

**1839-1908 YILLARI ARASINDAKİ TÜRKÇE EĞİTİMİ VE
ÖĞRETİMİ ÇALIŞMALARINDA ALAN
TERMINOLOJİSİ**

Erhan ERKUŞ
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Prof.Dr. Abdurrahman GÜZEL
Eylül, 2014
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**1839-1908 YILLARI ARASINDAKİ TÜRKÇE EĞİTİMİ
VE ÖĞRETİMİ ÇALIŞMALARINDA ALAN
TERMİNOLOJİSİ**

Hazırlayan
Erhan ERKUŞ

Danışman
Prof.Dr. Abdurrahman GÜZEL

AFYONKARAHİSAR 2014

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “1839-1908 Yılları Arasındaki Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Çalışmalarında Alan Terminolojisi” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

11/09/2014

Erhan ERKUŞ

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI

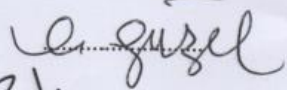
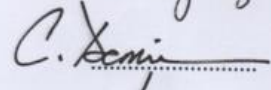
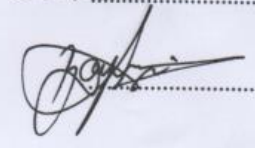
JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL

Jüri Üyeleri : Doç. Dr. Celal DEMİR

: Yrd. Doç. Dr. Bayram ÇETİNKAYA

İmza

Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans öğrencisi Erhan ERKUŞ'un "1839-1908 Yılları Arasındaki Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Çalışmalarında Alan Terminolojisi" başlıklı tezi, 11.09.2014 günü saat 10:00'da Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Selçuk AKÇAY
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

**1839-1908 YILLARI ARASINDAKİ TÜRKÇE EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ
ÇALIŞMALARINDA ALAN TERMİNOLOJİSİ**

Erhan ERKUŞ

**AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI**

Haziran 2014

Tez Danışmanı: Prof.Dr. Abdurrahman GÜZEL

Ana dil eğitim-öğretiminde, dilin temel kurallarının öğretildiği dil bilgisi öğretimi önemli bir yer tutmaktadır. Dil bilgisi, temel dil becerilerinin yanında, ana dilin daha doğru ve daha işlevsel kullanılmasını sağlayan genel dil kurallarıdır. Ana dilin verimli kullanılmasında dil bilgisine ait kuralların doğru ve eksiksiz bilinmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada, dil bilgisi öğretiminin temeli konumundaki terimler üzerinde inceleme yapılmıştır. İlk olarak terim ve terminoloji kavramlarına değinildikten sonra, bu kavramların ana dili eğitim-öğretimindeki öneminden ve Türkçe eğitiminde karşılaşılan terim sorunlarından bahsedilmiştir. Diğer bölümde ise Tanzimat öncesi ve Tanzimat Dönemi Türkçe eğitim-öğretimi konusu incelenmiş, bu dönemdeki eğitim kurumlarında ana dil eğitiminin nasıl ve hangi dersler üzerinden yapıldığı açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise 1839-1908 yılları arasında yazılmış olan gramer kitaplarından bir terimler sözlüğü oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dil bilgisi, Terim, Ana dil eğitimi, Tanzimat Dönemi.

ABSTRACT

**FIELD TERMINOLOGY IN TURKISH EDUCATION AND INSTRUCTION
ACTIVITIES DURING 1839-1908 PERIOD**

Erhan ERKUŞ

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE of SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT of TURKISH EDUCATION**

June 2014

Advisor: Prof.Dr. Abdurrahman GÜZEL

In native language education, grammar education in which basic rules of language are taught plays an important role. Grammar, together with basic linguistic skills, consists of more correct and functional use of native language. In order to speak native language effectively, rules of grammar should be known correctly and thoroughly.

In this study, an analysis on basic terms forming the basis of grammar education was conducted. Initially referring to notions of term and terminology, importance of these concepts in education of native language and terminological issues found in education of Turkish Language were considered. In the following chapter, the issue of Turkish education before and during Reformation Period was analyzed, and an attempt was made to explain how and over which lessons the education of Turkish Language was conducted during this period. In the final chapter of the study, a glossary of terms was prepared by means of selecting grammar books written during 1839-1908 period.

Keywords: Grammar, Term, Native Language Pedagogy, Ottoman Reformation Period.

ÖN SÖZ

Ana dil eğitimi tarihinde ilk dil bilgisi kitabı, Kaşgarlı Mahmut'un kayıp olan eseri Cevâhirü'n-Nahv fî Lügat'it-Türk'tür. Elimizde bulunan en eski gramer kitabı ise Bergamalı Kadri'nin Müyessiretü'l-Ulûm adlı eseridir. Türkçenin kurallarının yazılması, bu konuda gramer kitaplarının hazırlanması hususundaki ilk ve önemli çalışmalarsa Tanzimat ile başlamıştır. Bu döneme kadar Türkçe eğitimi gerekli ilgiyi görmemiş, ana dilin eğitim kurumlarında ayrı bir ders olarak okutulması düşünülmemiştir. Tanzimat'la beraber dil eğitimine bakış açısı da değişmiş, Türkçe öğretimi müstakil ders olarak müfredatlarda yer almaya başlamıştır.

Bugün hâlâ Türkçe eğitim-öğretiminde aşılmayı bekleyen terim sorununun çözümü için geçmişe yönelik literatür taraması yapacaklara kolaylık sağlamak amacıyla hazırladığımız çalışmada, Tanzimat Dönemi'nden başlayarak 69 yıllık süreç içerisindeki gramer kitapları taranmıştır.

Çalışmam sürecinde bilgi ve tecrübesiyle yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL'e, yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyerek bana zaman ayıran kıymetli hocam Doç.Dr. Celal DEMİR'e, akademik anlamdaki teorik ve teknik bilgisini paylaşmaktan çekinmeyen Araştırma Görevlisi Ahmet YAMAÇ'a, her konudaki yardım ve desteği nedeniyle kıymetli eşim Esra ERKUŞ'a candan teşekkürlerimi sunarım.

Erhan ERKUŞ

İÇİNDEKİLER

Sayfa

YEMİN METNİ	ii
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI	iii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR DİZİNİ	x
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKÇE EĞİTİMİNDE TERMİNOLOJİNİN ÖNEMİ ve KARŞILAŞILAN SORUNLAR

1. TERİM VE TERMİNOLOJİ KAVRAMLARI	9
2. ANA DİLİ EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİNDE TERMİNOLOJİNİN ÖNEMİ..	12
3. TÜRKÇE EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİNDE TERMİNOLOJİ SORUNU.....	18

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ ÖNCESİ VE TANZİMAT DÖNEMİNDE TÜRKÇE EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ

1. TANZİMAT DÖNEMİ ÖNCESİ TÜRKÇE EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ.....	26
1.1. TANZİMAT ÖNCESİ OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA BULUNAN EĞİTİM KURUMLARI.....	29
1.1.1. Sıbyan Mektepleri.....	30
1.1.2. Enderun Mektebi	31
1.1.3. Medreseler	32
1.1.4. Askerî Okullar.....	35
2. TANZİMAT DÖNEMİ TÜRKÇE EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ.....	37
2. 1. TANZİMAT DÖNEMİ EĞİTİM KURUMLARI VE ANA DİL EĞİTİMİ ..	41

2.1.1.Sıbyan Mektepleri.....	42
2.1.2. Rüşdiyeler	45
2.1.3.İdadiler.....	48
2.1.4. Sultânîler.....	50
2.1.5.Dârü'l-Mu'allimin-Dârü'l-Muallimât	51
2.1.6.Dârü'lfünûn	53
3. TANZİMAT DÖNEMİ TÜRKÇE EĞİTİMİNE DAİR GENEL BİR BAKIŞ	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1839-1908 YILLARI ARASINDA YAZILMIŞ GRAMER KİTAPLARINDAKİ DİL BİLGİSİ TERİMLERİ

1.İNCELENEN ESERLER	58
1.1.İLM-İ SARF-I TÜRKÎ	58
1.2.İKİNCİ SENEYE MAHSUS MUFASSAL YENİ SARF-I OSMANÎ	58
1.3.KAVÂİD-İ İMLÂ VE TAHRİR	59
1.4. KAVÂİD-İ LİSÂN-I TÜRKÎ (HALİT ZİYA UŞAKLIGİL)	59
1.5. KAVÂİD-İ LİSÂN-I TÜRKÎ (TÂHİR KENAN)	61
1.6.KAVÂİD-İ OSMANİYYE.....	62
1.7.MEDHAL-İ KAVÂİD	63
1.8.MÜKEMMEL OSMANLI SARFI.....	64
1.9.NAHV-İ OSMANÎ.....	64
1.10. NEV-USÛL SARF-I TÜRKÎ	65
1.11. SARF-I OSMANÎ.....	65
1.12. TERTİB-İ CEDİD KAVÂİD-İ OSMÂNİYYE.....	66
1.13. TÜRKÇE SARF VE NAHİV	66
2.TESPİT EDİLEN TERİMLER	68
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	175
KAYNAKÇA	178

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1. Yardımcı Ses Teriminin Farklı Kullanımları	23
Tablo 2. Terimlerin Türkçe, İngilizce ve Fransızcadaki Karşılıkları	24
Tablo 3. Klâsik Osmanlı Medreselerinin Dereceleri, Ders Kitapları, Bilim Adamları ve Müderrislerinin Maaşı	33
Tablo 4. Mühendishane-i Berr-i Hümayûn'un Kuruluşundaki Ders Programı	36
Tablo 5. 1873-1890 Tarihleri Arası Dört Yıllık Sıbyan Mekteplerinin Ders Programı	44
Tablo 6. Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye'ye Ait Ders Programı	46
Tablo 7. Mekteb-i Maarif-i Adlî'ye Ait Ders Programı	47
Tablo 8. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesine Göre Darülfünûn Şubeleri ve Dersleri	54

KISALTMALAR DİZİNİ

Bk.	: Bakınız
H.Z.U.	: Halit Ziya UŞAKLIGİL (Kavā‘id-i Lisān-ı Türkî)
İ.S.M.M.Y.S.O.	: İkinci Seneye Mahsus Mufasssal Yeni Sarf-ı ‘Oşmānî
İ.S.T.	: İlm-i Sarf-ı Türkî
K.İ.T.	: Kavā‘id-i İmlā ve Tahrir
K.L.T.	: Kavā‘id-i Lisān-ı Türkî
K.O.	: Kavā‘id-i ‘Oşmāniyye
M.K.	: Medhal-i Kavā‘id
M.O.S.	: Mükemmel ‘Oşmānlı Sarfı
N.O.	: Nahv-i ‘Oşmānî
N.U.S.T.	: Nev‘ Usul Sarf-ı Türkî
S.O.	: Sarf-i ‘Oşmānî
s.	: Sayfa
T.C.K.O.	: Tertûb-i Cedîd Kavā‘id-i ‘Oşmāniyye
TDK	: Türk Dil Kurumu
T.S.N.	: Türkçe Sarf ve Nahiv

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

ا (ā)	a, ā	ص	ṣ
ا (ā)	a, e, ı, i, u, ü	ض	ẓ, ḍ
ب	b, p	ط	ṭ
پ	p	ظ	ẓ
ت	t	ع	ʿ
ث	ṯ	غ	ġ
ج	c, ç	ف	f
چ	ç	ق	q
ح	ḥ	ك	k, g, (ñ)
خ	ḫ	ك	ñ
د	d	ل	l
ذ	ẓ, ḍ	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	و	v, u, ū, ü, o, ö
ژ	j	ه	h, a, e
س	s	لا	la, lā
ش	ṣ	ی	y, ı, i, ī
		ء	ʾ

GİRİŞ

“İnsanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan, zeban” (Türkçe Sözlük, 2005: 526) şeklinde tarif edilen dil, içinde bulundurdıkları bakımından çok daha fazla önem taşımaktadır. En basit görevi anlaşmak olan dilin; insan topluluklarını millet yapmak, yüzyıllar boyunca oluşan kültürü önceki nesillerden sonrakilere taşımak, dönemine göre diğerlerinden daha yüksek kültür olarak kabul edilen medeniyete giden kapıları açmak gibi sosyokültürel birtakım görevleri de bulunmaktadır.

Türk dili tarihsel süreç içerisinde bazı önemli sorunlarla karşı karşıya kalmışsa da yüzyıllar boyunca konuşulmuş ve yeryüzündeki diller arasında en önemlilerden biri olma özelliğini korumuştur. Bu özelliğini korumasında “kendine has kuralları olan, köklü ve sağlam bir dil” (Demirkol, 2007: 1) olmasının önemi büyüktür. Bu özellikleriyle ilgisizliğe direnmiş olan Türk dili, belki yine bu özellikleri sayesinde Türk milletinin yüzyıllar boyunca tarih sahnesinde yer almasına yardımcı olmuştur. “Çünkü dil, fertlerin azmi, gücü, millî şuuru, millî hafızasıdır”(Güzel, 2010: 19).

Türk dili, kendine has kuralları ile birçok dilbilimciyi kendisine hayran bırakmıştır. Baranoğlu’nun (2005: 21) Johan Vandewalle’den aktardığına göre:

“Yıllar boyunca Türkçenin kurallar sisteminin işleyişini inceledikçe, satranç oyununa olan yakınlığının daha çok farkına varıyorum. Satrançta kurallar mantıklı, basit ve az sayıda. Çok kısa bir zaman içerisinde öğrenilebilir. Temeldeki bu kolaylığa rağmen satranç oynayan kişi, hayatı boyunca sıkılmaz. Oynama imkânları sınırsızdır. Dünya şampiyonluğunu kazanmak için olağanüstü yetenek ve beceri lâzım. Bütün bu nedenlerle satranç oyununun ideal bir oyun olduğunu söyleyebiliriz. Aynı durumun Türkçe dil bilgisi sisteminde bulunması, bence Türk dilinin en büyüğü özelliğidir” (Baranoğlu, 2005:21).

demidir.

Vargelen’nin (2012: 91) Alman dilbilimci Max Müller’den aktardığına göre ise:

“Türkçenin bir gramer kitabını okumak bu dili öğrenmek niyetinde olmayanlar için bile bir zevktir. Türlü gramer kurallarının belirlenmesindeki ustalık, isim ve fiil çekimlerindeki düzenlilik, bütün dil yapısındaki saydamlık, kolayca anlaşılabilirlik vasfı, insan zekâsının dil aracı ile beliren üstün gücünü kavrayabilenlerde hayranlık uyandırır. Türk dilindeki duygu ve düşüncenin en ince ayrıntılarını belirtebilme ve ses ve şekil öğelerini baştan sona değin düzenli ve uyumlu olan bir sisteme göre birbirleriyle bağdaştırıp bir araya getirme gücü, insan zekâsının dilde gerçekleşmiş bir başarısı olarak belirir” (Vargelen,2012: 91).

diyerek Türkçenin yapısına olan hayranlığını ifade etmiştir.

Sınırları genişleyen diller, komşu oldukları ya da herhangi bir sebepten dolayı etkileşimde bulundukları dillerden ister istemez birtakım kelime alışverişi içine girmektedir. Özellikle coğrafi ve siyasî etki olarak genişleyen dillerin bu alışverişleri, bir noktaya kadar zaruri ve kabul edilebilir görülmektedir. Ancak yine de bu alışverişin bir sınırı, bir ölçüsü bulunmalıdır. Alınan kelimeler, ana dilin kuralları çerçevesinde özümsemeli, öğütülmelidir. Banarlı, *Türkçenin Sırları* (2007) adlı kitabında bu konu hakkında şunları söylemiştir:

“İmparatorluk dilleri, milletlerin hâkim oldukları topraklardan vergi alır, bağ alır, mahsûl toplar gibi, kelime de alırlar. Hem bu alışın ölçüsü de yoktur. Kendilerine lâzım olduğu kadar veya canları istediği kadar alabilirler.

Bir taraftan kendi kültür, sanat ve iktidarlarını bu ülkelere yayar; dünyanın dört bucağında kendi hükümlerinin geçtiğini görüp kendi dillerinin konuşulduğunu duymanın; kendi bayraklarının dalgalandığını görmenin hazzını, gururunu tadarlar.

Öte yandan, aynı ülkelerden derledikleri lüzûmlu kelimeleri kendi dillerinin gramerine, estetiğine ve fonetiğine göre millîleştirerek kendi kelimeleri yaparlar”(Banarlı, 2007: 22).

Günümüzde kültür etkileşimlerinin en sık yaşandığı alan, bilimdir. “Bilim, insanlığa yaşamın her alanında kullanılabilecek gelişmeler sunmaktadır”(Yumru, 2010: 10). Günümüz dünyasının vazgeçilmezi ve en büyük uğraşı olan bilim dallarında, insanların her anlamda yaşamını kolaylaştırmak ve geliştirmek adına çalışmalar yapılmakta, yeni ve işlevsel gelişmeler görülmektedir. Yaşanan bu gelişmeler doğrultusunda ortaya konan düşünce veya ürünler, millî olmaktan ziyade evrensel özellik taşımaktadırlar. “Uluslar arası bir nitelik taşıyan bilim ise, bütün insanlığın ortak malıdır. Nerede üretilirse üretilsin, gelişmiş ülkeler başta olmak üzere, er geç, bütün dünyaya yayılır”(Deligönül, 1982: 23). Asıl sorun, uluslararası nitelik kazanan kavramların kazanacağı millî kimlikte ortaya çıkmaktadır. “Bilgiyi, teknolojiyi üreten her ülke o ürünü kendi dilinde adlandırır”(Yumru, 2010: 10). Kendi diliyle adlandırdığı, bilimin ve teknolojinin ürünü olarak ortaya çıkan kelime ve kavramlar neticesinde ise, bir ülkenin bilim dili oluşmaktadır.

“Bilim dili, en basit tanımı ile bir dilin genel kültür dilinden az çok ayrılan, çeşitli bilim dallarının, teknik ve sanat alanlarının gerekli kıldığı söz varlığını, üslûp ve anlatım özelliklerini ve terim ihtiyacını karşılayabilen bir dil demektir” (Korkmaz, 2001). “Bilim dili; en genel anlamda bilimi oluşturan veri ve bilgileri aktarmak için

kullanılan, bilim dalları ile ilgili özel kavramları taşıyan sözcük ve terimlerden oluşan dildir”(Saritosun, 1994). Milletlerin ürettikleri teknolojik buluşlar, felsefi düşünceler, sanata ait yöntem ve akımlar bilim dili ile diğer toplumlara aktarılmaktadır. Bu aktarım esnasında da her millet kendi buluş ya da keşfini, doğaldır ki, kendi dili ile adlandıracaktır. Bu da diğer milletlerin bu kavramlarla karşılaşmasına neden olacaktır. Bundan sonra ise tercih ya karşılaşılan kavramları olduğu gibi almak veya ses benzerliği ile kelime türetmek ya da kendi dilinin imkânlarıyla karşılık bulmak şeklinde olacaktır. Bilim dilini oluşturmuş milletler karşılaştıkları yabancı kavramlara kendi dillerine uygun bir karşılık ararken, çeşitli nedenlerden dolayı bilim dili oluşmamış toplumlar, doğrudan aldıkları gibi kullanmayı tercih edecektir. Bu durum kendi dillerine vurulacak bir darbe daha anlamına gelmektedir.

Toplumların kendi bilim dillerinin olması, kendi kelimeleriyle bilim yapabilmesi için ana dillerinin birtakım özellikler taşıması gerekmektedir. Gündoğan (1997) bu özellikleri şöyle sıralamıştır:

- “1- Bir dilin (söz konusu olan sembolik ya da bir üst dil değil, doğal dildir) bilim dili olabilmesi için öncelikle o dilin eğitim-öğretim dili olması gerekir.
- 2- Dil, soyut düşünüşe yatkın olmalı ve varlığa nüfuz etmede zengin çağrışımlar uyandıran kelimelere sahip olmalıdır.
- 3- İnsan zihninin düşünmesine elverişli olmalı ve düşünceyi ifade edişte zorlanmamalıdır.
- 4- Gelişmeye, zenginleşmeye uygun olmalı ve bilim ve teknoloji alanındaki yeniliklere karşılıklar üretebilmelidir.
- 5- Bilim ve tefekkür yapabilecek bir terminolojiye sahip olmalı ve bu terminoloji kendini yenileyebilmelidir” (Gündoğan, 1997: 7).

Vargelen (2012) ise bilim dili olmanın koşulu olarak, kültür dili olabilmeyi göstermiştir. Korkmaz (2001) bu konuda şunları ifade etmiştir:

“Bir dilin bilim dili olma niteliğini taşıması öncelikle kültür dili olma özelliğini taşımasına bağlıdır. Bir dilin kültür dili niteliğine ulaşabilmesi de o dili konuşan ulusun tarih boyunca biriktirdiği kültür değerlerinin dile aktarılmasına, dolayısıyla dilin eskiliğine, yapı ve işleyişindeki olanaklara ve tarihî gelişme şartlarının doğurduğu sonuçlara bağlıdır” (Korkmaz, 2001: 11).

Yukarıdaki bilim dili olma şartları incelendiğinde, Türkçenin bu koşulların hepsine haiz olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. “Bugün Türk dili Sibiry’a, Hint Okyanusu’na, Balkanlar’dan, Moğolistan’a, Adriyatik’ten, Çin’e kadar iki yüz milyonun üzerinde kişinin konuştuğu, tarihsel derinliğe ve coğrafi genişliğe sahip bir

dildir”(Korkmaz, 2001: 12). Bu kadar büyük bir coğrafyaya yayılmış olan Türk dilinin tarihî serüveni, çok eskilere dayanmaktadır. Yayıldığı bu geniş coğrafya ve tarihî dönemler içerisinde türlü devletlerin ve hatta imparatorlukların dili olan Türkçe, sağlam ve köklü bir kültürün de taşıyıcısı olmuştur. Ayrıca bugün bilinen ilk yazılı eserler olan ve M.S. VIII. yüzyıl başlarında yazılan “Orhun Kitabeleri”ndeki dilin işlenmiş, edebî bir dil olduğu hakkındaki genel kanı da Türkçenin bir kültür dili olduğunu ispatlar niteliktedir. İlk eserler olan Divan-u Lügati’t-Türk ve Kutadgu Bilig’de o dönemde “...Türkçenin bilimsel çalışmalarda gücünü göstermiş, etkileri çağları aşp, günümüze kadar uzanmıştır “(Vargelen, 2012: 90).

Yapı bakımında konuya bakıldığında, Türkçenin dünya üzerindeki diller arasında kelime üretme açısından en elverişlilerden biri olduğu söylenebilir. Türkçe, “...adeta bir matematikçi tarafından düzenlenmiş gibi, kesin ve seçik, kendi kendini içinden türetebilen her yeni konuya yetişebilen her Türk’ün kolayca anlayabileceği yeni türeyen sözleri ile işlendikçe zenginleşen bir dildir” (Sinanoğlu, 2002: 54). “Özellikle sözcük yapım eklerinin sayısı hiçbir dilde görülemeyecek kadar çoktur ve üretmeye son derece elverişli bir dildir” (Sarıtosun, 1994). Korkmaz (2001) yeni kelime türetmeyle ilgili olarak şunları söylemiştir: “Söz gelişi bil- gibi bir fiil kökünden bil-in- diye ikinci bir fiil gövdesi, buna da yeni bir ek eklenerek bil-in-ç ismi türetilir. Bilinç ismine dayanılarak bilinç+le-n-, bilinç+siz+len- , bilinç+siz+leş- gibi her biri başka bir anlam veya işleve karşılık olan yeni tüetmeler de yapılabilir” (Korkmaz, 2001: 13). Bu üretme bolluğu Türkçenin yapısal özelliğinden kaynaklanmaktadır. “Bu özelliği Fransızca, Almanca, İngilizce gibi dillerde bulmak olası değildir” (Çelebi, 2006: 298).

Türkçenin bilim dili olmak için hiçbir eksiği bulunmamaktadır; fakat önünde aşılması gereken bazı engeller vardır. Bu engellerden ilki, belki de en mühimi Türkçeye karşı ezeli olan ilgisizliktir. Türk dili çeşitli sebepler(dinî, siyasî, ekonomik) nedeniyle genellikle ikinci planda tutulmuş, hak ettiği ilgiyi görememiştir. Selçuklular ve Beylikler Dönemi’nde bu ilgisizlik daha da artmış ve hatta bazı müdahaleler gerekli görülmüştür. Karamanoğlu Mehmet Bey’in yayımlamış olduğu meşhur ferman, O çağda Türkçenin durumunu bize ispatlar niteliktedir: “Şimden gerü divânda, dergâhta, bârigâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanılmayacaktır” (Görkem, 2001: 5). Bu ferman devlette

Arapça ve Farsçanın etkisini bir nebze olsun azaltabilmek amacıyla okutulmuştur. Aynı dönemdeki ilgisizliğin bir şahidi olan Aşık Paşa, Garib- Nâme'sinde XIV. yüzyılda Türkçenin içinde bulunduğu durumu şöyle belirtmiştir:

“Türk diline kimsene bakmaz-ıdı

Türklere hergiz gönül akmaz-ıdı

Türk dahı bilmez-ıdı ol dilleri

İnce yolu ol ulu menzilleri” (Yavuz, 2000: 533).

Osmanlı Devleti döneminde de bu durum aynı şekilde sürmüştür. Genişleyen coğrafyayla beraber birçok ulusla kültür ve dil alışverişi yaşanmıştır. İslam dininin devletin resmî dini olması ve İslam dilinin Arapça olması bu dilin etkisinin artmasına neden olmuştur. Arapça ve Farsçadan dilimize karşı bir akın oluşmuş; bilim, sanat ve siyasette kullanılan dil, sadece bu dillerle yapılır hâle gelmiştir. Bunun yanında, bir süre sonra Arapça ve Farsçadan sadece kelimelerin değil, dil bilgisi kurallarının da dilimize yerleşmeye başladığı görülmektedir. Türkçe için esas tehlike ise bu noktada başlamıştır. Bunun sonucunun dilde yozlaşma olduğunu belirten Korkmaz (2001), bu konudaki fikirlerini şu şekilde belirtmiştir:

“Eğer bir yabancı dilin yerli dil üzerindeki etkisi sınırlı ve ölçülü olmaktan çıkarak, bir akın hâlinde onu yıpratmak düzeye ulaşırsa o zaman yabancı dil yerli dilin iç yapısını zorlamaya başlar. Bu zorlama bir süre sonra dilin kendi olağan yaşama ve gelişme koşullarına bağlı iç yapısındaki işleme ve gelişme düzenini bozarak onu tıkanıklığa sürükler, kendi benliğinden kopararak yozlaşma tehlikesiyle karşı karşıya getirir” (Korkmaz, 2001: 15).

Osmanlı aydınlarının son dönemlerde Batıya karşı olan ilgi ve ilişkilerinin artmasıyla dilimiz, o ülkelerin dilleri karşısında ikinci tercih durumuna düşmüş ve bu durum günümüzde –maalesef- hâlâ aynı şekilde devam etmektedir. Bugün, özellikle gençlerimizin birçoğunun günlük konuşmalarının arasına yabancı kelime sokma çabaları ya da garip tamlamalar yapmaları bu devamlı hastalığın sürdüğünün göstergesidir.

Türkçenin bilim dili olabilmesi yolundaki önemli engellerden biri de yabancı dille eğitim verme arzusudur. Bugün ülkemizin önde gelen üniversitelerinin bazıları, ya tamamen ya da bazı fakültelerinde bu yolu tercih etmektedir. Bu üniversite ve

fakültelerden mezun olanların, diğer öğrencilere göre daha donanımlı ve bilgili olduğu düşüncesi de çoğu kimsede hâkimdir. Bu tip düşünceler en başından beri bahsedilegelen dil karmaşasının, Türk diline karşı olan anlamsız küçümsemenin tezahürüdür. İnsan, en rahat kendi diliyle düşünür, düşündüklerini de yine en rahat kendi diliyle ifade edebilir. Öğrenme ve öğretim süreçlerinin en rahatı da yine kendi diliyle gerçekleştirilebilir. Herhangi bir akademik dalda öğrenim alan öğrencinin, o ilmin derinliklerine inmek yerine anlatılanın çevirisini yapmakla vakit harcayarak ne kadar başarılı olabileceği muammadır.

Türkçenin bilim dili olması için yapılan çalışmalar da yok değildir. Temeli Tanzimat'ta başlayan terim çalışmaları bunun örneğidir. Zira terimlerin Türkçeleştirilmesi, Türkçenin bilim dili olmasını sağlamanın dışında, ülkemizde artık bilimin üretilebilir bir hâle gelmesini de kolaylaştıracaktır. Kendi diliyle bilim yapan bir ülkede bilim insanlarıyla halk arasındaki mesafe azalacak, iki taraf birbirini daha rahat ve kolay anlayacaktır. Bilimin herkes tarafından anlaşılması, daha uğraşılır hâle gelmesi de bilimsel gelişimin hızlanmasına neden olacaktır. Bu nedenle terimlerin Türkçeleştirilmesi bu hususta elzem bir önem taşımaktadır. Bu çalışma Türkçenin öğretiminde izlenen yolu göstermek ve karşı karşıya olduğu sorunların başında gelen terim meselesinin tarihine uzanmak adına önemli görülmektedir.

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Çalışmamızın konusunu, Tanzimat öncesi ve Tanzimat Dönemi'ndeki Türkçe eğitim-öğretim yöntem ve teknikleri; Tanzimat Dönemi'nden II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen sürede yazılmış gramer kitaplarında yer alan terimlerin tanımları oluşturmaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Gramer kuralları, bir dilin kurallarının tamamını bünyesinde barındırarak dilin korunmasını sağlar. Gramer kurallarını iyi bilmek, o dilin tüm imkânlarını kullanabilmemizi sağlamaktadır. Bu kuralların eğitim kurumlarında öğretilmesinde özellikle terimlerden istifade edilmektedir. Çalışmamızda Türkçe öğretimi tarihi çalışmalarına yardımcı olmak amacıyla, Tanzimat Dönemi'nden II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen süre içerisinde yazılmış gramer kitaplarındaki terimler

incelenmiştir. Bu terimlerin tanımları ve günümüzdeki karşılıkları verilerek akademisyenler, öğretmenler, öğrenciler ve müteşebbislerin faydalanabileceği bir dizin oluşturulmuştur.

3. PROBLEM DURUMU

Türkçe eğitim-öğretimi sürecinde karşılaşılan sorunların başında terim karmaşası gelmektedir. Ortak bir ilgi ve çalışmayla çözülmesi gereken terim sorununda, hâlâ bir sonuca varılamamıştır. Bugün dahi ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarındaki ana dil dersleri arasında terim farklılıkları bulunmaktadır. Terimlerin kaynak kitaplar ve öğretmenlerin kişisel tercihleri nedeniyle farklı kullanılması gramer eğitiminin devamlılığını engellemekte, öğrencilerin zihinlerini yormaktan öte bir işe yaramamaktadır.

Terim sorununun geçmişine yönelik hazırlanmış olan bu çalışmada, terim farklılıklarının eğitim-öğretim üzerindeki olumsuz etkisinden bahsedilmiş, 1839-1908 yılları arasındaki gramer kitaplarında yer alan terimlerin tanım ve kullanımları arasında fark bulunup bulunmadığının tespiti yapılmaya çalışılmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmamızın temelini, Tanzimat ile II. Meşrutiyet arasındaki zaman diliminde yazılmış olan gramer kitaplarında yer alan terimler oluşturmaktadır. Terimlerin tanımları ve kullanım farklılığı ya da birden fazla şekilde adlandırılıp adlandırılmadıklarının tespiti, çalışmamızın ana konusunu teşkil etmektedir.

Çalışmamızda ilk olarak “terim” ve “terminoloji” kavramlarının ne olduklarına değinilmiştir. Bu bölümde “bilim dili” kavramından ve Türkçenin bilim dili olabilmesi için terimlerin taşıdığı önemden bahsedilmiştir. Terminolojinin ana dil öğretimi açısından taşıdığı değerden bahsedildikten sonra, günümüzde karşılaşılan terim kaynaklı sorunlara değinilerek çözüm yöntemlerinden bahsedilmiştir.

Çalışmamızın sonraki bölümünde Tanzimat öncesi dönem ve Tanzimat Dönemi’nde ana dil eğitim-öğretiminin nasıl yapıldığı araştırılmıştır. Bunun için dönem okullarının müfredatlarından ya da daha önceki yazılı kaynaklardan kalan argümanlardan faydalanılmıştır. Ders programları ana dil eğitim-öğretimi hakkında

nicel bilgiler verse de, derslerin nasıl işlendiği, hangi yöntem ve tekniklerin kullanıldığına dair kesin ve fazla bilgi bulunamamıştır.

Son bölümde ise, Tanzimat Fermanı'nın okunuşundan II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen sürede (1839-1908) yazılmış olan gramer kitapları taranmıştır. Taranan kitaplarda yer alan bütün terimler değil, tanımları verilen terimler üzerinde durulmuştur. Bu yolla terimlerin aynı anlam ya da görevle kullanılıp kullanılmadığının tespitine çalışılmıştır.

Çalışmamızda, Arap gramerinin özellikleri olarak dilimize uyarlanmaya çalışılmış ve bugünkü terminolojimizin konusu olmayan bazı kurallara ise (müzekker- müennes vb.) yer verilmemiştir.

Tespit edilen terimlerle ilgili bölüm hazırlanırken kitap adları kısaltılarak verilmiş, kullanılan bu kısaltmalara dair bilgi "Kısaltmalar Tablosu"nda verilmiştir. Aynı adı taşıyan kitaplar için ise (Kavā'id-i Lisān-ı Türkî- Tahir Kenan, Kavā'id-i Lisān-ı Türkî- Halit Ziya Uşaklıgil) birinde kitabın adının kısaltması [K.O. (Tahir Kenan)] , diğerinde de yazarının adının [H.Z.U. (Halit Ziya Uşaklıgil)] kısaltması kullanılmıştır.

5. ARAŞTIRMANIN MODELİ

Çalışmamızda tarama modeli uygulanmıştır. Çalışma yöntemine uygun olarak veriler olduğu gibi aktarılmış, üzerlerinde yoruma dayalı herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

6. SINIRLILIKLAR

Bu çalışma, 1839-1908 yılları arasında yazılmış gramer kitaplarında yer alan terimlerin tanımlarını kapsamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKÇE EĞİTİMİNDE TERMINOLOJİNİN ÖNEMİ ve KARŞILAŞILAN SORUNLAR

1. TERİM VE TERMINOLOJİ KAVRAMLARI

Bir dilin bilim dili olabilmesi için gerekli noktalardan en mühiminin, kendi içinde yeterli bir terminolojisinin olması gerektiğini daha önce belirtmiştik. Zira terminolojisi oturmuş bir bilim dalında, gelişim daha hızlı ve kolay olmaktadır. “Rahat ve tam bir huzur içinde düşünemeyen, henüz << terminoloji >> işini yoluna koymamış bir ilim kolundan, esaslı bir gelişme beklemek yersiz olur” (Timurtaş, 1996: 317). Terminoloji kavramının tanımlarından birkaçına bakacak olursak:

“Bir sanat kolunda, bilim dallarında veya teknik alanlarda özel olarak kullanılan terimlerin tümü: *Tip terminolojisi*” (Türkçe Sözlük, 2005: 1960).

“Terimbilim (terminoloji), genel anlamda terimler ve onların kullanımıyla ilgili bir bilim dalıdır” (Erdoğan, 2008: 24).

Yukarıdaki tanımlar göz önünde bulundurulduğunda terminolojinin, terimler bütünü olduğu görülür. Bilim, sanat ve teknik alanlardaki terimlerin tamamı, o dala ait terminolojiyi meydana getirmektedir. Yamaner (2006) terminoloji kavramının içeriği hakkında şunları belirtmiştir:

“Bu tanımlamalardan yola çıkarak “terminoloji” sözcüğünün anlam ve içeriği hakkında şunları söyleyebiliriz:

1. Sadece bir sanat, bir bilim yada bir teknik dala ait özel terimleri içerir.
2. Bir sanat, bir bilim yada bir teknik dalda kullanılan nesne ve kavramları adlandırır.
3. İçerdiği terimler kesin olarak tanımlanmış terimler olmak zorundadır.
4. Kullanılan terimlerin, ait olduğu dil içerisindeki işleyişi de incelenmelidir.
5. Kullanıldığı alanda, (sanat, bilim veya teknik dal) var olan terimlerin sınıflandırılması ve belgelenmesi sorununa da kuramsal olarak yardımcı olabilmelidir” (Yamaner, 2006: 6).

Terminolojinin oluşmasını sağlayan kelimeler, terimlerdir. Akademisyenlerin yapmış olduğu terim tanımlarından birkaçı şu şekildedir:

“Terimler; aynı kavram dünyasına sahip insanların kendi arasında anlaşmayı sağlamak amacıyla belirli kelimelere farklı anlamlar yükleyip kelimeleri anlamlandırdıkları söz varlıklarıdır” (Yavuz ve Gürlek, 2012: 3235).

“Değişik bilim dallarının, sanat ve meslek kollarının özel kelimeleri olarak tanımlanabilecek terimler, ilgili meslek mensuplarının aralarında kısa yoldan ve kolayca anlaşmalarına yarayan, anlamları dar ve sınırları olan kelimeler olarak da tarif edilebilir” (Pilav, 2008: 268).

“Anlamları dar ve sınırlı olan terimler, bilim dallarının, sanat ve meslek kollarının mensupları arasında anlaşmayı sağlayan sözlerdir”(Zülfikar, 1991: 20).

“Terimler çeşitli ilim ve fen kollarında, türlü mesleklerde ve belirli bir zümre arasında kullanılan kelimelerdir” (Timurtaş, 1996: 317).

“Bilim, teknik, sanat, spor, zanaat gibi çeşitli uzmanlık alanlarının kavramlarına verilen sınırlı ve özel anlamdaki ad: radyo, televizyon, bilgisayar, dil bilimi, yüklem, benzeşme, özgü ağızlık, dörtgen, atardamar, yer çekimi vb.” (Korkmaz, 1992: 13).

“Terimleri, uzmanlık alanlarına has kavramları ifade eden sözlük birimler, olarak tanımlayabiliriz” (Sağlam, 2007: 169).

“Özel bir bilgi ya da etkinlik alanına, bir bilim, uygulamaya ya da uzmanlık dalına özgü sözcük” (Vardar, 1998: 200).

“Terimler bilim, sanat ve meslek dallarının mensupları arasında anlaşmayı sağlayan, ait olduğu alanın özel kavramlarını karşılayan kelimelerdir” (Kültürel, 2009: 384).

“İlim, teknik, sanat, spor, ticaret gibi özel alanlarda kullanılan, genellikle belirli bir tek kavramın, nesnenin, olayın veya durumun karşılığı olan kelime. Örn. Akım, atom, çekirdek (kimya, fizik); danışman, eşdeğerli test (eğitim); buzul, ada (coğrafya); beyit, koşma (edebiyat); anestezi, ilk yardım (tıp)” (Topaloğlu, 1989: 143).

Tanımlardan da yola çıkarak; meslek, bilim ya da sanat mensuplarının kolayca anlaşmalarını sağlayan kelimelerin “terim” olarak adlandırıldığını söyleyebiliriz.

“Eskiden “ıstılah” adıyla adlandırılan terim, “umumî veya adî kelimelerden farklı kelimeler” diye tanıtılmıştır” (Zülfıkar, 1991: 20). İstılah kelimesi sözlükte “1.Terim. 2. *mec.* Herkesin anlamadığı özel anlamda kullanılan söz” (Türkçe Sözlük, 2005: 918). şeklinde tanımlanmıştır. Kelimeye dair yapılmış açıklamalar, terimlerin bir zümrenin kullanımına ve anlamasına yönelik olduğunu ortaya koymaktadır. Dildeki kelimelerden farklı oluşlarının bir göstergesi de tek anlamlı oluşlarıdır. “Terimler, gösteren olarak tektir. Oysa kelimelerin sinonimleri (eş anlamlıları) mevcuttur. Ayrıca terimlerde anlam, sıkıştırılmış olarak bulunmaktadır” (Pilav, 2008: 268). “Anlamları kesin olup kişiden kişiye değişmez; böylece bilim ve sanat dalında iletişimi kesin olarak sağlarlar” (Sarıtosun, 1994).

Terim kelimesinin kökeni noktasında farklı değerlendirme ve görüşler bulunmaktadır. Zülfıkar (1991), “Latince “sınır, son” anlamına gelen *terminus* kelimesine benzetilerek derlemek fiilinin eski şekli olan *termek* fiilinden *-im* eki getirilerek türetilmiştir.” diyerek kökeninin eski Türkçeye dayandığını ifade etmiştir. Ancak bazı kaynaklarda Fransızcadaki *terme* kelimesinden türetildiği (Çiçek, 2009) belirtilmiştir. Diğer Türk lehçelerinde de Rusçanın etkisiyle bu kelime “termin” olarak yer almaktadır.

Bilimsel veya sanatsal çalışmalar yapan çeşitli meslek gruplarının birliği, aralarında daha kısa yoldan anlaşmayı sağlayacak kavramların, yani terimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. “Alan dillerinin ortaya çıkışı, sanayileşmeye koşut olarak sosyokültürel değişimlerle yakından ilgilidir. Bu dillerin oluşumundaki en önemli etken, modern toplum içindeki iş dağılımıdır” (Sağlam, 2007: 168). Terimler, aynı dili konuşan insanların günlük hayatındaki kelimelerden farklı olarak ortaya çıkmamışlardır. Aynı kelimeler, günlük kullanımdan farklı anlamlar kazanarak o grubun terminolojisini oluşturmuştur. “Bu durumda kelime bir alanla ilgiliyse terim, genel dilde ise, herhangi bir kavramın karşılığı olarak kelime görevi yapar” (Çiçek, 2009: 54).

Terimlerin oluşumunda yeni kelime üretmenin yanında, günlük dildeki kelimelerden de faydalanılabilir. “Terimler, halkın söz varlığında yer almaz ama halk ağzında kullanılıp da sonradan terim özelliği kazanmış kelimeler vardır”(Zülfikar, 1991: 21). Bir kelimenin terim olabilmesi için günlük dildeki anlamından sıyrılarak ait olduğu dala dair tek bir manayı karşılaması gerekmektedir. Sağlam (2007) terimlerin karakteristik özellikleriyle ilgili şu sıralamayı yapmaktadır:

- uluslararası özelliğe sahip,
- sistematik bir düşüncenin ürünü,
- ilgili alan diline özgü,
- bilimsel kavram için tek karşılığı olan,
- anlamları sınırlı ve sabit,
- açık seçik,
- ve ölçünlü” (Sağlam, 2007: 170).

Pilav(2008), Zülfikar’ın “Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları” adlı eserinde terimlerle ilgili bahsettiği genel özellikleri şu şekilde maddelendirmiştir:

1. Terimler, bir bilimsel kavrama tek karşılığı bulunan kelimelerdir.
2. Terimlerin anlamları sabittir ve cümle içinde de olsa değişik anlamlarda kullanılamazlar.
3. Terimlerin bildirdiği anlam yoruma açık değildir ve karşıladıkları kavramı net, açık ve kesin bir biçimde bildirirler.
4. Terimler halkın söz varlığında yer almazlar ama halk ağzında kullanılıp da sonradan terim özelliği kazanmış kelimeler vardır” (Pilav, 2008: 268).

Anlam bakımından diğer kelimelerden ayrı bir öneme sahip olan terimler, eğitim açısından da büyük bir öneme sahiptir. Bütün eğitim alanlarında öğreticiler, en sık olarak terimlere başvurmaktadır.

2. ANA DİLİ EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİNDE TERMINOLOJİNİN ÖNEMİ

Bir ülkenin gelişmesinin baş unsuru her daim eğitim olmuştur. Eğitimi kalitesi yüksek ve belirli bir hedef dâhilinde sistematik olarak planlayan, sonuçlarını doğru değerlendirmelere tabi tutan milletler, sürekli bir gelişmenin öncüsü olmuşlardır. Günümüzde de eğitim kalitesi yüksek olan ülkelerin bilim, teknoloji ve sanat alanında bayraktarlık yaptıkları aşîkârdır. Bunun neticesi olan eğitimin kalitesini arttırmaya yönelik tartışmalar, her zaman sürecektir ve sürmelidir. Zira çağımız sürekli bir yenilenmenin zorunluluğunu hissettirmektedir. Ülkemiz de bu gelişimlere ayak uydurmaya çalışmakta, eğitim-öğretim sistemini yeni yaklaşımlara göre tasarlamaktadır. Bu tasarım çalışmalarından -eğitimin temel unsuru olan- ana

dili eğitimi de etkilenmektedir. Okullarda bütün dersler, özellikle ilk ve orta öğrenimde ana dille yapılmaktadır. Ana dil becerileri gelişmemiş ya da tam olarak eğitilmemiş çocukların, eğitim hayatları boyunca diğer derslerdeki başarılarının da bu durumdan etkileneceği gün gibi açıktır. Dinleme, konuşma, yazma ve özellikle okuma becerileri gelişmemiş öğrencilerin, diğer derslere karşı da zafiyetinin oluşabileceğini tahmin etmek zor değildir. Ana dili becerileri, her derste kullanılan becerilerdir; bunlarda yaşanan zorluklar bütün dersleri etkileyecek ve öğrenim faaliyetlerine darbe vuracaktır.

Ana dili eğitimi, ülkemizde tüm eğitim kurumlarının her seviyedeki sınıflarında zorunlu ders olarak yapılmaktadır. Ders saatleri değişmekle beraber her sınıf seviyesinde bulunması gösterilen ehemmiyetin belirtisidir.

Ana dili eğitim ve öğretiminde öğreticiler, bazen sistem bazen de kendi tercihlerine dayalı yöntem ve teknikler kullanmakta, bunları uygulamaktadır. Fakat hangi yöntem ve tekniği kullanırsa kullansınlar, işin temelinde kelimeler yatmaktadır. “Bu bakımdan eğitim ve öğretim hayatında kelimelerin rolü büyüktür” (Zülfikar, 1991: 24). Bahsedilen kelimeler de, önemi sıkça vurgulanmış olan “*terimler*”dir. “Konuların öğretimi terimler aracılığıyla gerçekleştiğinden gerek eğitim-öğretimde, gerekse bilimsel araştırmalarda herhangi bir bilgiye ulaşmak için de terimlere ihtiyaç duyulur” (Kazazoglu, 2009: IX).

“ Türkçenin kurallarındaki, işleyişindeki düzen terimlerinin belirtilmesinde de öncü ve yol göstericidir. Değişen her biçim, bir dil bilgisi olayının göstergesidir ve bir terimi gerektirir. Terim, özelliklerin, olayların bilimsel adıdır. Böylece dilde beliren özellikler izlenerek, terimler düzeni oluşturulur, dilin işleyişindeki görülmez kurallar, terimlerle görünür duruma getirilir” (Hatiboğlu akt. Demirkol, 2007: 1).

Öğreticilerin hemen hemen hepsi, ders esnasında terimlerden faydalanmaktadır. Ana dili öğreticileri için de bu durum geçerlidir. Tanımı verilen dil bilgisi kuralı daha sonraki derslerde sadece kendisini karşılayan terimle ifade edilmekte, her seferinde ona dair bir açıklama yapılmamaktadır. Söz gelimi, zamir konusunun başında tanımı ve görevlerinden bahsedilir. Daha sonraki süreçte ise artık sadece ismi zikredilerek konuya devam edilir, tekrar tekrar tanıma yer verilmez. Öğrencilerden bu terimi duyduklarında tanım ve özelliklere sahip olmaları beklenmektedir.

Ana dili eğitiminde birçok terim kullanılmaktadır. Özellikle dil bilgisi öğretimi sırasında her bilgi, kendisini karşılayan terimlerle öğrencilere anlatılmaktadır. Bu sebepten dolayı ana dili eğitiminde kullanılan terimler, öğrencilerin zihninde kalıcı olmak ve işittikleri an konuyu hatırlamalarına yardımcı olmak gibi birtakım özellikler taşımak zorundadır.

Ana dili eğitim-öğretim sürecinde hayati önemi bulunan terimler, tarihsel süreç içerisinde Türkçenin en önemli sorunlarından biri olagelmıştır. Ana dili eğitim-öğretimi alanındaki birçok kavram ya yabancı kökenlidir ya da Türkçe karşılık bulma çalışmaları nedeniyle birden çok farklı terimle karşılanmaktadır. Bu durum da eğitim- öğretim sürecinde zorluklara neden olmaktadır.

“Dilimizde kullanılan ilmî terimlerin büyük bir kısmı, arapçadan alınmıştır” (Timurtaş, 1996: 317). İslam uygarlığının bilim dili Arapça olduğu için (Deligönül, 1982: 24), bu dini benimseyen milletler İslam dinine has terimlerle etkileşim içine düşmüşlerdir. “ Türkçenin, başlangıçta temkinle açılmaya başladığı bu etkileşim süreci içerisinde, özellikle X. ve XI. yy’da dinî eserlerle ilgili Türkçe tercümelerde çok hassas davranılmış, dinî terimleri Türkçe kelimelerle karşılamak için yoğun çaba harcayan yazarlar olmuştur” (Çiçek, 2009: 55). Ancak daha sonraki süreçlerde bunu devam ettirebilmek mümkün olmamıştır. Tanzimat ile beraber bu etkileşimin yönü değişmiştir. Bu sefer Fransızcanın etkisene giren Türk dili, yeni kavramların karşılığı olan Fransızca terimlerin girdabına düşmüştür. Türkçeyi her açıdan etkilemeye başlayan bu terim meselesi, doğaldır ki, Türkçe dil bilgisine de sıçramıştır.

“X.yüzyıldan başlayarak İslam medeniyeti altına girmiş olan Türk dünyasında, Araplara ve diğer yabancılara Türkçeyi öğretmek üzere yazılmış gramer veya gramer-sözlük karışımı eserlerin çoğu Arap, bazıları da Fars dilindedir. Bu eserlerde Türkçenin kuralları Arap dilinin kalıplarına göre düzenlenmiştir. *Divanü Lugaati’t-Türk* (M.1073), *Kitabü’l-idrak li Lisani’l Atrak* (M.1312) *Mukaddimetü’l Edeb* (13.yüzyıl) *Ettuhfetü’z-Zekiiyye* (14.yüzyıl) gibi Türk kültürünün kaynak eserleri, bunun tipik örnekleridir. Bu tutuma paralel olarak elbette söz konusu eserlerde geçen dil olayları ve kurallar da Arapça terimlerle karşılanmıştır” (Korkmaz, akt. Demirkol, 2007: 3).

Ana dili eğitim ve öğretiminde süreç içerisinde sorun oluşturmaya başlayacak olan terim meselesinin kökenleri bu noktada doğmuştur ve günümüzde dahi çözüm beklemektedir. Terim sorununun farkına en erken varanlardan biri olan II. Mahmut, Tıphane-i Âmire öğrencilerine yaptığı bir konuşma da terimlerle ilgili şunları söylemiştir:

“Tıp bilimini bütünüyle dilimize alıp gerekli kitapları Türkçe olarak yazmaya çalışıp çaba göstermeliyiz. Sizlere Fransızca okutmaktan benim amacım, Fransız dilini öğretmek değildir. Ancak tıp bilimini öğretip giderek kendi dilimize almaktır ve ondan sonra ülkemizin her yanına Türkçe olmak üzere yaymaktır... Hocalarınızdan hekimlik bilimini öğrenmeye çalışın ve yavaş yavaş Türkçeye alıp dilimizde kullanılmasına çalışın” (Ergin, 1977: 239).

Terim meselesinin çözümüne yönelik ilk ve önemli adımlar Tanzimat Dönemi’nde atılmıştır. “Tanzimatla birlikte Batıdan yeni düşünce akımları geldi, çeviriler çoğaldı, birçok yeni kavram toplum hayatına girdi. Bu kavram ve terimlere Türkçe karşılıklar bulma sorunu da aynı zamanda tartışılmaya başlandı” (Akar, 2005: 295). “İlk defa bu dönemde, dilin sadeleşmesi meselesine toplumsal bir mesele olarak bakılmış, buna bağlı olarak da terimler konusu başlı başına bir sorun olarak ele alınmıştır” (Pilav, 2008: 268). Türk dilinin sadeleşmesi konusunda hemfikir olan dönem aydınları, terimler hususunda ise farklı düşünceler ortaya koymuştur. Ali Suavi, Şemseddin Sami gibi fikir adamları terimlerin olduğu gibi alınması fikrini ileri sürerken; Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa ise birçok yeni kavramı karşılamak adına Türkçe yeni kelimeler oluşturulması gerektiğini düşünmüşlerdir (Zülfikar, 1991). Dönemde yapılan çalışmalar sonucunda bilim dallarına ait terimlerin Türkçeleşmesi konusunda önemli adımlar atılmıştır. Lûgat-i Tıbbiye adlı sözlük, tıp terimlerinin Türkçeleştirildiği bir eser olarak ortaya çıkmıştır. Dil eğitimi hususunda da bu dönem eserleri büyük önem taşımaktadır. “Devrinde, tarihçi, dilbilimci, hukukçu ve devlet adamı olarak tanınan Ahmet Cevdet Paşa, dil bilgisi sahasında Arapça köklerden Osmanlıca terimler yaparak Abdülmecit’e sunmak üzere “Kavaid-i Osmâniyye” adlı bir eser yazmıştır” (Pilav, 2008: 269). Bu dönemde oluşturulmaya başlanan terimler, uzun yıllar boyunca ana dili eğitim-öğretiminde yer etmiş ve kullanılmıştır. Ders kitaplarında yer alacak terimlerin nasıl oluşturulacağı da yine ilk defa bu dönemde derinlemesine konuşulmuş ve tartışılmıştır.

Tanzimat sonrası dönemlerde de tartışılmaya devam edilen terimler meselesinde, Ziya Gökalp “Türkçülüğün Esasları” kitabında birtakım esaslar ortaya koymuştur:

“Yeni ıstılahlar aranacağı zaman ibtida halk lisanındaki kelimeler arasında aramak, bulunmadığı takdirde Türkçenin kıyasî edatlarıyla ve kıyasî terkip ve tasrif usulleriyle yeni kelimeler ibda etmek, buna da imkan bulunmadığı surette Arapça ve Acemce terkipsiz olmak şartıyla yeni kelimeler kabul etmek ve bazı devirlerin ve mesleklerin hususî ahvalini gösteren kelimelerle tekniklere ait alet isimlerini ecnebi lisanlarından aynen almak” (Gökalp, 1976: 130).

“Ziya Gökalp’ın ortaya koyduğu bu esaslar, Cumhuriyet dönemindeki terim çalışmalarının temelini oluşturmuştur, denebilir”(Zülfikar, 1991: 7).

Cumhuriyet döneminde de terim çalışmaları devam ettirilmiştir. Dil çalışmalarının tek elden ve kontrollü yapılabilmesi açısından ilk adı “Türk Dili Tetkik Cemiyeti” olan Türk Dil Kurumu, 12 Temmuz 1932’de kurulmuştur. “Türk Dil Kurumunun kurulmasıyla birlikte ikişer yıl arayla bizzat Atatürk’ün emriyle üç kez dil kurultayı toplanmıştır” (Pilav, 2008: 270). “1932’de toplanan Birinci Türk Dili Kurultayı, terimlerin ilgili bilim dallarına göre 16 alt kola ayrılmasını, İkinci Türk Dili Kurultayı ise derlenen terimlerle ilgili çeşitli ilgili kişilerin, öğretmenlerin ve dilcilerin düşünce ve görüşlerine yer verilmesi fırsatını sağlamıştır” (Demirkol, 2007: 6).

“1936 toplanan üçüncü Türk Dil Kurultayından sonra terim devriminde başlıca iki ilke ortaya atılmıştır. İlk ve ortaokullarının ders programlarındaki terimleri Türkçeleştirmedeki amaç, Türk çocuklarının dersleri kolaylıkla anlayıp öğrenmesidir. Bunun için:

- a) Köklü kültür dünyasında ortak olan “elektrik, dinamo, metre, gram” gibi terimleri olduğu gibi almak,
- b) Bunların dışındaki terimlerin elden geldiğince, Türk çocuğunun kolayca anlaması için, Türkçenin köklerinden yine Türkçe eklerle türetilmesini sağlamak” (Hatiboğlu, 1988: 196).

1936 yılında gerçekleştirilen kurultay, terimlerin Türkçeleştirilmesi yönünde önemli kararlar alınması adına mühimdir. İlerleyen zamanlarda da bu amaçlı çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

“Türk Dil Kurumu’nun gramer terimleri konusundaki ilk yayını 1934’de “*Gramer İstılahları*” başlığı altında yayımlanır. Bu çalışmada Fransızca terimler esas alınarak bunlara Türkçe karşılıklar gösterilmiştir. Türk Dil Kurumu, 1940 yılında “*Gramer (Kurambilim) Terimleri*” ve 1941 yılında da “*Gramer Terimleri*” isimli çalışmalar yayımlar. 1942’de yayımlanan “*Felsefe ve Gramer Terimleri Sözlüğü*”nün içinde 200 kadar gramer terimi bulunmaktadır. Prof.Dr. Vecihe Hatipoğlu’nun “*Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*(1969), Prof.Dr. Berke Vardar yönetiminde hazırlanan “*Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*” (1989) gramer terimlerinin tanımlarının da yapıldığı eserlerdir. Prof.Dr. Hamza Zülfikar “*Yeni Bir Dil Bilgisi Sözlüğü Dolayısıyla*” isimli makalesinde son üç sözlükteki terimleri ayrıntılı bir şekilde karşılaştırmıştır.

Türk dil bilgisi terimleri konusunda yayımlanan son kitap Prof.Dr. Zeynep Korkmaz’ın “*Gramer Terimleri Sözlüğüdür*”(Tural akt. Demirkol , 2007: 6-7).

Herhangi bir disiplin alanının merkezi konumundaki terimlerin Türkçeleştirilmesi çalışmalarında ana dil terimleri üzerine yapılan çalışmalar, bugün

öğreticilerin kullandığı yol gösterici olan kılavuzlardır. Bu çalışmaların eğitim-öğretim süreci için taşıdığı önem çok fazladır. Zira terimlerin Türkçe olması, eğitim faaliyetlerini fazlasıyla kolaylaştırmaktadır. Başkan (1974) terimlerin Türkçe olmasının faydalarını şu şekilde sıralamıştır: “Tanımada yardım, bellemede ve anımsamada kolaylık, bağlantılamada da saydamlık” (Başkan, 1974: 179). Günümüz ana dil eğitim-öğretim sürecinde öğrencilerin bilgiye hazır olarak almaları değil, yorum güçleriyle kendilerinin oluşturmaları planlanmaktadır. Bu yaklaşımda, karşılaştıkları terimler öğrencilerin en büyük yardımcıları olmaktadır. Karşılaştığı terim üzerinden yorum yapabilen, ondan ana dili bilgisiyle çıkarımlarda bulunabilen öğrenci, bilginin önemli bir bölümüne sahip olacaktır. Terimlerin Türkçe olması ise işlerini daha da kolaylaştıracak, eğitim-öğretimin kalitesinin artmasını sağlayacaktır.

“Terimlerin bir milletin kendi dilinin kök ve eklerinden oluşturulmasının eğitim öğretim açısından pek çok yararı vardır. Her şeyden önce öğrenci, bu yolla oluşturulmuş bir terimin karşıladığı kavramı çağrışım yoluyla kolayca öğrenecek, ezberlemek mecburiyetinden kurtulacaktır. Öğrenme de bu sayede daha kalıcı ve daha anlamlı gerçekleşecektir” (Pilav, 2008: 274).

“Terimler insan zihninde çağrışım yapmak, ilgi alanında bulunan kişiler için bir ışık yakmakla yükümlüdürler. Buna terimin aydınlık olma özelliği denir. Bu özellikten yoksun terimler, insanı ezberciliğe sürükler. Bu durumda düşünme eylemi verimli olmaz. Bunun en kolay çözümü terimlerin milli dilden türetilmesidir” (Pala akt. Yumru, 2010: 11).

“(…)terimlerin Türkçe olması sonunda insanların çeşitli kavramları ve bunların ayrıntılarını gösteren çok sayıdaki sözcükleri anlamaları, bellemeleri, anımsamaları ve kullanmalarının kolaylaştığını ve böylece, kendi başlarına bir düzen oluşturan terimler aracılığı ile çeşitli kavramlar arasındaki bağlantıların ve ilişkilerin çok daha açık-seçik biçimde görüldüğünü, bunun doğal bir sonucu olarak da çok daha saydam ve tutarlı bir düşünümün ve tasımın olanaklı hale geldiğini belirtmektedir” (Başkan, 1974: 176).

“ Aktarılan bilgiler, üretilen yeni düşünceler, ilerlemeler, buluşlar kelime ve terimlerle anlatılır. Durum böyle olunca eğitim ve öğretim amacıyla verilecek çeşitli bilgilerin görüş ve düşüncelerin doğal olarak ana diline dayalı olması beklenir. Ders kitabını yazan bilim adamı, bu duruma bağlı kalır, her cümlesinde dilin anlaşılır, kurallı, çağdaş olmasını gözetir. Dilimizin içinde bulunduğu durum göz önüne alınırsa bu yolda çok daha titiz olmamız gerekmektedir. Birtakım bilgileri, çeşitli kavramları öğrencinin anlamadığı terimlerle bildirmek, öğrenci ile öğretmen arasına engel koymak, öğretmeni soyutlamak demektir. Eğitim ve öğretimin amacı topluma hizmet olduğuna göre, öğrenenle öğretene arasında iyi bir alış verişin olması gerekir.

Kullanılan dilin açık ve net olması beklenir. Kullanılan terimler ortak dilin köklerine ve eklerine dayalı değilse, arada kopukluk olur, öğretme görevi yeterince ve gereğince yerine getirilemez” (Zülfikar, 1991: 24).

Gramer eğitimi, tamamen terimlerle yürütülmektedir. Bu nedenle Türkçe eğitimi- öğretimi sahasında sağlam, tutarlı bir terminolojinin oluşturulması elzemdir. Oluşturulan terminolojinin, öğretim hususunda eğitimciler ve öğrencilere kolaylık sağlayarak yol gösterici olması gerekmektedir.

3. TÜRKÇE EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİNDE TERMİNOLOJİ SORUNU

Okullarımızda yapılan Türkçe eğitim-öğretimi sürecinde, öğrencilere dört temel dil becerisinin (okuma, dinleme, konuşma ve yazma) ve dilin kurallarını kapsayan dil bilgisi kurallarının kazandırılması hedeflenmektedir. Dört temel dil becerisinin kazandırılması sürecinde belirli yöntem ve tekniklerden (göz atarak okuma, not alarak dinleme, eleştirel konuşma, metin tamamlama vb.) faydalanan öğretmenler, öğrencilere bu becerileri zamanla kazandırmakta ve onları hazırlamaktadır. Öğretici, dersin başında uygulayacağı yöntem veya tekniği öğrencilere açıklayabilmektedir. Ancak ders uygulama boyutunda olacağı için, öğrencilerin yöntem ya da tekniğin adını akıllarında tutma gibi bir zorunlulukları bulunmamaktadır. Fakat dil bilgisi öğretimi sürecine gelindiğinde durum biraz farklılık göstermeye başlamaktadır.

Dil kurallarının öğretimi olan gramer eğitiminde, malum olduğu üzere her kuralın karşılandığı bir ad, yani terim bulunmaktadır. Daha öncede değindiğimiz gibi, gramer öğretiminde kural anlatıldıktan sonra, sadece terimle ifade edilmekte, her defasında tanım tekrar tekrar yapılmamaktadır. Çekim eklerini anlatan bir öğretmen, sonraki derslerinde her defasında çekim ekinin tanımını yapmaktan ziyade, sadece o terimi kullanarak dersine devam etmektedir. Bu nedenle öğrenciden duyduğu terim hakkında bilgi sahibi olması beklenmektedir. Dolayısıyla öğrencilerin, bu terimlerin adlarına zihinlerinde yer ayırma zorunlulukları bulunmaktadır. Başarılı ve öğrencinin aktif olduğu bir eğitim ortamında bahsedilen durumun çok zor olmayacağı söylenebilir. Öğretmenin yönlendirmesiyle tanıma ulaşmış, görev ve kullanım yerini kendisi keşfetmiş bir öğrencinin, verilecek terimi akılda tutmak için çok zorlanmayacağı görülecektir. Bu süreçte bütün iş, öğretmenin meslekî yeterliliğine ve kabiliyetine kalmaktadır. Ancak, ders dışı süreç dikkate

alındığında öğrencileri zorlayan, kafalarının karışmasına neden olan durumlar ortaya çıkmaktadır. Bunun en temel sebebi ise, aynı dil bilgisi konusunun kaynaklarda farklı terimlerle adlandırılmasıdır. “Ders kitaplarında aynı anlama gelen farklı terimlerin kullanılması, öğretmenden öğretmene değişen terim seçimi, öğrencilerin düşünce dünyasını olumsuz etkilemekte, kitaplarda yazılan dili (ötümlü-tonlu-yumuşak, sesli-ünlü, kip-koşaç vb.) anlaşılmasız kılmaktadır”(Yumru, 2010: 11).

“Eğitim ve öğretimimizi zorlayan durumlardan biri, terim çokluğu veya kalabalığıdır. Bir kavrama karşılık olarak gösterilmiş olan birçok değişik terim, anlatımda daima kargaşa yaratmış, hatta hukukî sorunların doğmasına yol açmıştır” (Zülfikar, 1991: VIII). Terimlerin tarihsel süreç içerisinde dilimizin en önemli sorunları olduğundan ve süreç içerisindeki terim çalışmalarından bahsetmiştik. Tüm bu çalışmalara rağmen henüz bir sonuca varılamamış, ortak bir terminoloji üzerinde anlaşılammıştır. Bu kargaşa tüm eğitim alanlarında olduğu gibi, Türkçe eğitimi hususunda da büyük bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.

Eğitimin her kademesinde anlatılan gramer konularının sınıf, okul ve öğretmen tarafından farklı adlandırılması, öğrencileri içinden çıkılmaz bir karmaşaya doğru sürüklemektedir. “Örneğin üniversitelerimizde “vokal-konsonant uyumları”nı öğrenirken birçoğumuz yabancı olduğu sandığımız bu konunun ilköğretim ya da ortaöğretim sıralarında öğrendiğimiz “ünlü-ünsüz uyumları” ... olduğunu fark edip ... “Neden vokal ve konsonant?” sorusuna cevap bulmaya çalışmışızdır” (Demirkol, 2007: 2). “Türkçenin en yaygın terimlerinden biri olan sert ve yumuşak ünsüzler konusunda bile birbirinden farklı dört ayrı terim kullanılmaktadır. Bu konuda şu örnekler verilebilir:

Sert ünsüzler: Tonsuz ünsüzler, ötümsüz ünsüzler, titreşimsiz ünsüzler

Yumuşak ünsüzler: tonlu ünsüzler, ötümlü ünsüzler, titreşimli ünsüzler”

(Hengirmen akt. Demirkol, 2007: 3).

Türkçe eğitimi ve öğretimi çalışmalarında, dil bilgisi kuralları öğretilirken devamlılık göz önünde tutulmalıdır. Bu devamlılığın olması içinse, eğitimin hemen her kademesinde terimlerin ortak kullanılması gerekmektedir. Ancak, eğitim sistemimize baktığımızda böyle bir ortaklığın olduğundan söz edemeyiz. “Başta ders kitapları olmak üzere pek çok alanda eğitim ve öğretimle ilgili terimlerde

kararsızlıklar, tutarsızlıklar ve hatta keyfilikler vardır. Öğretmenler, uzmanlar, yazarlar ve sanatkârlar, terimleri adlandırmada zaman zaman keyfî uygulamalara yer vermektedir” (Pilav, 2008: 271). İlköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretimde aynı kurallar, farklı terimlerle öğrencilere anlatılmaktadır. Bu da Türkçe eğitiminin devamlılığının ve kalitesinin düşmesine sebebiyet vermektedir. “Bir terim için birden çok karşılığın bulunması o terimin düşünce dünyamızda yer almasını güçleştirecek, öğrenilmesini zorlaştıracaktır” (Yavuz ve Gürlek, 2012: 3243).

“ İlköğretimden yükseköğretime kadar dilimizin kurallarını büyük ölçüde terimlerle ve terimlerin ifade ettiği anlamlarla öğretmeye çalıştığımız öğrencilerimize, aynı kavramları çok farklı terimlerle vermeye çalışıyoruz. Bu duruma örnek olarak şunları sıralayabiliriz: “Ad-isim, sözcük-kelime-söz, belirtili-belirli (taamlama), nicelik-miktar-azlık-çokluk (zarfları), ötümlü-tonlu-yumuşak (ünsüzler), ötümsüz-tonsuz-sert (ünsüzler), çıkma-ayrılma-uzaklaşma (hâli)- (durumu), bileşik-birleşik (cümle), belirsiz-belgisiz-belirsizlik (sıfatı), belirsiz-duyulan-öğrenilen-miş’li geçmiş (zaman), dilbilgisi-gramer, eklemeli-bitişken-bağlantılı (diller), sıfat-önad, zamir-adıl, fiil-eylem, cümle-tümce, vokal/konson-ünlü/ünsüz-sesli/ sessiz, belirteç-zarf, ilgeç-edat, zamir-adıl, sıfat-fiil/ortaç, zarf-fiil/ulaç vb...” (Pilav, 2008: 272).

Aynı seviyedeki sınıfların farklı şubelerinde, dil bilgisi kurallarının birbirinden değişik terimlerle öğretildiği durumlardan da söz etmek mümkündür. Seçilen ders kitabı, yararlanılan kaynak kitaplar ya da öğretmenlerin kişisel tercihleri bu duruma sebep olmaktadır. Türkçe öğretimindeki bu keyfilik, öğrencilerin zihinlerini bulandırmaktan öte bir şey değildir.

Öğretim programları, MEB tarafından konular sınıf seviyelerine ayrılmış bir şekilde hazırlanmaktadır. Öğretmen kılavuz kitapları ve öğrencilerin ders ve çalışma kitapları da bu program çerçevesinde hazırlanmaktadır. Sınıf içerisinde konular bu şekilde işlenmektedir. Ancak ülkemizin bir gerçeği olan sınavlar boyutunda, ders içeriklerinde farklılıklar görülmektedir. Sınavlarda öğrencilerin karşısına çıkan terimler, senelere göre farklılık göstermektedir. Örnek olarak, ülkemiz gençlerinin geleceğinin tayinini yapan üniversite sınavlarındaki sorular incelendiğinde de terim farklılığına rastlanmaktadır. 2010 YGS soru kitapçığı Türkçe testi 15. soruda “edat” terimi kullanılmışken, bir sonraki yıl yapılan sınavda 26. soru “ilgeç” terimi ile öğrencilere yöneltilmiştir. 2012 yılı 13. soruda “ek fiil” terimi kullanılmış, 2013 yılındaki sınavda ise 14. soru “ek eylem” terimi kullanılarak hazırlanmıştır. Bu durumun sınav başarısını düşürebileceği düşünülmektedir. Öğrenciler sınav anında olduğu gibi, sınav öncesinde de aynı zorluğu yaşamaktadır. Sınavlara hazırlık

aşamasında daha önce görmedikleri terimleri görmesi, bildiklerinin farklı adlarla karşısına çıkması öğrencilerin güvenliğini zedelemekte, dil öğrenimine karşı bakışlarını olumsuz etkilemektedir. Yavuz ve Gürlek (2012) bu konuya ilişkin yaptıkları çalışmalarında, ilköğretim ve ortaöğretim programlarında geçen ses bilgisi terimleri ile sınavlara hazırlık kitaplarındaki terimleri karşılaştırmışlar ve aşağıdaki terimleri tespit etmişlerdir:

“Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı’nın “İlköğretim 1,5. Sınıflar Türkçe Dersi Öğretim Programı” konulu, 69 Sayılı, 14.05.2009 tarihli “İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı Kılavuzu” ile Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı’nın İlköğretim Türkçe Dersi (6,7,8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Talim Terbiye Kurulu Dil ve Anlatım Dersi 9,10,11, ve 12. Sınıflar Öğretim Programı içeriğinde geçen ses bilgisi terimleri aşağıdaki gibidir:

1. Harf
2. Ses
3. Ünlü
4. Ünsüzler
5. Ses Uyum
6. Ünlü Uyumları
7. Kalınlık-İncelik Uyumları
8. Düzlük-Yuvarlaklık Uyum
9. Ünsüz Benzeşmesi
10. Yardımcı Ünsüz
11. Sert Ünsüz
12. Yumuşak Ünsüz
13. Süreklilik
14. Süreksizlik
15. Ünlü Türemesi
16. Ünlü Daralması
17. Ünsüz Yumuşaması
18. Ünlü Düşmesi

Türk Millî Eğitim sisteminin sınav aşamalarından olan Seviye Belirleme Sınavı (SBS), Yükseköğretime Geçiş Sınavı (YGS) ve Lisans Yerleştirme Sınavları(LYS)’na hazırlık kitaplarında geçen ses bilgisi terimleri ise şöyledir: Taranan Kitaplar: Final Yayınları(SBS, YGS, LYS), Güvender Yayınları(SBS, YGS, LYS), Uğur Yayınları(SBS, YGS, LYS), Sınav Yayınları (SBS, YGS, LYS), Eksen Yayınları (SBS, YGS, LYS).

1. Ses
2. Harf
3. Alfabe
4. Ünlü
5. Sesli
6. Ünsüz
7. Sessiz
8. Çıkış yeri dilin durumuna göre ünlüler
9. –Kalın ünlüler
10. –İnce ünlüler
11. Dudakların durumuna göre

12. –Düz ünlüler
13. –Yuvarlak ünlüler
14. Ağzın açıklığına göre
15. –Geniş ünlüler
16. –Dar ünlüler
17. Büyük Ünlü Uyumu
18. Küçük Ünlü Uyumu
19. Kalınlık İncelik Uyumu
20. Sert Ünsüz
21. Yumuşak Ünsüz
22. Süreksiz Ünsüz
23. Sürekli Ünsüz
24. Sert Ünsüzlerin Yumuşaması
25. Ünsüz Yumuşaması
26. Ünsüz Değişimi
27. Ünsüz Sertleşmesi
28. Ünlü Daralması
29. Ünlü Darlaşması
30. Ünlü Aşınması
31. Kaynaşma
32. Kaynaştırma Ünsüzü
33. Kaynaştırma Harfleri
34. Koruyucu Ünsüz
35. Kaynaştırma Sesleri
36. Kaynaştırma Ünsüzleri
37. Ünlü Düşmesi
38. Hece Yitimi
39. Hece Düşmesi
40. Ünlü Değişimi
41. Ünlü Türemesi
42. Ünsüz Düşmesi
43. Dudak Ünsüzlerinin Benzeşmesi
44. Ulama
45. Hece artması
46. Hece Azalması
47. Ses Düşmesi
48. Ünlü Düşmesi
49. Hece Düşmesi
50. Ses Türemesi
51. m-n değişimi
52. Ünsüz uyumu
53. Ünsüz Benzeşmesi
54. n-b çatışması
55. Boğumlama
56. Ses Aktarması
57. Göçüşme
58. Ünsüz Türemesi
59. İkizleşme” (Yavuz&Gürlek, 2012: 3239-3240-3241).

Ses olayları terimleri ile ilgili arada oluşan farkın nedeni, okullarda daha az konunun öğretilmesinin seçilmesi değildir. Fark, aynı dil bilgisi kuralının farklı terimlerle kitaplarda yer almasından kaynaklanmaktadır.

İlköğretim kitaplarında yer alan terimlerin farklı şekillerde adlandırılması, öğreticileri de bir karmaşanın içine sürüklemektedir. Öğrencilerin hangi terimle karşılaşacaklarından emin olmayan öğreticiler, konunun ne kadar farklı adlandırması varsa hepsini öğretmeye çalışmakta, öğrencilerin zihinleri ise bu durum karşısında bir terim istilasına uğramaktadır. Söz gelimi, derste konuya giriş yapıldıktan sonra konuya dair bütün kullanılabilecek terimler öğrencilere aktarılmaktadır: Ad – İsim, Sıfat – Önad, Fiilimsi – Eylemsi, Zarf-Fiil – Bağ-Fiil – Belirteç-Fiil – Ulaç, Dolaylı Tümleç – Yer Tamlayıcısı vb. Bu duruma maruz kalan bir öğrencinin, bir kurala ne kadar hâkim olursa olsun terim farklılığı sebebiyle konuyu kendine yabancı görmesi, bildiği bir kuralı uygulayamaması muhtemel bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yavuz ve Gürlek (2012) ders kitapları ve sınavlara hazırlık kitapları üzerine yaptıkları çalışmalarında en dikkat çekici farklılığın “yardımcı ses” olduğunu belirtmiş ve durumu şöyle bir tabloyla göstermişlerdir:

Tablo 1.Yardımcı Ses Teriminin Farklı Kullanımları

İlk ve Orta öğretim	Sınavlara Hazırlık
Yardımcı Ses	Kaynaştırma Ünsüzü
	Kaynaştırma Harfleri
	Koruyucu Ünsüz
	Kaynaştırma Sesleri
	Kaynaştırma Ünsüzleri

Kültürel (2009) ise aynı farklılık hakkında şunları söylemiştir:

“Yardımcı ses: Eklerin kök ve gövdelere bağlanmasını sağlayan ses. Türkçedeki yardımcı sesler ünlü (-i-) ünsüz (-y-, -n-) olabilir. Evi-n-e, anne-y-e, babası-n-a vb. Bu terim değişik zamanlarda yazılmış sözlük ve kitaplarda farklı farklı isimlendirilmiştir. *Kaynaştırma harfi* (sesi, ünsüzü), *bağlama açınığı*, *yardımcı ses*, *koruma konsonantı* (konsonu, sesdeşi, ünsüzü) *doldurma (kaynaştırma) sesi*, *bağlantı ünlüsü*, *boşluk doldurucu*, *ekleme ünlüsü*, *koruyucu sessiz*. Ortaöğretim kitaplarında kullanılan terim ise kaynaştırma harfi şeklinde olupses ve harf kavramlarını ayırmaktan, öğretmekten de uzaktır. Günümüzde hâlâ aynı terim kullanılmaktadır. Ayrıca yardımcı seslerden ünsüz olanlar ise (-y-, -s-, -ş-, -n-) olarak öğretilmektedir. Yardımcı ses terimi daha yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Yapılan çalışmalarda ünsüz yardımcı sesin –y- olduğu, ayrıca zamir –n-sinin de bu görevde kullanıldığı belirtilmiştir” (Kültürel, 2009: 387-388).

Bir terimin birbirinden farklı isimlerle ifadesi, terimlerin kendi içinde daha farklı kavramlarla anlatılması eğitim ve öğretimin önünde engel olarak durmaktadır. Yukarıdaki örneğe baktığımızda, aynı kural kaynaştırma harfi ya da yardımcı ses olarak ifade edilmektedir. Ancak bu sefer “ses” ve “harf” terimlerinin aynı anlamı

karşılması beklenecektir; fakat bunlar da dil bilgisinde farklı iki terim olarak kullanılmaktadır. Dil bilgisinde ses, sadece konuşma sesi olarak ifade edilmektedir. “Ses organları tarafından belirli bir şekilde çıkarılmakta olan ses” diye tanımlanan konuşma sesi, ses teriminin izahıdır. Harf ise, sesin yazıya dökülmüş hâli, kağıt üzerindeki işaretler olarak tanımlanmaktadır. Öyleyse ses ve harf terimleri aynı şeyi ifade etmemektedir. Aynı kural için kullanılan bu iki terimin, kendi içinde de bir terim sorunu yaşadığı ortadadır.

Çiçek (2009) yaptığı çalışmada diğer dillerin terim konusuna bakışını değerlendirebilmek adına, Türkçe, İngilizce ve Fransızca dillerindeki terim adlandırmalarını karşılaştırmıştır:

Tablo 2. Terimlerin Türkçe, İngilizce ve Fransızcadaki Karşılıkları

Türkçe	İngilizce	Fransızca
Açık hece, açık seslem	Open syllabe	Syllabe ouverte
Adbilim, ad bilimi	Onomastics	Onomastique
Ağız, halk dili	Idiolect	Dialecte, parler(patos)
Alfabe, abece	Alphabet	Alphabet
Bağlaç, bağlam, bağlama edatı	Conjunction	Conjonction
Bağlama zamiri, ilinti zamiri, bağ adıl	Relativ pronoun	Pronom relatif
Birleşik cümle, bileşik cümle, karmaşık tümce bileşik tümce	Compound sentence	Phrase composée
Bulunma hali, -de hali, lokatif hali, kimde hali, kalma durumu	Locative	Locatif
Ek fiil, imek fiili, cevher fiil, isim fiili, öz fiil, yardımcı fiil, ek eylem	Predicative verb	Verbe prädicatif
Emir kipi, buyuru kipi, emir (buyruk kipi)	İmperative	İmpératif
Eş sesli, sesteş, adaş	Homonym	Homonyme
Fiil, eylem, edim	Verb	Verbe
Geniş ünlü, geniş sesli, geniş vokal	Vide vowel	Voyelle large
Hece, seslem	Syllabe	Syllabe
Hece düşmesi, hece yutulması, hece yutumu	Haplology	Haplologie
İsim fiil, mastar, kılış ismi, eylemlilik	İnfinitive	İnfinitif
Köken bilimi, kökenbilim, köken bilgisi	etymology	étymologie

Sıfat, önad	Adjevtive	Adjectif
Zamir, adıl	Pronoun	Pronom
Zarf, belirteç, bağyeylem	Adverb	Adverb
Zarf-fiil, gerundium, ulak bağ fiil, ulaç	Gerund	gérondif

Yukarıdaki tablo göstermiştir ki İngilizce ve Fransızca eğitiminde, öğrenciler tutarlı bir terminolojiyle karşılaşmaktadır. Türkçede ise durum bu kadar iyi nitelikte değildir; aynı kavramın karşılığı olan terim sayısı en az ikidir. Fransızca ve İngilizcedeki tutarlı terim kullanımı, gramer öğretimi konusunda bu dilleri öğrenen kişilere kolaylık sağlamaktadır.

Türkçe eğitimi ve öğretimi konusunda karşımızda büyük bir sorun olarak duran terim karmaşası, öncelikli çözülmesi gereken sorunların başında gelmektedir. “Bu durum gerek yüksek öğretim, gerek ortaöğretimde dil bilgisi öğretiminde aksaklıklara sebep olmakta ve sağlıklı bir dil öğretimini güçleştirmektedir” (Kültürel, 2009: 391). “Terim farklılıklarının çokluğu dilbilgisi kurallarının anlatılması/anlaşılması önündeki en büyük engeldir. Dolayısıyla farklılıklar ortadan kalkınca Türk gramerinin anlatılabilirliği/ anlaşılabilirliği kolaylaşacaktır” (Yavuz ve Gürlek, 2012: 3250). Bunun için öncelikli olarak bir terim birliği çalışması yapılmalıdır. “İlköğretimden üniversiteye kadar bütün eğitim kademeleri için hazırlanan her ders kitabında mutlaka terim birliği olmasına dikkat edilmelidir. Bu konuda başta kitap yazarları olmak üzere resmî kurumlar ve bütün ilgililer gerekli hassasiyeti göstermelidir” (Pilav, 2008: 275). “Terim ve kavram karışıklığı ortadan kaldırılıp, ortak terimlerden meydana gelen bir ders kitabı terimlerin kullanımındaki aksaklığa çözüm olacaktır” (Kültürel, 2009: 391). Bunun yanı sıra, öğreticilerin derslerinde kullandıkları terimler arasında da bir ortaklık olmak zorundadır. Derslerdeki terimlerin kullanılışı öğreticilerin şahsî tercihlerine bırakılmamalı, hazırlanan eserlerdeki terimlerin kullanılması gerekliliği oluşturulmalıdır. Gramer ile ilgili terimlerin kullanımında, ilköğretimden lisansüstü eğitime kadar tüm kitap ve çalışmalarda aynılık bulunmalıdır. Yazılı ve görsel basın da bu konuda uyarılmalı, gerekli özenin gösterilmesine dikkat edilmelidir.

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ ÖNCESİ VE TANZİMAT DÖNEMİNDE TÜRKÇE EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ

1. TANZİMAT DÖNEMİ ÖNCESİ TÜRKÇE EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ

Türk eğitim tarihi incelendiğinde, belli bir döneme kadar belirli ve uygulanabilir bir ana dil eğitim sisteminin olmadığı söylenebilmektedir. Bunun nedeni ise, Türkçenin formal olarak öğretilmeye başlandığı tarihin tam olarak tespitinin yapılamamasıdır. Fakat bu durum, tam manasıyla bir sistemsizliğin mevcut olduğu anlamına da gelmemektedir. Bu konu hakkındaki çeşitli emareler, birtakım bilgilere ulaşmamıza aracı olmaktadır. Örneğin Orhun Anıtları, gelişmiş bir alfabenin ve anlatım alışkanlığının eseri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Uygurlarda yazı ile ilgili bazı terimler (Akyüz, 1994: 13) bulunması, eğitim sistemlerinde birtakım uygulamaların bulunabileceğine dair bizlere ipuçları vermektedir. Bunun yanında, Meşhur Moğol Hükümdarı Cengiz Han'ın esir aldığı Uygurları, Moğol asilzadelerine ve sarayda çalışanlara yazı öğretmeye memur ettiği (Caferoğlu. akt. Çiftçi, 2006: 81) bilgisi, Uygurlarda bir dil eğitimi sisteminin var olabileceğini göstermektedir. Ancak, bu eğitiminde herhangi bir eğitim kurumunda toplu olarak verildiği düşünülmemektedir. Zira İslam dinine geçmeden önceki Türk toplumlarında eğitim okulda değil, toplum içinde kazanılmaktadır (Göğüş, 1971). Eski Türk tarihi her konuda yazıdan ziyade şifahi olarak geliştiği için, eğitime dair hususların açıklanması noktasında da ispat açısından yeterli kaynak bulunmamakta, sadece varsayımlarla ilerlenebilmektedir. “İlk ve Ortaçağ boyunca Türkçenin okullarda öğretilip öğretilmediği konusunda açık ve kesin bilgimiz yoktur” (Ağar, 2002: 1).

Türkçe eğitimi ve öğretimine dair ilk adım Karahanlılar döneminde gelmiştir. Kaşgarlı Mahmud yazmış olduğu “Divânü Lügât-it-Türk” adlı sözlükle bu konudaki ilk girişimi yapmış, Türkçe öğretiminde bir tarihi başlatmıştır. Kaşgarlı, Arap dili kurullarına göre yazdığı eseri ile Araplara Türkçeyi öğretmeyi hedeflemiştir. Eserinin başında iki farklı imamdan işittiği hadislerde Türkçenin öğrenilmesinin gerektiğini söylendiğini ifade eden Kaşgarlı (Atalay, 1985), eserini yazmakta dinî

bir vazife gördüğünü de ortaya koymaktadır. Divânü Lügât-it-Türk bir sözlük olmanın ötesine geçmiş, dil öğretiminin yanında kültür tanıtma görevi de üstlenmiştir. Eserde sadece kelimeler ve anlamları yoktur. Bunun dışında Türkçenin o dönemde konuşulmakta olduğu yerleri gösterir harita, 12 hayvanlı takvim, örf ve adetler, sözlü edebiyat örnekleri gibi birçok Türk kültürüne ait unsur hakkında bilgiye ulaşmak mümkündür. “Dil eğitimi yapılırken o toplumun tarihi, coğrafyası, dünyaya bakışı, düşünüş tarzı, estetik anlayışı ve zevkleri de öğretilmelidir” (Özbay ve Melanlıoğlu, 2008: 56). Bu zaviyeden incelendiğinde, eserin belirtilen dil öğretimi felsefesine yüzyıllar öncesinde ulaştığı görülmektedir. Kaşgarlı, Türkçeye sadece bu eserle hizmet etmiş değildir. Yazmış olduğu “Cevahirü’n-Nahv” adlı eser Türkçenin ilk gramer kitabıdır. Ne yazık ki bu eser elimize ulaşmamıştır. Bu durum Türkçe öğretim tarihi açısından büyük bir kayıptır.

Divânü Lügât-it-Türk’ten sonra sayabileceğimiz önemli eserlerden birisi Zemahşerî tarafından yazılmış olan “Mukaddimetü’l Edep”tir. Kaşgarlının aksine Türkçe öğretmek değil, Türklere Arapça öğretmek amacıyla yazılmıştır. Eser Harezmî lehçesiyle yazılmıştır.

Kıpçaklar zamanında kaleme alınmış olan “Kitâbü’l-idrâk li-Lisâni’l-Etrâk” adlı eser, Ebu Hayyan tarafından yazılmıştır. Araplara Türkçe öğretmek maksadı ile yazılan eserde, Arapça gramerine uygun bir tasnif kullanılmıştır. Aynı dönem içerisindeki önemli kitaplardan biri de “El-Kâvânînu’l-Küllîye li-Zabtî’l-Lüga’t-Türkiyye” adlı eserdir. Yazarı belli olmayan eserin kendinden öncekilerden farkı sözlük değil, tamamen gramer kitabı olmasıdır. “Eser; fiil, isim ve ekler olmak üzere üç baba (bölüme) ayrılmıştır. Hatime (sonuç) kısmında da fiillerin teklil 2. şahıs emir biçimleri liste halinde verilmiştir” (Ercilasun, 2011: 389). Kıpçaklar zamanında yazılmış bir diğer eserde “Kitâbü Bulgâtü’l-Müştâk fi Lügâti’t Türk ve’l- Kıpçak”tır. Arapça-Türkçe sözlük olan eser, Cemaleddin Ebu Muhammed Abdullah et-Türkî tarafından yazılmıştır. Arapça-Türkçe ve Moğolca-Farsça sözlük olarak yazılmış olan “Kitâb-ı Mecmû-u Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî” adlı eser de aynı dönemin bir diğer önemli kitabıdır. “Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi Lügâti’t-Türkiyye” ve Ed-Dürretü’l Mudiyye fi Lügâti’t Türkîye” adlı sözlüklerde Türkçe öğretimi alanında sayabileceğimiz aynı dönem eserlerindendir.

Ali Şir Nevaî tarafından 1498 yılında kaleme alınan “Muhakemet’ül-Lûgateyn” adlı eser Çağatay Türkçesinin bir örneğidir. Türkçe ve Farsça kelimelerin yapıcı kıyaslandığı bu eserde Ali Şir Nevaî, Türkçenin Farsçadan üstün yanlarını ortaya koymaya çalışmıştır.

Selçuklu Devleti ve Anadolu Beylikleri dönemlerinde, ana dili eğitimi hakkında bir çalışma görülmemektedir. Özellikle Selçuklular döneminde Türkçenin ikinci planda tutulduğu söylenebilir. Zira Selçuklular bilim dili olarak Arapçayı; sanat, edebiyat ve siyasî yazışmalarda da Farsçayı kullanmışlardır. Bu durum da, belirttiğimiz üzere Türkçenin gelişimine zarar vermiştir. Bu dönemde yazılan tek eser ise “Hilyetü’l-İnsan ve Heybetü’l-Lisan” adlı kitaptır. İlk bölümü Farsça, ikinci bölümü Türkçe ve son bölümü Moğolca olan eser, İbn-i Mühennâ tarafından kaleme alınmıştır.

Türk dünyasının bilinen ilk eğitim kurumları olan medreseler Selçuklular döneminde kurulmaya başlanmış, eğitim-öğretim faaliyetleri burada devam ettirilmiştir. Medreselerin müfredatlarında Arap dilinin sarf ve nahvinin öğretildiği birtakım dersler olmasına rağmen, Türkçenin öğretimine dair bir ders bulunmamaktadır.

Anadolu Beylikleri ise, Türkçe konusunda biraz daha hassas davranmışlardır. “Türkçenin, Selçuklulardan başlayıp, Osmanlı İmparatorluğu’na kadar uzanan gelişme yolunda, bir yazı dili olarak yalnız beylikler devrinde kazanmış olduğu seçkin durum, doğrudan doğruya o devir toplumuna yön veren Türkmen beylerinin anadile karşı gösterdikleri şuurulu tutum ve duyarlılıkla ilgilidir”(Gülensoy, 2010: 335). Karamanoğlu Mehmet Bey’in, Türkçenin Selçuklular zamanında düştüğü duruma bir tepkisi olarak sayılabilecek fermanı, Türkçenin ilk defa siyasî olarak koruma altına alınması anlamına da gelmektedir. Karamanoğlu “Şimden gerü divânda, dergâhta, bârigâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanılmayacaktır” diyerek Türkçenin itibarını korumaya çalışmıştır. Aynı dönemde Türkçenin içinde bulunduğu durumdan şikayetçi olan bir diğer kişi de Aşık Paşa’dır. Türkçenin gördüğü muameleden memnun olmayan Paşa:

“Türk diline kimsene bakmaz-ıdı

Türklere hergiz gönül akmaz-ıdı

Türk dahi bilmez-idi ol dilleri

İnce yolu ol ulu menzilleri”(Yavuz, 2000: 533).

diyerek diğer dillerin Türkçeden üstün görülmesine karşı tepkisini ortaya koymuştur.

Osmanlı Devleti zamanında da Tanzimat’a kadar Türkçe öğretimi ile ilgili önemli adımlara rastlanmamaktadır. Devletin adından dolayı Osmanlı Türkçesi veya Osmanlıca (Barın ve Demir, 2006: 51) olarak adlandırdığımız bu evrede de Türkçenin durumu iç açıcı değildir.

Osmanlı Devleti’nde eğitim çeşitli kurumlarda verilmiş; ancak bu kurumlarda ana dil eğitimine ait dersler müfredatta yer almamıştır. Osmanlılar döneminde Türkçe öğretimine yönelik yazılmış olan ilk eser Bergamalı Kadri’nin yazmış olduğu “Müeyyessiretü’l-Ulûm” adlı gramer kitabıdır. Kaşgarlı’nın kayıp eseri olan “Cevahirü’n-Nahv”dan sonra ilk Türkçe gramer olma özelliğini taşıyan eser, bu alandaki boşluğu doldurmuştur. Medreselerdeki öğrencilere Türkçe öğretmek amacıyla yazılmış olan kitap, tam bir ana dil öğretimi bilinciyle yazılmamış, adından da anlaşılacağı üzere (İlimleri Kolaylaştıran) diğer din derslerinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmak amacıyla medreselerde okutulmuştur. Bergamalı, isim, fiil ve bağlaç olarak kelimeleri üçe ayırmıştır. Bol örnekli anlatımı, çeşitli öğretim yöntem ve tekniklerinin (soru-cevap, tümdengelim, tümevarım) kullanımı gramer öğretimi açısından elverişli metotlar olarak dikkat çekmektedir.

Osmanlı’dan önceki Türk devletlerinde olduğu gibi, Tanzimat öncesi Osmanlı İmparatorluğu’nda da ana dili öğretimine dair bir çalışma göze çarpmamaktadır.

1.1. TANZİMAT ÖNCESİ OSMANLI İMPARATORLUĞU’NDA BULUNAN EĞİTİM KURUMLARI

Osmanlı döneminde bulunan eğitim kurumları, geleneğe dayalı eğitim anlayışının örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. “XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar, genel hatlarıyla, Osmanlılarda farklı metodlarla farklı derslerin okutulduğu değişik maksatlara yönelik çeşitli eğitim kurumlarından söz edilebilir” (Ürekli, 2002: 382). Bahsedilen kurumlardan çoğu da devletten bağımsız durumdaydılar. “Medreseler ve sıbyan mektepleri, devletin kontrolünden ve sorumluluğundan uzak

müstakil öğretim müesseseleri idiler. Zira bunların hemen hemen hepsi de, vakfa bağlı müesseselerdi” (Kodaman, 1980: 10). Bu bağımsızlık belirli bir eğitim felsefesinin, hedefe yönelik bir tutum geliştirilmesinin önüne geçmiştir. Din öğretimini başlıca hedefleri olarak belirleyen bu kurumlar, diğer ilim konularına pek fazla önem vermemişlerdir.

1.1.1. Sıbyan Mektepleri

Osmanlı toplumunda yer alan eğitim kurumlarının ilki, sıbyan mektepleridir. “Osmanlılar, Selçuklularda ve öteki İslâm ülkelerindeki mektep, kütüphane denilen ilköğretim düzeyindeki okulları aldılar” (Akyüz, 1994: 72). “Osmanlı toplumunun hemen hemen her köy ve kasabasına yayılan ilkokul seviyesindeki sıbyan mekteplerine beş-altı yaşlarındaki çocuklar kabul edilirdi” (Ürekli, 2002: 382). Osmanlı Devleti’nde açılan ilk mektep Bursa’dadır. İstanbul’daki ilk mektebi ise Fatih Sultan Mehmet açtırmıştır.

Devletin hemen hemen her köşesinde bulunan sıbyan mekteplerinde eğitim, dinin gereklerini ve Kur’an okumayı öğretmeye dayalıydı. Eğitim çalışmaları bu doğrultuda yapılmıştır. Bu okullarda önceden belirlenmiş, hedef koyan ve sistemli bir programdan söz etmek imkânsızdır. Eğitimin nasıl yapılacağı ve neler öğretileceği, talimatname olarak adlandırabileceğimiz vakfiyelerde yazılı olarak belirtilmiştir. “II. Bayezit, kendi adına yaptırdığı camide açtığı sıbyan okulunun vakfiyesinde: “ ...muallim ve halife talim-i Kelâm-ı Kadim ve Kur’an-ı azim ederler” diyor. Amaç, Kur’an okumayı, imanın temellerini ve ibadet şekillerini öğretmektir” (Göğüş, 1971: 124). Fatih’in vakfiyesinde Kur’an okumanın öğretileceği; I.Mahmut’un annesinin ve I.Abdülhamit’in vakfiyelerinde ise yetenekli çocuklara Arapça ve Farsçanın öğretilebileceği, ayrıca bir meşk hocasının güzel yazmayı öğretmesi gerektiği yazılmıştır (Akyüz, 1994: 73). Burada belirtilen güzel yazma öğretilmesi gerekliliğini ana dili öğretimi çerçevesinde değerlendirememekteyiz. Zira buradaki yazı çalışmasından kasıt, metin oluşturabilme becerisini oluşturmak değil, yazılı bir metni taklit etmekten ibarettir. Sıbyan okullarında, vakfiyelerden anlaşıldığına göre ana dili öğretimi ile ilgili bir ders olduğu belirlenememiştir.

“Sıbyan okullarında hemen okumaya geçilmez, çağın padişahı, büyükleri için dualar, ayrıca ilahiler öğretilirdi. Sonra “Supara” (Farsça sipare: Kur’an cüzü) denilen bir

elifba (alfabe) kitabından okumaya başlanırdı. Öğretilen alfabe Arap alfabesiydi; Türkçedeki p,ç,ğ seslerini gösteren پ, چ, گ harflerini kapsamazdı. Okumada birleşim (synthese) yöntemi uygulanırdı.”(Göğüş, 1971: 124-125)

Kur'an okumayı öğrenmeden önce çocuklar Arap alfabesini öğrenmiş ve yine yazmak isteyenler de bu alfabe ile yazmışlardır. “Sıbyan mektepleri çocuklara Kur'an okutmak, namaz kılınması usulleri ve namazda okunacak ayetleri ve duaları öğretmek ve birazda yazı yazmak gibi 3 gaye ile kurulmuştur” (Ergin, 1977: 86).

“Muallimliklerini de belirli bir eğitim görmüş ve genellikle civardaki cami, mescid imam ve müezzinleri veya biraz öğrenim görmüş, okuma-yazma öğrenmiş ve Kur'an-ı Kerim ezberlemiş hanımlar yapardı” (Özcan. akt.Ürekli, 2002: 382). Fatih, sıbyan mekteplerinde öğretmenlik yapacak olan medrese öğrencileri için yeni bir program hazırlamıştır. Bu programda, Arapça sarf ve nahiv dersleri varken ana dil öğretimine dair bir ders bulunmamaktadır (Akyüz, 1994: 76-77) .

1.1.2. Enderun Mektebi

“Enderun mektebi, esas olarak Hristiyan tebaadan alınan yetenekli çocukları iyi ve güvenilir devlet adamı ve asker yapma amacını güdüyordu” (Akyüz, 1994: 78-79). Devşirilen çocukların büyük bir çoğunluğu Anadolu'daki Türk ailelerin yanına yerleştirilerek Türk dili ile beraber, Türk örf ve adetleri çerçevesinde yetiştirilmesi planlanmıştır. Bu ailelerin yanına yerleştirilen çocuklar, Türk dili eğitimini pratik olarak almışlardır. Dilin kullanımını belli bir program çerçevesinde değil, günlük sosyal hayatın içinde öğrenmişlerdir.

Anadolu'ya gönderilmeyip Enderun Mektebi'ne alınan çocuklar, saray hizmetlerinde görev alarak saray hayatının iş ve işleyişine vâkıf olmaktadır. Ayrıca bu çocuklara, ilmî bilgiler de belirli bir plan dâhilinde verilmektedir. İslamî dersler dışında Türkçe, Arapça, Farsça, matematik, edebiyat ve tarih dersleri de verilmektedir. Bu noktada dikkatimizi çeken husus ise Türkçe eğitiminin veriliyor olmasıdır. Amaç sadece Türkçe konuşulan ve yazılanı anlamakla sınırlı dahi olsa da, dönem düşünüldüğünde Türkçenin ders olarak okutulduğu tek müessese, Enderun Mektebi'dir denebilir.

1.1.3. Medreseler

“Osmanlıların kuruluşundan Tanzimat dönemine kadar eğitim sistemi fazla bir değişiklik göstermemiştir. Osmanlı, genelde dinsel yönü ağır basan bir eğitim programı uygulamıştır”(Karataş, 2002: 31). Bu program dâhilinde gelişen eğitim ortamlarının en önemli olanı da medreselerdir.

Osmanlılarda ilk medrese Orhan Bey tarafından İznik’te kurulmuştur. Daha sonra tahta çıkan padişahlar da medreseler kurmaya ve buralara dönemim önemli ilim adamlarını getirmeye devam etmişlerdir. Kurulan bu medreseler arasında en önemlileri ise, Fatih ve Kanuni’nin kurduğu, “Sahn-ı Seman” ve “Süleymaniye” medreseleridir. Yıldırım Beyazıt döneminde açılan “Darüşşifa” tıp eğitimi veren bir medresedir.

“Osmanlı medreselerinde çeşitli ölçülere göre belirlenen dereceler, okutulan derslerin türleri ve seviyeleri, bu derslerin ele alınış metodları Türk eğitim tarihinin en önemli konularını teşkil etmektedir”(Ürekli, 2002: 385).

“Zaman zaman birtakım eklemelerle Osmanlı Medreseleri on iki dereceli öğretim kurumları niteliğini aldı:

1. İptida-i Hariç
2. Hareket-i Hariç
3. İptida-i Dahil
4. Hareket-i Dahil
5. Musıla-i Sahn
6. Sahn-ı Seman
7. İptida-i Altmışlı
8. Hareket-i Altmışlı
9. Musıla-ı Süleymaniye
10. Hamise-i Süleymaniye
11. Süleymaniye
12. Darü’l Hadis “(Karataş, 2002: 32-33).

Fatih’in düzenlemesine kadar ilk Osmanlı medreselerindeki derslerin neler olduğu ve sıraları kesin olarak bilinmiyorsa da, bunların Selçuklulardakilerle aynı veya benzeri oldukları tahmin edilmektedir. (Akyüz, 1994: 55). Akyüz(1994), klasik Osmanlı medreselerinde okutulan dersler için aşağıdaki tabloyu hazırlamıştır:

Tablo 3.Klâsik Osmanlı Medreselerinin Dereceleri, Ders Kitapları, Bilim Adamları ve Müderrislerinin Maaşı (Tabloda, yukarıdan aşağıya medreselerin dereceleri yükselmektedir.)

Çeşitli düzeydeki medreselerin adları	Okunan başlıca ders kitapları	Kitabın ilgili olduğu bilim dalı	Müderrisin maaşı
Hâşiye-i Tecrid	Emsile, Bina, Maksut, Avâmil, İzhar, Kâfiye Şerh-i Tevâli, Metâli Telvih Hâşiye-i Tecrid Şerh-i Ferâiz Mutavvel (Ayrıca, yanda gösterilen bilimlerde çeşitli kitaplar 16. Yüzyılın ortasına kadar bazı medreselerde okutulmuştur.)	Sarf Nahiv Akâid-Kelâm Usûl-i Fıkıh Kelâm Fıkıh Belâgat Hesap Hendese Heyet İlmi Hikmet Hikemiyat Tarih Coğrafya	20-25 akçe
Miftah		Kelâm Belâgat, Maânî Fıkıh, Usûl-i Fıkıh Hadis	30-35 akçe
Kırklı ve Hariç elli	Hâşiye-i Tecrid Şerh-i Miftah Tenkih ve Tavzih Mesâbih	Belâgat Usûl-i Fıkıh Hadis, Fıkıh Kelâm Hadis	50 akçe

Dahil elli	Miftah-ul Ulûm	Fıkıh	50 akçe
	Tavzih	Usûl-i Fıkıh	
	Meşarik, Hidaye	Hadis	
	Şerh-i Mevâkif	Tefsir	
	Buhari, Müslim,		
Altmışlı	Mesabih		60 akçe
Sahn	Hidaye		60'dan çok
	Telvih		
	Buharî		
	Keşşaf, Beyzavi		
	(Aynı)		
	Fatih, Süleymaniye,		
	Ayasofya		
	medreselerindeki		
	dersler ile bazı		
	altmışlı		
	medreselerdeki		
	dersler		

Medreselerde okutulan kitaplar Arapça yazılmış kitaplardır; fakat bu kurumlarda eğitim dili olarak Türkçe kullanılmıştır. Medreselerde okutulan sarf ve nahiv dersleri de Arap dilinin kurallarını öğretmeye yöneliktir. Ana dil öğretimine dair herhangi bir ders bu dönem medreselerinde bulunmamaktadır. Zira Türkçe, öğretilmeye gerek duyulmadan herkes tarafından anlaşılmakta ve konuşulmaktadır.

Medreselerde Türkçenin bir öğretim konusu olarak ele alınmamasının çeşitli nedenleri vardı: Türkçe, Türk halkı için öğrenim gerekmeden anlaşılan bir dildi. Bilim dili değildi. Arapça ise, önce Kur'an dili idi; Kur'an'ı anlamak için bu dili öğrenmek gerekti. Din ya da başka bilim konularında hemen bütün kitaplar Arapça yazılmıştı; hatta Türklerden yetişmiş bilginler bile eserlerini Arapça yazarlardı. Bu nedenle Arapça, medreselerde başköşeyi aldı (Göğüş, 1971: 124).

2. Meşrutiyet’e kadar Türkçeye ait derslerin yer almadığı medreselerde, İslamî derslerin ağırlığı fazla olmuştur. O tarihten sonra ise ana dil eğitim-öğretimine dair dersler okul programına girmeye başlamıştır.

1.1.4. Askerî Okullar

18.yüzyılın ortaları, eğitimde birtakım yenileşme hareketlerinin görülmeye başladığı dönemdir. Hareketlenmenin temelinde de askerî mağlubiyetler yatmaktadır. “Osmanlı İmparatorluğu, on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde siyasî, ekonomik ve askerî alanda eski gücünü kaybetmiş; bu gücü tekrar yakalayabilmek adına yeniden yapılanma süreçlerine girmiştir” (Eser, 2012: 99). Bu dönemde, özellikle savaşlardaki yenilgilerin önüne geçebilmek adına askerî okullar açılmaya başlanmıştır.

“Ülkemizde Batılı teknikle eğitilmiş denizci yetiştirecek ilk deniz okulu, 1776 yılında “Hendesehane” adlı bir kurumda 10 öğrenci ile açılmıştı. Ancak 5-6 ay sonra bunun ihtiyacı karşılayamayacağı görülmüş ve “Mühendishane” adlı büyük bir bina yapımına başlanmış, Kırım Savaşı dolayısıyla Avrupa’dan getirilen subayların da burada ders vermeleri sağlanmıştı” (Karataş, 2002: 44).

II. Mahmut ve III. Selim gibi yeniliğe olumlu bakan, bunları yerinde inceleyip faydalarını görmüş iki padişahın tahtta olması (Eser, 2012: 99), dönem içindeki askerî okulların açılmasını kolaylaştırmıştır.

Açılan ilk askerî okul olan Mühendishane-i Bahri-i Hümayûn adındaki bu okulda, hangi derslerin okutulduğu tam olarak bilinmemekteyse de bazı tarihî belgelerden yola çıkıldığında; Arapça, Farsça, Fransızca, Matematik ve Denizcilik bilgileri verildiği anlaşılmaktadır (Akyüz, 1994: 125).

1821 yılında çıkan yangının ardından tekrar öğretime başlayan okulun ders programı Sait Paşa tarafından disipline edilmiş ve şu dersler gösterilmeye başlanmıştır: “Resim, İmlâ, Arapça, Fransızca, Tarih-i Harb, Coğrafya, Hesap, Cebir ve Mukabele, Tamami ve Tefazuli, Hendese, Müsellesat-ı Müsteviye, Mahrutiyyat, Mihanik, Tahtit-i Arazi, Hey’et, Fenn-i Remi, Lağım, İstihkam, Askerî Talimler” (Karataş, 2002: 45).

1793 yılında, III. Selim tarafından askerî kara okulu olan “Mühendishane-i Berr-i Hümayûn” kuruldu. “Bu mektep, askerî ağırlıklı bir müessesedir ve genel karakteri ile bir harp akademisi ve bir topçu ve istihkâm okulu olarak hizmet

vermiştir” (Ürekli, 2002: 388). Kuruluş programına bakıldığında, müfredatında Arapça, Farsça ve Fransızca öğretimi yer almasına rağmen ana dili dersi olarak görülebilecek bir ders bulunmamaktadır. Akyüz (1994) Mühendishane-i Berr-i Hümâyûn’un kuruluşundaki ders programını şöyle göstermiştir:

Tablo 4. Mühendishane-i Berr-i Hümâyûn’un Kuruluşundaki Ders Programı

Sınıf-1 (1.sene)	Sınıf-1 (2.sene)	Sınıf-1 sâni(3.sene)	Sınıf-1 (4.sene)
Hüsn-i Hat İmlâ Resim Arabî Mukaddimat-1 Hendese Rakam Fransızca	İlm-i Hesap Usûl-i Hendese Coğrafya Arabî Fransızca	Coğrafya Müsellesat-1 müsteviye Cebir Tahtit-i Arazi Tarih-i Harb	Fenn-i Mahrutiyat Hesab-1 Tefazulî ve Tamamî Cerr-i Eskal İlm-i Heyet Fenn-i Remi Fenn-i Lağım Tâlim Nazariyatı istihkâm

Bahri-i ve Berr-i Hümâyûn okullarının ardından, “Mekteb-i Harbiye” adlı askerî okul açılmıştır. Ancak bu okulun açılmasında plansız davranılmamış, temelini oluşturacak adımlar atılmıştır. II. Mahmut, Hariye Mektebi’ne gelecek öğrencilerin birtakım bilgilere sahip olmasını istemiştir. Bu istek doğrultusunda da “sıbyan bölükleri” kurularak Mekteb-i Harbiye’ye öğrenci yetiştirilmesi amaçlanmıştır. “Subay adayı bu öğrencilere on ay gibi kısa bir süre içerisinde okuma, yazma, hesap, hendese, coğrafya, askerlik yöntem ve ödevleri dersleri okutulmuştur” (Eser, 2012: 100). 1826 yılında açılması emri verilen okul, uzun savaşlar nedeniyle sekiz yıl gecikmeli olarak 1834 yılında eğitim-öğretime başlamıştır. İlk öğrencileri de sıbyan bölüklerinden gelen çocuklardır.

Okul iki aşamalı olarak düşünülmüş; ilk mektep denen birinci bölümde sekiz yıl, ikinci mektep denen bölümde ise bir sene olmak üzere dokuz yıl eğitim-öğretim vermesi planlanmıştır. İlk sekiz yıldaki ders programını Eser (2012: 108) şu şekilde vermiştir:

“Birinci sınıf (başlangıç sınıfı): Bu sınıfta öğrenciler okuma-yazma ve dört işlem öğrenirler. İki harfli heceler ile otuz üç harften oluşan Osmanlı alfabesinin (elifbâ) kısımlarını (cüzler) devamlı olarak okurlar.

İkinci ve üçüncü sınıflar: Bu sınıflarda öğrenciler, üç harfli hecelerle ‘amme cüzü’nü öğrenirler: Okuma-yazma öğrenimi hâlâ devam etmektedir.

Dördüncü ve beşinci sınıflar: İlm-i hâl, şurût-ı islâmiyye (islâmın şartları), akâid-i diniyye (dini inanışlar/kurallar) okutulan derslerdir. Ayrıca öğrencilere, öğrendiklerini taş levhalar üzerine yazmanın eğitimi verilir.

Altıncı, yedinci ve sekizinci sınıflar: Altıncı sınıfta askerî kanûnnâme ve askerî talimnâme; yedi ve sekizinci sınıflarda ise tuhfe, nuhbe, sarf (gramer),

nahiv (sentaks), fezail-i cihâd, rakam ilmi, hendese (geometri), kiraat, rika yazısı öğretilir. Ayrıca yine sekizinci sınıfta öğrenciler kağıt üzerinde fenn-i inşâ bilgisini alırlar.

Sekizinci sınıftan sonra, kabiliyetli olan öğrenciler seçilerek –bir imtihanla zihni yeteneği ve beden sağlamlığı göz önünde bulundurularak- 100 kadar öğrenci ikinci mektebe alınır” (Eser, 2012: 108).

Sekizinci sınıfın ardından ikinci mektebe geçen öğrencilerin aldığı dersler ise:

“İlm-i hesab (aritmetik); 4Müsellesât-ı müsteviyye (düzlemsel trigonometri); Müsellesât-ı küreviyye (küresel trigonometri); Ameliyât-ı hendese (geometri uygulamaları); İlm-i hendese (geometri); İlm-i cebir ve mukabele (cebir); Cebrin hendeseye tatbiki (analitik geometri); İlm-i kutû-i mahrûtiyyet (koni kesitleri); İlm-i menâzır (perspektif); İlm-i tefazuli ve temâmî (diferansiyel ve integral hesap); Cerr-i eskâl (mekanik); İlm-i hey’et (astronomi); Coğrafya; İlm-i hikmet-i tabiî (fizik); Ecsâm-ı sulbe (katılar); Ecsâm-ı maiyye ve havaîyye (sıvılar ve gazlar); İlm-i bahs-i ecsâm-ı nariyye (yanıcı cisimler); İlm-i hâl ve terkeb-i ecsâm (kimyasal analiz ve sentez); Arapça ve Farsça; Fransızca; Fenn-i istihkâmât-ı hafife ve sakile (istihkâm); Tombaz köprü kurmak; Harita inşası; Bir kale yahut bir yerin ölçme ile resim ve haritasının yapılması; Top, tüfek, kılıç ve şiş eğitimi; Piyâde (yaya) ve süvârî (atlı) eğitimi; Yaz günlerinde denizde yolculuk ilmi (navigasyon, seyrüsefer), Bostan ve Gülistan’ın okutulması; İlm-i sibâhat (yüzme); Resim” (Eser, 2012: 109).

Harbiye Mektebi’nin ilk sınıfında ana dil eğitimi dersleri bulunmaktadır. Bu dersler ise okuma-yazma temelinde kalmıştır. Daha sonraki sınıflarda bulunan yazma ve gramer dersleri, bugün anladığımız manada içeriği olan dersler değildir.

2. TANZİMAT DÖNEMİ TÜRKÇE EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ

1839 yılında İstanbul’da, Gülhane Hatt-ı Hümâyunu ya da Tanzimat Fermanı adı verilen padişah Abdülmecid’in fermanı, sadrazam Reşid Paşa tarafından okunmuştur. Türk tarihi için çok önemli bir konu olan bu fermanın içeriğinde siyasal, hukukî ve sosyal alandaki düzenlemeler bulunmaktadır. Fermanın okunmasıyla başlayıp 1876 yılında Padişah II. Abdülhamit’in meşrutiyeti ilanına kadar geçen bu süre “Tanzimat Dönemi” olarak tarihte yerini almıştır.

XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti çöküş tehlikesi yaşamaya, Avrupa her açıdan üstün konuma gelmeye başlamıştır. Sosyal, siyasî ve askerî alandaki geri kalmışlık dönem aydınları ve devlet erkânı tarafından önlenmeye çalışılmıştır. Tanzimat Fermanı da bu çabanın bir ürünüdür.

“Tanzimat, Batı’nın ilim, eğitim, teknik ve sosyal meselelerdeki gelişmişliği karşısında, Osmanlı devletinin kendisini yenilemesi ve kendisine bir çeki-düzen vermesi yolundaki gayretlerinin tamamı olarak da ifade edilebilir. Bu dönemde, aydın kesimi Osmanlı devletinin derlenip toparlanması, Batı’daki gelişmelere ayak uydurabilmesi için çeşitli fikirler ortaya attı”(Ürekli, 2002: 391).

Batı dünyasının gelişimine ayak uydurmak amacıyla düzenlemeler barındıran Tanzimat Fermanı’nda, devletin eğitim sistemine yönelik herhangi bir ifade veya düzenleme yer almamaktadır. “1839 tarihli Tanzimat Fermanı’nda eğitimle ilgili bir kelime bile yoktur. Fakat devlet adamları, girilen yeniliklerin kalıcı olabilmesi için bilgili bir toplum, yeni bir aydın tipi ve kadro oluşturmak gerektiğini biliyorlardı”(Akyüz, 1994: 139). Dil, devlet yönetiminde daha genişleyen bir önem kazanmış, toplumda ise halka kendi sorunlarını bildirmek, ayrıca bilgi vermek görevini almıştır. Dil eğitiminin okullara da girmesi, çeşitli yönleri ve görevleriyle öğretilmesi çok tabiî bir sonuçtur. “Tanzimat çağında Türkçe bu nedenlerle önem kazandı. Türkçenin öğrenilmesi gerektiği inancı doğdu”(Göğüş, 1971: 127). Bu ihtiyaca paralel olarak, Padişah Abdülmecit 1845 yılında Bâb-ı âli’ye gidip bir hatt-ı hümayun okutmuştur.

“Abdülmecid, sadrazam ve bütün vekillere hitaben okuttuğu fermanında, devletin esas gayesinin bütün halkın refah ve saadetini sağlamak olduğunu belirterek, ne yazık ki bu konuda şimdiye kadar yapılan çalışmaların başarısının askerî saha ile sınırlı kaldığına dikkat çekmekte, bilim ve tekniğin gelişmesi, yeni okulların açılması, ülkenin imarı için gerekli tedbirlerin alınmasını, kimsesiz ve fakirler için İstanbul’da bir hastanenin kurulmasını emretmiştir” (Ürekli 2002: 392).

Hatt-ı hümayuna bakıldığında, düzenlemelerin sadece siyasal ve askerî alanda olması padişah da dâhil olmak üzere herkes tarafından yetersiz görülmüş, eğitim alanında da yapılması gerekliliğinin ortaya konduğu anlaşılmıştır. Bu zaviyeden bakıldığında ana dil öğretiminin önem kazanmasının sebebi daha kolay anlaşılmaktadır. Eğitim, çöküşü engelleyebilecek en önemli yol olarak görülmüş, devlet adamları ve aydınlar bu konuya daha fazla eğilmeye başlamışlardır. Türkçe eğitimi açısından Tanzimat Dönemi, milat olarak kabul edilebilmektedir.

Tanzimat Dönemi'nde eğitim çalışmalarını yürütmek maksadıyla “Meclis-i Maarif-i Muvakkat” kuruldu. Bu kurumun çalışmaları neticesinde de 1846 yılında “Meclis-i Maarif-i Umûmiye” adlı teşkilat kurulmuştur. Bu teşkilat, ülkenin eğitim meseleleriyle daimi olarak ilgilenecek bir kuruluş olarak düşünülmüştür. Maarif-i Muvakkat'ın tavsiyesiyle kurulan bir diğer teşkilat ise Türk eğitim tarihinde ve özellikle Türkçe eğitimi ve öğretimi açısından çok büyük önem arz eden “Encümen-i Daniş” adlı kuruluştur.

“Encümen-i Dâniş, (...) Darü'l-Fünûn'da okutulacak dersler için lazım olan kitapların bir an evvel yazdırılmasını temin maksadiyle kurulmuş bir müessese idi. Hakikatte ise diğer Avrupa memleketlerinde olduğu gibi bizim, milletlerarası ilim ve fikir hayatıyla temasımızı sağlayacak bir akademi idi”(Tanpınar, 1956: 144)

Encümen-i Daniş, Ahmet Cevdet Paşa tarafından yayımlanan kuruluş nizamnamesinde Türkçe taraftarı bir tutum sergilemiştir. Geçmişten bugüne yazılan eserlerin çok önemli olduklarını ifade eden Paşa, ancak bunların halk tarafından anlaşılmadığını söylemiştir. Anlaşılmamanın nedeni olarak da kullanılan ağdalı dili ve tamamen yabancı dilden alınma kelimeleri göstermiştir. Paşa'nın nizamnamedeki bu düşünceleri, ana dile dönüşün ilk sinyalleri olarak algılanmaktadır.

Encümen-i Dâniş, kuruluş gayesine uygun olarak, birçok disiplin alanında ders kitabı niteliği taşıyan eserler meydana getirmiştir. Bizim inceleme konumuza dair ilk eser, Ahmet Cevdet Paşa ve Fuat Paşa'nın beraber hazırladığı “Kavâid-i Osmânî”dir. Türkçe gramer öğretimi için yazılmış olan bu eser, Encümen-i Dâniş'in açılış gününde üyelere dağıtılmıştır. Kavâid-i Osmâniyye, 50 yıla yakın bir süre eğitim kurumlarında ders kitabı olarak okutulmuş bir eserdir.

Ahmet Vefik Paşa'nın hazırladığı “Lehçe-i Osmâni” adlı sözlük, Encümen-i Dâniş'in pay sahibi olduğu önemli eserlerden bir diğeridir. Türkçe kelimelerin karşılığını yine Türkçe açıklayarak Türkçe öğretimi tarihinde bir ilk olan eser, Türkçenin gelişim dönemleri ve lehçeleri hakkında da bilgi vermektedir. Vural ve Böler'in Topbaş'tan aktardıklarına göre ise eserin özellikleri şunlardır:

1. Tamamı 1455 sayfa olan sözlüğün 856 sayfalık ilk kısmı Türkçe ve Türkçeleşmiş kabul edilen Arapça, Farsça ve Batı kökenli kelimelere ayrılmıştır. Eserin geri kalan ikinci kısmında Arapça ve Farsçadan alınan ve daha çok yazı dilinde kullanılan kelimeler verilmiştir.
2. Lehçe-i Osmani'de her harf bir bab sayılmış, bu bablar da kelimelerin ilk hecesindeki hareke(ünlü)ye göre üç fasla ayrılmıştır: Kaf babı: kaf-ı meftûha faslı, kaf-ı mazmûme faslı, kaf-ı meksûre faslı gibi. Ancak eserde alt

sınıflamaya (fasıl) Tam uyulmamıştır. Bu durumlarda kelimenin telaffuzuna, meftûh, mazmûm, meksûr terimleriyle işaret edilmiş veya (nazar oluna, bakınız) kısaltması ile ilgili kısma gönderilmiştir. Ünlüyle başlayan kelimeler –alfabenin özelliği gereği- zorunlu olarak ‘elif’ harfinde dokuz alt başlık altında toplanmıştır. Burada dikkati çeken husus kapalı e (elif ma’ayâ’yı mechûle) sesine de ayrı bir fasıl ayırmasıdır (Gözütok, 1977: 33).

3. Lehçe-i Osmani’de mümkün olduğu kadar Doğu Türkçesindeki asılları ve eski şekilleriyle gösterilen madde başı kelimeler, ilk olarak köklerine göre sıralanmış; kökün anlamı verildikten sonra bundan türeyen yeni şekiller ve deyimler açıklanmıştır. Aynı kökten türeyen sözlerin ayrı madde başlarına dağılmadan bir arada bulunması Türkçenin söz konusu dönemdeki kelime ve deyim teşkilindeki zenginliğini ortaya çıkarması bakımından da önemlidir.
4. Ahmet Vefik Paşa’nın Lehçe-i Osmani’yi hazırlarken halk ağzı söz varlığından ve Türkçe metinlerden yararlandığı bir gerçektir. Eserde kelimeler açıklanırken örnek olarak verilen deyimler, konuşma dilinin özelliklerini taşıyan ifadeler onun halk dili kaynağını gösterir.
5. Eserde madde başı olarak alınan kelimeler anlamlandırılırken daha çok, madde başlarının Arapça ve Farsçadaki karşılıklarının verilmesi şeklinde bir yol izlenmiştir: **anlayış:** zekâvet, intikal, idrak, tefekkür, fetanet, feraset; **bıçkı:** erre, testere, minşâr, büyüğü hızar; **gezmek:** seyir, teferrûç, temaşa etmek, sefer, seyahat, devir, tedavül etmek, seyyah, tayyar olmak gibi.
6. Arap harfleriyle yazılan metinlerde yer alan birbirine yakın /ı/-/i/, /o/-/ö/, /u/-/ü/ ünlülerini ayırt etmenin oldukça güç olduğunu fark eden Ahmet Vefik Paşa, lehçe-i Osmani’de Türkçenin tek harfte toplanmış ayrı ve farklı seslerin belli olması için çözüm önerileri getirmiş ve Arap alfabesinde sadece ء harfiyle gösterilen Türkçedeki /o/, /ö/, /u/, /ü/ seslerini her biri için ayrı ayrı işaretler kullanmıştır.
7. Ahmet Vefik Paşa ünsüzlerle ilgili karışıklığın da farkına varmış; bu itibarla Türkçede bulunan sağır nun ünsüzü için kullanılan ك harfini, görmek kelimesindeki g’yi ke’den ayırmak için گ harfini kullanmıştır (Çeri, 1997: 157).
8. Balık, baş, Batum, Bayburt, çadır, Çağatay, çam, coğrafya, Çingiz, elifba, gemi, Türk, yeniçeri gibi madde başları esere bir ansiklopedik sözlük niteliği kazandırmıştır.
9. Lehçe-i Osmani’de bazı madde başlarının izahında Osmanlı Türkçesi ve Doğu Türkçesinden örnek beyitler zikredilmişse de bunların kime ait olduğu belirtilmemiştir.
10. Eserde toplam 6239 madde başı vardır. 45 tane İtalyanca, 13 tane Rumca, 12 tane Fransızca, 8 tane Yunanca, 2 tane Latince, 2 tane İngilizce, 1 tane Almanca, 1 tane İbranice, 1 tane Hintçe kelime vardır (Topbaş, 1987: 14). “ Vural ve Böler, 2011: 22)

1851 yılında açılan Encümen-i Dâniş’in amacı ders kitaplarını hazırlamak ve tercüme eserler vermektir. 1862 yılına kadar açık kalan teşkilat, birçok önemli esere imza atmış ve eğitim tarihindeki yerini almıştır.

1869 yılında ilan edilen “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi”, Türkçe öğretimi açısından çok önemli bir kanunname dir. Bu kanunnamede Türkçenin öğretim dili olarak kabul edildiği belirtilmiştir. Nizamname’nin gerekçelerinde yer alan “bir milletin eğitimde ilerleme sağlamasını, kendi dilinde eğitim öğretim yapmasında

aramak gerekir; bir topluma yabancı dille bilim ve sanatta ilerleme yolunu göstermek zordur.”(Akyüz, 1994: 138) ifadesi, ana dille eğitime verilen önem ve değeri gözler önüne sermiştir.

Aynı nizamname ile bugüne kadar birbirlerinden kopuk; öğretim şekli, programları, öğretmenleri farklı ve bağımsız olan eğitim kurumları düzenlenmeye çalışılmıştır. Bu teşkilatlanmanın çerçevesi belirlenirken Fransız eğitim sistemi örnek olarak alınmıştır. Maarif Nazırı Saffet Paşa tarafından hazırlanan bu yasa eğitim teşkilatını yeniden düzenlemiştir. Oluşturulan teşkilatı Karataş (2002: 21) şu şekilde göstermiştir:

Bu yapılanma:

A. Merkez Maarif Teşkilatı:

1. Maarifi Umûmiye Nezareti
2. Meclisi Kebiri Maarif
 - a. Daire -i İlmiye
 - b. Daire-i İdare
3. Tahrirat Kalemî
4. Muhasebe Kalemî

B. Vilayet Maarif Teşkilatı

Her vilayette maarif müdürü başkanlığında kurulan Maarif Meclisinde okul tahsil derecesine göre sınıflandırma şöyledir.

1. Mekâtib-i Umûmiye – genel okullar-

1. Mekâtib-i Sıbyaniye
2. Mekâtib-i Rüştîye
3. Mekâtib-i İdadiye
4. Mekâtib-i Sultaniye
2. Mekâtib-i Aliye

a. Dârülmuaallimîn

B. Dârülmuaallimat

B. Dârülfünun

a. Edebiyat ve Felsefe Şubesi

b. Hukuk Şubesi

c. Fen Şubesi (Karataş, 2002: 21)

Oluşturulan bu yapıyla eğitim daha kontrol edilebilir, modern ve işlevsel bir hâle getirilmeye çalışılmıştır.

2. 1. TANZİMAT DÖNEMİ EĞİTİM KURUMLARI VE ANA DİL EĞİTİMİ

Tanzimatla beraber Osmanlı eğitim kurumlarında da farklılıklar görülmeye başlamıştır. Batı dünyasının eğitim konusundaki üstünlüğünü kabul eden dönem yönetici ve aydınları, eğitim kurumları ve ders müfredatlarında da değişiklikler yapılması gerekliliğini belirtmiş ve bu yönde çalışmalar yapmıştır. Özellikle açılan

askerî okullara daha hazır öğrenciler yetiştirmek adına iptidâî, rüşdiye, idadî ve sultaniler açılmış; yüksek öğrenimin niteliğinin arttırılmasına çalışılmıştır.

Türkçe öğretimi açısından büyük önem arz eden Tanzimat’la beraber, müfredatlarda ana dili derslerinin yer almaya başladığını görmekteyiz. Özellikle sarf ve nahiv üzerine yazılmış kitapların arttığı ve bu kitapların okullarda ders kitabı olarak okutulmaya başladığı zaman dilimi olan Tanzimat’ta, ana dili eğitiminin gramer üzerinden yapıldığını ifade edebiliriz. Bunun yanında inşâ, imla, kırâat, kitâbet gibi Türkçe öğretimine ait dersler de yer almaktadır.

2.1.1.Sıbyan Mektepleri

1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu’na kadar varlığını sürdüren sıbyan mektepleri, Tanzimat düzenlemelerinde de yerini almıştır. Eğitimin temeli olan bu okullar, dönem öncesinde birbirlerinden bağımsız ve habersiz, kurucularının ya da öğretmenlerinin kendi isteklerine göre ders programları belirleyip eğitim verdiği kurumlardır.

Tanzimat Dönemi içerisinde eğitimde yapılan iyileştirme çalışmalarından ilki, ilköğretimi iki kademeli hâle getirmek olmuştur. “5 Şubat 1839 tarihli Meclis-i Umur-u Nafia layihasında, fennin ilerlediği, ülkenin bu bilgilerden uzak kalamayacağı, bu nedenle “ Harbiye, Bahriye, Hendese ve tıp fenlerine mahsus” yeni okullar açıldığı, fakat “zikrolunan mekteplere alınan şakirdanın malûmat-ı cüziyeleri yani yazmağa ve doğrudan doğruya Türkî kitap okumağa kudretleri olmadığından, birden bire...” yeni okulların programlarıyla karşılaşınca öğrenmeye yetersiz kaldıkları belirtiliyordu”(Göğüş, 1971: 128). Bu sebepler dikkate alınarak, bahsi geçen okullara öğrenci hazırlayacak ara eğitim kurumu olarak “rüşdiye” okullarının açılmasına karar verilmiştir. Tasarıya göre eğitimin ilk kısmına “sınıf-ı evvel”, ikinci kısmına ise “sınıf-ı sâni” denilmektedir. 1838 yılında memur yetiştirmek için açılan okulları saymazsak, bu düşünce 1847 yılına kadar uygulanmamıştır.

İlköğretimdeki iyileştirme çabalarından biri de 8 Nisan 1847 yayımlanan “Effalın Tâlim ve Tedris ve Terbiyelerini ne Veçhile İcra Eylemeleri Lâzım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtib-i Hâceleri Efendilere İta Olunacak Talimat” başlıklı bir talimatnamenin uygulanmaya başlanmasıdır. Bu talimatnameye göre sıbyan mekteplerinin ders programı şu şekildedir:

Elifba, Amme Cüzü ve öteki cüzler, Türkçe Lûgat(Türkçe önce üç ve sonra daha fazla harfli kelimelerin yazılması), Ahlâk(Türkçe kısa ahlâk risaleleri okutulacak), Yazı (Önce sülüs ve nesih), İlmihal (Dinî bilgiler okutulacak), Türkçe Tecvid (Harflerin ve Kur'an'ın okunma biçimi), Kur'an (İki kez hatim ettirilecek), Hıfz-ı Kur'an (Yetenekli ve istekli öğrencilerin hafızlığa çalıştırılacakları seçimlik ders) (Akyüz, 1994: 140).

1847 yılındaki bu talimatnamede dikkati çeken unsurların başında ana dil eğitimine dair derslerin bulunması gelmektedir. Okuma öğretiminde yöntem olarak heceleme ve harflerin birbirleriyle birleşme biçimlerinin gösterilmesi yöntemi devam ettirilmiştir. Bunun yanında ise Tanzimat'a kadar çok rastlanılmayan yazı öğretimi, bu talimatnamede yerini almıştır. Özellikle çocuklara karalama ve çizgi çalışmaları yaptırılması, okuduklarının yazdırılmasının öğrenmeyi kolaylaştıracağını belirtmesi (Akyüz, 1994) eğitime bakış açısının modernleştiğinin ifadesidir.

Kodaman(1980) talimatnamenin içeriği ile ilgili şunları söylemiştir:

- 1- Öğretim süresi dört yıl olarak sınırlandırılmıştır.
- 2- Sıbyan okullarının rüşdiyelere temel olması ve bunlara öğrenci yetiştirmesi kabul edilmekle öğretim dereceleri arasında bir uyum sağlanmıştır.
- 3- Türkçe derslerine önem verilmesi eğitimde millileşmeye doğru bir adım atılmıştır.
- 4- İlköğretimde birlik ve bütünlük temini yoluna gidilmiştir.
- 5- Okuma ve yazmaya aynı ölçüde önem verilmiştir.
- 6- Okullarda teftiş usûlü ve öğrencilerin devam mecburiyetinin sağlanması öngörülmüştür.
- 7- Okullara taş levha ve divitin sokulması uygun görülmüştür” (Kodaman, 1980).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (1869), tüm eğitim sistemimizde olduğu gibi ilköğretim sisteminde de önemli düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemelerin en çok dikkat çeken yanı ilköğretimi zorunlu kılmasıdır. Nizamnameye göre erkek çocuklar 6-10, kız çocuklar ise 7-11 yaşları arasında ilköğretime devam etmek zorundadırlar.

Öğretimi belirli bir program çerçevesine yerleştirmeye çalışan bu nizamnamede belirtilen ders programı şu şekildedir:

“Usul-ü Cedide veçhile Elifba, Kurân-ı Kerim, Tecvid, Ahlâka müteallik resail, İlmihal, Yazı talimi, Fenn-i Hesap, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Malumat-ı Nafia” (Karataş, 2002: 69).

Bu programda usul-ü cedide olarak bahsedilen, Doktor Rüştü'nün yazdığı “Nuhbet'ül Eftal” adını taşıyan kitaba göre öğretim yapılması şeklidir. Yöntem ve

teknik olarak yenilik getirmemesine rağmen bu kitabın seçilmesinin ana dil öğretim tarihi açısından önemi bulunmaktadır. Dr. Rüştü bu eserinde Arapçada bulunmayan “p,ç,j” sesleri için harfler kullanmıştır. Bunun yanı sıra Arapçada aynı harfle gösterilen” k, ğ ve n” sesleri içinde işaretli harfler göstermiştir. Böylece Türkçeye göre alfabadeki harf sayısı 35’e yükseliyordu (Göğüş, 1971: 130).

1874 yılında Selim Sabit’in yazmış olduğu “Rehnüma-yı Muallim” adlı eser, ilköğretim kurumlarında okuma eğitimine dair bir yöntem kitabı olarak kabul edilmektedir. Bu eserde de harflerden hecelelemeye doğru gidilmesi tavsiye edilmiştir.

İncelediğimiz dönemin sonlarına ait Gelişli (2006: 55)’nin verdiği ders programı ana dil derslerini de görmemizi sağlamaktadır:

Tablo 5. 1873-1890 Tarihleri Arası Dört Yıllık Sıbyan Mekteplerinin Ders Programı

Yıl	Derslerin Adı	Haftalık Ders Saati
1	Elifbâ-yı Osmânî	12
Sınıf-ı Evvel	Kur’ân-ı Kerim	6
	Kırâ‘at-ı Türkiyye	5
	Hesâb-ı Zihnî	0
2	Kur’ân-ı Kerim	6
Sınıf-ı Sanî	İlm-i Hâl	2
	Ma‘lûmât-ı İbtidâîyye	1
	Ta‘dâd ve Terkîm	1
	Hatt-ı Sülûs	1
3	Kur’ân-ı Kerim	6
Sınıf-ı Sâlis	Tecvîd	1
	Sarf-ı Osmânî	2
	Hesâp	2

	Sülüs ve Nesih	1
4	Kur’ân-ı Kerim	6
Sınıf-ı Râbia	Coğrafya	2
	Tarih	2
	Kavâ’id-i İmlâ	1
	Hatt-ı Rik’a	1

Tanzimat Dönemi’nde sıbyan mekteplerinin yanında, aynı yaş grubu öğrencilere modern eğitim veren “iptidâî” okulları açılmıştır. Yöntem açısından birbirlerinden farklı olan bu iki okul, kurumsallık açısından da birbirinden çok farklıdır. Hayırseverlerin açmış olduğu sıbyan mektepleri Evkaf Nezareti’ne bağlıdır ve herhangi bir teftişe tabi değildir. İptidâî mektepleri ise Maarif Nezareti’ne bağlıdır ve müfettişler tarafından teftiş edilmektedir.

İptidâî mekteplerinde, yukarıda özellikleri bahsedilmiş olan usûl-i cedîd hareketine uygun olarak modern eğitim verilmekteydi. Yeni öğretim yöntem ve tekniklerinin kullanıldığı, ders araç ve gereçlerinde de klasik temel eğitim kurumlarından farklılıklar görülen iptidâî mektepleri, sayısal olarak sıbyan mekteplerinin çok gerisinde kalmıştır.

1869 nizamnamesinden sonra ana dil programlarında ilerleme göze çarpmaktadır. Ana dili eğitimi oldukça önem kazanmış, ders programlarında da yeterince yer almaya başlamıştır. İlkokullarda I. sınıfta 19 saat, II. sınıfta 7 saat ve III. sınıfta 7 saat ana dili dersi, okul programında yer almıştır. Bu durum Tanzimat’a kadar süregelen ana dil eğitiminin önemsiz görülmesi fikrinin değiştiğinin de en belirgin göstergesidir.

2.1.2. Rüşdiyeler

Rüşdiyeler, ilkokulun bir üst kademesi olarak eğitim tarihimizdeki yerini almıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi, ilkokuldan sonra bir üst kademeye hazırlık okulları olarak açılmış olan bu eğitim kurumları, zaman içerisinde orta öğretim kurumu hâline dönüşmüştür. Günümüz eğitim kurumlarında karşılaştırıldığında lise

dengi olan idadî ve sultanîlerin açılmasıyla, rüşdiyeler müstakil orta öğretim kurumları olarak yalnız kalmışlardır. Zamanla yeniden ilköğretim seviyesinde kalan bu okullar, ilkokul içerisinde eriyerek kaybolmuşlardır.

1838 yılında “sıbyan mektepleri”nin ıslahı düşünülerek yapılan çalışmada, “*sınıf-ı sanî*” denen okulların açılması kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda açılan rüşdiyeler, askerî okullara kaliteli öğrenci yetiştirmek ve devlet işlerinde çalışacak donanımlı memurlar hazırlamak amacıyla düşünülmüştür. “Askerî olanların dışındakilere Mülkiye Rüşdiyeleri de denir”(Akyüz, 1994: 143).

Padişah II. Mahmut tarafından okulların ismi “rüşdiye” olarak değiştirilmiştir. Çocuklar bu okullarda “rüşt” yani ergenlik dönemlerini geçireceklerdir. Bu nedenle bu okulların adı “rüşdiye” olarak düşünülmüştür.

Mekteb-i Maarif-i Adlî, açılmış olan ilk rüşdiyedir. Bu okul, rüşdiyelerin açılış fikrine uygun olarak memur yetiştirmek amacını gütmektedir. “Hükümet hem memur yetiştirmek, hem de mevcut memurların bilgisini arttırmak için bu okulu açtığını ilan etmekle durumu açıkça belitmiştir” (Kodaman, 1980: 149). “Bu okul için ayrı bir program düzenlenmemişse de, emirnamede” sülüs, divanî, rık’a yazıları, fenn-i inşa, siyakat (malî işlemlerde kullanılan bir yazı şekli), kara cümle (matematikte dört işlem), sarf ve nahiv dersleri, Vehi’nin Tuhfesi, Gülüstan tercümesi ve Mizan-ül Edep gibi eserleri” okutacak öğretmenler tayini isteniyordu” (Göğüş, 1971: 128).

Mekteb-i Maarif-i Adlî’den sonra Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye adlı bir rüşdiye açılmıştır. Aşağıdaki tablolarda bu okulların ders programları belirtilmiştir:

Tablo 6. Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye’ye Ait Ders Programı

Türkçe İnşâ	Hat
Arapça Nahiv	Tuhfe-i Vehbî
Nuhbe-i Vehbî	Lûgât
Farsça	Ahlâk

Tablo 7. Mekteb-i Maarif-i Adlî'ye Ait Ders Programı

Türkçe inşâ	Arapça Sarf ve Nahiv
Kara Cümle	Farsça, Tuhve-i Vehbî ve Gülistan
Darb	Taksîm
Fransızca Gramer	Hat
Coğrafya	Tarih
Politika	Hendese

1846 yılında rüşdiyeler, Darülfünûn'a öğrenci yetiştiren kurumlar hâline gelmişlerdir. Aynı yıl içerisinde de Mekâtib-i Umumiye Nazırlığı kurulmuş, yeni rüşdiyeler açılmaya başlamış ve sayıları hızla artmıştır. Rüşdiyelerde görev yapacak öğretmenleri yetiştirmek amacıyla 1848 yılında açılan “Dârü'l-Mu'allimin” okulunun mezunlarını vermesiyle birlikte, Anadolu ve Rumeli'de rüşdiye okullarının sayısında da artışlar başlamıştır.

1848 yılında Mekâtib-i Umumiye Nezareti'nin başına getirilen Kemal Efendi'nin yayımladığı “Mekâtib-i Sıbyan ve Rüşdiyye Nizâmâtı” adlı nizamnameyle, rüşdiyelere dair birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Sıbyan mekteplerinden mezun olanların rüşdiyelere devam edebileceklerini belirten koşul da bu nizamnamede bulunmaktadır.

1859 yılında kızlar için de bir rüşdiye açılmasına karar verilmiştir. Kızlar için açılan ilk rüşdiyenin adı, “Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi”dir.

1848 yılına kadar okutulan dersler: Kur'an, akaid, Arapça, hesap ve yazı dersleridir. “1848'de Kemal Efendi, rüşdiyelerin ders programını yeniden düzenleyerek, bu derslere Farsça, coğrafya ve hendeseyi eklemiştir” (Kodaman, 1980: 150).

Rüşdiyelerin eğitim süreleri, ilk açıldıkları zaman dört yıl olarak belirtilmiştir. Daha sonra altı yıla çıkarılmış, ardından beş yıla düşürülmüştür. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne kadar bu şekilde devam etmiş, nizamnameyle beraber

eğitim süresi dört yıl olarak kesinleştirilmiştir. Rüşdiyelerin ders programları da aynı nizamnameyle güncellenmiştir.

1869 Nizamnamesi'yle kız ve erkek rüşdiyelerinin ders programları güncellenmiştir. Nizamnameye göre erkek rüşdiyelerin programları şöyledir:

Mebâdi-i ulûm-i diniye, Lisan-ı Osmanî Kavâidi, İmlâ ve İnşa, Tertib-i Cedid üzere Kavâid-i Arabiye ve Farisiye, tersim-i Hutut, Mebâdi-i Hendese, Defter tutmak usûlü, Tarih-i Umumî, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Cimnastik, Mektebin bulunduğu yerde en çok kullanılan dil, ticaret merkezlerinde zeki öğrencilerden isteklilere 4.yılda Fransızca.

Kız rüşdiyelerinin programı:

Mebâdi-i ulûm-i diniye, Lisan-ı Osmanî Kavâidi, Mebâid-i Kavâid-i Arabiye ve Farisiye, İmlâ ve İnşa, Müntehabat-ı Edebiye, Tedbir-i menzil, Muhtasar Tarih ve Coğrafya, Hesap ve Defter tutmak usûlü, Nakşa medar (yardımcı) olacak derecede resim, Ameliyât-ı hiyatiye, Musikî (mecbur değil) (Akyüz, 1994: 144).

1873'te rüşdiye programını ise:

“I.sınıfta kıraat-i Türkiye, imlâ, sülûs, rik'a, II, III.sınıflarda lisan-ı Türkî (kavait), imlâ, IV.sınıfta da ayrıca inşa” olarak görüyoruz” (Göğüş, 1971: 135).

Rüşdiyelerin ders programları incelendiğinde, ana dil öğretimine dair “Lisan-ı Osmanî Kavaidi, İmlâ ve inşa” derslerinin olduğu görülmektedir. Ders saatlerinin bilinmemesiyle birlikte, okul programında ana dil kullanımına ait derslerin yer alması mühimdir. Sıbyan mekteplerinde okuma ve yazma öğrenimi alan çocuklar, rüşdiyelerde bu dilin kullanımına dair bilgiler öğrenmekte ve gramer kullanımına dair beceriler kazanmaktadırlar.

2.1.3.İdadiler

İdadiler, müstakil bir eğitim kurumu olmadan önce hazırlık sınıfı olarak tanımlanmışlardır. Bir üst öğrenim kurumuna geçmiş öğrenciler arasında bilgi ve becerileri yetersiz görülen öğrenciler bu sınıflara yönlendirilmiş, eksiklikleri buralarda giderilmeye çalışılmıştır.

“İlk idadi, İstanbul'da 1845 yılında açılmış olup Mekteb-i Fünûn-ı İdâdiye adını taşır”(İşıksalan, 1997: 151). Mekteb-i Harbiye'ye gelen öğrenciler arasında yapılan sınavda yetersiz bulunan öğrencilerin oluşturduğu bu okul, 1872 yılında “Kuleli Askerî İdadisi” adını almıştır. Daha sonra ise rüşdiyelerden mezun olan öğrencilerin, gidecekleri okullarda başarılı olabilmeleri için hazırlık sınıfı olarak nitelendirilebilecek olan sınıflara da idadi denmiştir.

İdadilerin bir eğitim-öğretim kurumu olarak müstakil bir yer tutmasını sağlayan ise, yine 1869 tarihli Nizamname'dir. Bu nizamnamede idadilerin açılış amacı olarak şu madde yer almaktadır: “*Mekâtib-i İdâdiye mekâtib-i rüşdiyyede ikmâl-i tahsil etmiş olan islâm ile gayr-ı Müslim çocuklarının muhteliten tâlim ve tedrisleri için mevzudur*” (1869 Maarif-i Umûmiye Nizâm-nâmesi, Madde:33. akt. Işıksalan, 1997: 152). Amaçları Müslüman ve gayr-i müslim olan çocukları kaynaştırmak ve aynı devletin parçaları olan bu çocukları ortak bir kültürle yoğurmak olan idadiler, rüşdiyelerle birlikte düşünülmüştür. Bu iki okulun eğitim süresi ise 7 yıl olarak planlanmıştır.

İdadiler, birtakım eksiklikler nedeniyle nizamnamenin yayınlanmasından sonra da kurulamamıştır. 1872 yılında maarif nazırı tarafından, idadilerin bir an önce açılmasına yönelik bir tezkere sadrazama yollanmıştır.(Kodaman, 1980: 183). Bu tezkerenin neticesinde, 1873 yılında Darü'l-Maarif idadiye çevrilerek ilk mülkî idadi açılmıştır. Bu okulun ardından 1875'te, Mora Yenişehir'de bir idadi daha açılmıştır (Kodaman, 1980: 185).

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre idadiyelerde okutulacak dersler şunlardır: “Mükemmel Türkçe Kitabet ve İnşa, Fransızca, Kavânin-i Osmaniye, Mantık, Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel, Coğrafya, Tarih-i Umumî, İlm-i Mevalid, Cebir, Hesap ve Defter tutmak usûlü, Hendese ve İlm-i Mesaha, Hikmet-i Tabiiye, Kimya, Resim” (Akyüz, 1994: 145).

1872 yılında ise idadilerin ders programlarında bazı değişiklikler olduğu göze çarpmaktadır. Mantık, ilm-i mevalid, ilm-i servet, hikmet-i tabiye ve kimya dersleri programdan çıkarılmış, yerine Arapça, Farsça, İngilizce, Almanca, jimnastik ve müsellesat dersleri getirilmiştir (Kodaman, 1980: 186).

Çalışmamızın kapsadığı dönem içerisinde olmamasına rağmen, idadilerin Türkçe öğretimi açısından önemi 1908 yılındaki ders çizelgesindedir. Bu programda ilk defa “Türkçe” adıyla bir ders yerini almıştır. Programda bu adla bir dersin yer alması, ana dil eğitim-öğretim sürecinin gelişimini göstermesi açısından önemli bir noktadır.

2.1.4. Sultânîler

“Bu terim Galatasaray’ da gerçek anlamıyla kurulan ilk liseye verilen Mekteb-i Sultanî adı ile ortaya çıkmıştır “(Akyüz, 1994: 145).

Tanzimat’la beraber açılmaya başlayan rüşdiyeler, sayıları arttırılsa da yüksek okullara öğrenci hazırlamak için yetersiz kalmıştır. Bununla beraber, müslim ve gayr-i müslim çocukların bir arada okutularak oluşturulmak istenen ortak kültür çalışmaları içinde alt kademedeki okullar sakıncalı görülmüş, bunun daha yüksek kurumlarda gerçekleştirilmesi gereği fikri ağır basmıştır. İstanbul’da yabancıların gittiği Saint Benoît, Notre Dame De Sion gibi okullar bulunmaktaydı. Fakat bu okullarda Fransız egemenliği daha fazlaydı. Osmanlı ise yabancı çocukların eğitiminde, kendi söz sahibi olabileceği bir okul kurmayı amaçlamıştır. Bu esnada Fransa’ya giden padişah Abdülaziz, burada bulunan eğitim kurumlarını gezmiş, onlar hakkında fikir sahibi olmuş ve gördüklerinden etkilenecek dönüşünün akabinde ülkede bu sistemi uygulama gereği duymuştur.

Fransızların, kendi kültürlerini Doğu kültürlerine ulaştırmak gayesiyle Osmanlı Devleti içerisinde bir okul açtırmak düşünceleri bulunmaktaydı. 1867 yılında Fransa tarafından Osmanlı’ya verilen muhtırada, eğitim sistemine dair konular da yer almıştır. Tüm bu gerekçelerin sonucunda ise “Sultanî” denen kurum ortaya çıkmıştır.

Galatasaray Sultânî’sinin açılması Osmanlı Devleti içerisindeki dinî grupların tepkilerine neden olmuştur. Müslüman, Hristiyan ve Yahudi kesimlerden okula tepkiler gelmiştir. Yahudiler çocuklarını okula göndermemiş, Papa Hristiyan çocukların okuldan uzak tutulması gerektiğini (Demirel, 2007: 35) söylemiştir. Okulun Fransız güdümünde bulunması da başta Rusya olmak üzere diğer devletleri rahatsız etmiştir. Sultânî, siyasî bir soruna da bu şekilde sebebiyet vermiştir.

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nde orta öğretimin üst basamağı olarak bahsedilen bu okulların, rüşdiyeler üzerine altı yıllık bir eğitim vermesi planlanmıştır.

“Öğretim dili Fransızca olarak kabul edilen Sultanilerde okutulan dersler şunlardır:

Türkçe, Fransızca ve Fransız Edebiyatı, Grekçe, Ahlak, Latince (Tıp ve Eczacılık tahsiline yetecek kadar), Umumi Tarih ve Osmanlı Tarihi, Coğrafya, Matematik,

Kozmografya, Mekanik, Fizik, Kimya, Ekonomi, Tabiat tarihi, Hukuk, Umumi Edebiyat Tarihi ve Güzel Konuşma Sanatı, Resim” (Kodaman, 1980: 212).

Altı yıllık eğitim süresi bulunan Sultânî’nin son üç yılı kendi içerisinde edebiyat ve ulûm şubelerine ayrılmaktadır. Bu şubelerin dersleri şunlardır:

“Edebiyat sınıfı: Türkçe Fenn-i Kitabet ve İnşa, Arabî ve Farisîden Edebiyata Mûteallik Mûellefat, Maani, Fransızca, İlm-i Servet-i Mîlel, Hukuk-ı Mîlel Tarih.

Ulûm sınıfı: Hendese-i Resmiye, Menazır, Cebir ve Cebirin Handeseye Tatbiki, Müsellesat-ı Müsteviye ve Küreviye, Heyet, Hikmet-i Tabiyye ve Kimyanın Muhtasar Suretle Sanayi ve Ziraata Tatbiki, İlm-i Mevalid, Fenn-i Tahtit-i Arazi” (Akyüz, 1994: 146).

Mekteb-i Sultânî eğitim dili olarak Fransızca’yı kullanmış, öğretmenlerinin birçoğu da Fransa’dan gelmiştir. “Osmanlı Devletinde belki de öğretmen kadrosu bakımından en iyi seviyede olan okullardan biri de Mekteb-i Sultânî olmuştur. Okul hem sayı, hem de kalite yönünden yeterli bir kadroya daima sahip bulunmuştur. Şüphesiz, bunda Fransız asıllı öğretmenlerin büyük rolü olmuştur” (Kodaman, 1980: 220). Bu durum, ana dil öğretimi açısından dönemin bakış açısına ters düşmektedir. Tanzimat’la beraber değerlendirilen Türkçe eğitiminin, bu okulun anlayışıyla yaralandığı söylenebilir.

1876 yılından sonra okulda başlayan Türkçeleştirme hareketi sonunda Türkçe ders saatlerinin arttığı görülmektedir.

2.1.5.Dârü’l-Mu’allimin-Dârü’l-Muallimât

Tanzimat’ın getirdiği eğitimde yenileşme hareketinin eğitim tarihimizdeki en önemli unsurları, Dârü’l-Mu’allimin ve Dârü’l-Muallimât okullarıdır. Tanzimatçılar eğitimin olmazsa olmazı olan öğretmenlerin önemini anlamış, bu düşünceye uygun olarak da Dârü’l-Mu’allimin ve Dârü’l-Muallimât adı altında öğretmen okulları açmışlardır. “Maarif tarihi yönünden ilk Dârülmuallimîn’in önemi ne programında, ne de talebe sayısındadır. Esas olan, Tanzimatçıların öğretmensiz maarif olamayacağını anlamalarındadır” (Kodaman, 1980: 226).

Tanzimat Dönemi aydınlarının eğitime dair düşüncelerini, taşıdıkları eğitim felsefesini dönemin medrese mezunu hocaları ya da sıbyan mekteplerinde görev alan imamlarla yapmalarının mümkün olmadığı aşîkârdır. Bu nedenle kendi yenilikçi anlayışlarına uygun, her kademedede modern eğitim verebilecek öğretmen yetiştirmeye

çalışmışlardır. Bu düşünceye uygun olarak atılan ilk adım, 1848 yılında açılan Dârü'l-Mu'allimin adlı öğretmen okuludur.

Bir medrese hocası olan Yahya Efendi'nin ilk yöneticisi olduğu okula, onun ardından okulun düzenini büyük oranda sağlayan Ahmet Cevdet Paşa atanmıştır. 1851 yılında kendisi tarafından okul nizamnamesi yayımlanmıştır. Bu nizamnamede öğrenci alımının belirli sayıda ve birtakım ölçütlere göre olacağı belirtilmiştir.

Rüşdiyelere öğretmen yetiştirmek için açılmış olan Dârü'l-Mu'allimin ilk öğrencileri, dönemin en yüksek eğitim kurumu olarak kabul edebileceğimiz medreselerden alınmıştır. Geleneksel eğitimle yetişmiş öğrencilerin seçilmesi Tanzimatçıların eğitim anlayışına tezat bir uygulamaymış gibi görünse de, dönemin en zeki ve eğitimli insanların bu okula alınmaya çalışılması öğretmenlik mesleğine karşı olan ciddi algının tezahürüdür.

Ahmet Cevdet Paşa'nın yayımladığı nizamname ile disipline edilen okulda, öğrencilere devam zorunluluğu getirilmiştir. Bu zorunluluk, okulun verdiği eğitimin üzerindeki disiplini ve başarı isteğini göstermektedir. Aynı nizamnamede okulun ders programı şu şekildedir: “Yöntemi, Farsça, Aritmetik, Geometri, Alan Ölçümü, Astronomi, Coğrafya” (Akyüz, 1994: 178). Okulların açılmasıyla diğer eğitim kurumlarının sayısında da artış olmuştur. “Bu okul açıldıktan sonra, sayısı 3-5'i geçmeyen “Rüştiye Mekteplerinin” çoğaltılması yoluna gidilmiştir” (Hayta, 2009: 1014).

Dârü'l-Mu'allimin, 1869 yılında yayımlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde yüksek okul olarak tanımlanmıştır. Aynı nizamnamede, İstanbul'da büyük bir Dârü'l-Mu'allimin kurulmasından da bahsedilmiştir. Bu okulun rüşdiye, idadi ve sultânî olmak üzere üç şubeden müteşekkil olacağı belirtilmiştir. Rüşdiye öğretmeni olacak öğrenciler Dârü'l-Mu'allimin'de üç yıl eğitim alacaklardır. İdadi ve sultânîler bölümlerinde okuyan öğrenciler ise iki yıl eğitim alacaklardır.

Dârü'l-Mu'allimin ders programına bakıldığında ise anadil derslerinin yetersiz olduğu aşikârdır. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde “Türkçe Kitâbet ve inşâ”, “Türkçe Şiir ve İnşâ ile Kavânîn-i Osmâniye”, “Mükemmel Türkçe İnşâ ve Eş'ar” (Cevad, 2001: 435) dersleri programa girmişse de öğretmen yetiştiren bir

okulda az sayıdaki ana dil dersinin tatmin edici olmadığını rahatlıkla söylenebiliriz. İlerleyen yıllarda, değişen programlarla beraber ana dil derslerinin sayısı ve saatlerinde artış olmuştur.

1868 yılında ilkokullara öğretmen yetiştirmek maksadıyla “Dârü’l-Mu’allimin-i Sıbyan” okulu açılmıştır. Usûl-i cedid anlayışına göre yetiştirilecek olan öğrenciler bir yıl eğitim alacak, ardından sıbyan ve iptidâî mekteplerinde görev yapacaklardır. Ancak bu okul uzun süreli olmamış, kuruluşunun ardından üç yıllık bir süre sonra kapanmıştır.

Tanzimat Dönemi’nde açılan rüşdiyelerden bazılarında kız çocukları eğitim almıştır. Sayıları artan bu rüşdiyelerin öğretmen ihtiyacını karşılamak zorlaşmaya başlamıştır. Bu nedenle bayan öğretmen yetiştirmek üzere Dârü’l-Muallimât kurulmuştur.

Dârü’l-Muallimât’a sadece kız öğrenciler alınmıştır. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, okula alınacak öğrenci sayısını elli olarak belirlemiştir. Okula alınacak öğrenciler 1870 yılından sonra sınavla belirlenmiş, öğrenci alımında daha seçici davranılmıştır.

Ders programında yer alan “Kavâ'id-i Lisân-ı Osmanî ve Kitâbet” ve “Kavâ'id-i Lisân-ı Osmanî ve İnşâ” dersleri, ana dil eğitimine ait derslerin bu okulda da yeterli itibarı görmediğini kanıtlamaktadır.

Dârü’l-Mu’allimin ve Dârü’l-Muallimât okulları, eğitim tarihi açısından büyük bir önem arz etmektedir. Programlarının ilk dersi olan “Usul-i Tedris” (Uçan, 2011) öğretmenliğin nasıl yapılacağının da öğretilmesi gerektiğinin anlaşıldığını ispatlamaktadır. Ayrıca öğretmenliğin, 1869 Nizamnamesi’nin 63. maddesindeki tanımıyla ilk defa bir meslek olarak tanındığı (Altın, 2008: 279) anlaşılmaktadır.

Çalışmamızın kapsamı dışında kalan tarihlerde gerçekleşen ana dil derslerindeki artış ise, Türkçenin değerinin anlaşılması açısından önemlidir.

2.1.6.Dârü’lfünûn

Darülfünun, medreselerden farklı olarak modern bir üniversite eğitimi yapmak amacıyla açılması düşünülmüş bir kuruluştur. 1846 yılında kurulması kararlaştırılmış olan bu kurum; ancak 1863 yılında açılabilmiştir.

Açıldıktan sonra halka açık dersler verilmeye başlanan Darülfünun'a karşı halkın ilgisi büyük olmuştur. Devlet erkânından kişilerin de dersleri izlemeye gelmesi okula karşı olan ilgiyi arttırmıştı (Akyüz, 1994: 147). 1865 yılında Darülfünun binasında çıkan yangından sonra bu kurum bir süre için ortadan kalkmıştır.

Maarif-i Umumiye Nizamname'sinde tekrar bir Darülfünun açılması gerektiği belirtilmiştir. Nizamname'ye göre okul üç şubeden oluşacak ve her şubenin eğitim yılı, üç yıl olacaktır. Müderris olmak isteyenler ise dört yıl eğitim almak zorundaydılar. 1869 tarihli Nizamname'ye göre Darülfünun'da bulunan şubelerin derslerini Akyüz (1994: 147) şu şekilde tablolastırmıştır:

Tablo 8. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesine Göre Darülfünun Şubeleri ve Dersleri

Hikmet ve Edebiyat Şubesi	İlm-i Hukuk Şubesi	Ulûm-i Tabiiye ve Riyaziye Şubesi
İlim-i Terkid-i Vücut-i İnsani	Fıkıh-ı Şerif'in muamelat bahsi	Heyet
İlm-i Ahval-i Nefs	Usûl-i Fıkıh	Hikmet-i Tabiiye
Mantık ve Maani	Romalıların Hukuku	İlm-i Kimya
Beyan	Fransızların Hukuk-ı âdiye Kanunnâmesi	İlm-i Tabakat-ül arz
İlm-i Kelam	Hukuk-ı âdiyeye	İlm-i Maadin
İlm-i Ahlâk	müteallik Usûl-i	İlm-i Nebatat
Hukuk-ı Tabiiye	Muhakeme	İlm-i Hayvanat
İlm-i Tarih	Ticaret-i Berriye ve Bahriye	Hendese
Mükemmel Arabî	Ceza kanunname-i hümâyûnları	Müsellesat
Farisî	Usûl-i muhakeme-i cinayet	Hendesenin Cebir'e tatbiki
Türkî	Hukuk-ı Mülkiye	Hendese-i Resmiye
Fransızca	Hukuk-ı Milel	Menâzır
Yunan ve Latin lisanlarıyla bilumum ümmehât-ı elsine kavâidinin tatbik ve		Hesab-ı tefazulî ve tamami
		Cerr-i eskalin nazariyat ve tatbikatı
		Tarih-i ulûm-i tabiye
		Riyaziye

mukayyesine dair Sarf-ı umumi İlm-i Aruz Tarih-i Umumî Âsâr-ı Atîka İlm-i Meskûkât		Fenn-i Tahtit-i Arazi
---	--	-----------------------

Çeşitli sebeplerden dolayı 1873 yılında kapatılan bu kurum, 1874 yılında Galatasaray Sultanîsi içerisinde tekrar açılmıştır. Hukuk, edebiyat ve mühendislik şubeleri bulunan okul 1881 yılına kadar varlığını sürdürmüştür.

Ders programına ulaşılan bu okullarda, nasıl bir eğitim yöntemi uygulandığına dair ise kesin bilgilere ulaşılmamaktadır. Batı kültürü ve eğitimi almış olan hocaların bulunduğu bu okulda, geleneksel medreselerden gelmiş hocaların da ders verdiği bilinmektedir. Bu durum okulun eğitim anlayışında bir ikililik olabileceğinin göstergesidir.

Edebiyat şubesindeki dersler arasında dil eğitime dair dersler bulunduğu bilinmektedir. Ancak ders sayısının azlığı, ana dil eğitiminin yükseköğretim düzeyinde de göz ardı edilmiş olduğunu göstermektedir.

3. TANZİMAT DÖNEMİ TÜRKÇE EĞİTİMİNE DAİR GENEL BİR BAKIŞ

Osmanlı Devleti'nde eğitimin öneminin anlaşılmaya başlandığı dönem, Tanzimat Dönemi'dir. Bu dönemle beraber eğitim hakkında bilimsel yazılar yazılmış, eğitim ve öğretimde yenilik çalışmaları yapılmıştır. Yöntem, materyal, sınıf yönetimi gibi eğitim alanına ait hususlar tartışılmaya, değerlendirilmeye, çözüm ve yenilikler aranmaya başlanmıştır.

Tanzimat Dönemi Türkçe eğitimi açısından bir başlangıç olmasıyla beraber, içerik ve yöntem konusunda belirginliğin olmadığı bir dönemdir de. Bazı okullarda geleneksel yöntemle, dönemde açılmış olan okullarda ise “usûl-i cedid” anlayışıyla eğitim yapılmıştır. Bu farklılık aynı kuşağın yetişme ve düşünme tarzında farklılıklar yaratmıştır.

Ana dil dersleri okul programlarında yer almaya bu dönemde başlamıştır. Ancak bu derslere dair nasıl bir yöntem ve teknik kullanılacağı belirtilmemiştir. Bu belirsizliği dönemin sonlarına doğru yayımlanan 1869 Maarif-i Umumiye Nizamname'si bir nebze olsun gidermiş, özellikle ilk okuma-yazma eğitimine yönelik usûl-i cedid yönteminin uygulanması önerilmiştir.

Okuma-yazma eğitimi, Tanzimat Dönemi'nin başlangıcında eski hâliyle devam etmiştir. Öncelikle harflerin isimleri çeşitli benzerlikler yoluyla ezberletilmiş, daha sonra kelimelerin okunması yoluna gidilmiştir. Bütün harflerin hareketlerle okunuş şekilleri öğrencilere ezberletilmiştir. Usûl-i cedid yöntemiyle beraber harflerin doğrudan okunması yöntemine gidilmiştir. Kelimelerin okunmasına gelindiğinde, öğrencilerin günlük hayatta karşılaşılabilecekleri kelimeler okutulmuştur. Böylelikle öğrencilerin tanıdıklarından yola çıkılarak daha kolay bir öğrenme sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca “Nuhbet'ül-“Eftal” adlı eserle beraber, daha önce alfabede yer almayan, Türkçe sesler olan “p, ç, j” sesleri de gösterilmeye başlanmıştır. Bununla beraber tek bir harfle ifade edilen “g, ğ, n” sesleri için de işaretli harfler kullanılmaya başlanmıştır. Böylelikle alfabe 35 harfe yükselmiştir.

Özellikle ilkokullarda okuma dersi için ahlâk eğitimi veren metinlerin seçilmesine önem verilmiştir. Zira bu dönem öğrencilerinin okumadan faydalanması gereken nitelikler, ahlâkî eğitimidir. Seçilen metimlerde aranan tek nitelik, ahlâktır. Bunun dışında kitap okunmasına yönelik çalışmalar bulunmamaktadır. “Tanzimat'tan beri ana dili program ve öğretiminin başlıca eksiği serbest okumaya yer vermemesi idi”(Göğüş, 1971:139).

Yazma eğitimi açısından da Tanzimat çok önemli bir noktadır. Bu döneme değin göz ardı edilmiş olan yazma eğitimi, Tanzimat aydınlarının ileri sürdüğü düşüncelerle beraber önem kazanmıştır. “Tanzimat'a kadar sıbyan mekteplerin de genellikle yazma öğretime yer verilmezdi. Nadiren bazı bilgili veya özel çocuklara yazı öğretilmeye çalışılırdı. 1847 tarihindeki “Sıbyan Mekatibi Hâce Efendilerine ita olunan Talimatname” de öğrencilere okumanın yanında yazının da öğretilmesi istenir”(Kına, 2006: 92). Okullara yeni yeni girmeye başlayan tahtalara ilkokul öğrencilerinin yazı yazmaları serbestti. Yazı eğitimi müfredatta yer almasına rağmen nasıl uygulandığına dair fikir yürütemiyoruz. Ancak Tanzimat'tan sonra yayımlanan programlarda derslerin işlenişine dair bilgilerin yer alması, bizim üzerinde

durduğumuz dönemdeki uygulanaşı hakkında ufak ipuçları vermektedir. İnşâ ve kitâbet dersleri dönem müfredatında çoğunlukla yer almıştır. Bu derslerde öğrencilere serbest yazmaya yönlendirme değil belirli örneklerden yola çıkarak taklit yöntemi uygulanmıştır. Çocukların kendi düşüncelerini, duygularını ifade edebilecekleri (Göğüş, 1971: 139) metotlar denenmemiştir. İlkokul seviyesindeki çocuklar içinse daha çok dikte yöntemi uygulanmıştır. Bu yolla imlâ becerilerinin de geliştirilmesi düşünülmüştür.

Tanzimat Dönemi'nde eskiden kalma alışkanlıkların tezahürü olan ezber yöntemi uygulanmaya devam etmiştir. Öğretmen tarafından anlatılan bilgileri çocukların ezberlemesi, öğrenmeyle eş tutulmuştur. Bireysel eğitim sistemi 1869 yılına kadar devam etmiş, bu yılda yayımlanan Nizamname'yle sınıf eğitimi sistemine geçilmiştir. Selim Sabit'in, öğretmenin anlattıklarını ders sonunda öğrencilere yazdırması ya da öğrencilerin kendilerini dersi yazmalarının öğrenmeyi kolaylaştıracağını ifade etmesiyle (Kına, 2006) özet çıkarma yöntemi eğitime girmiştir. Özet çıkarma hem eğitim yöntemleri açısından hem de ana dil öğretimi açısından önemli bir yer tutmaktadır. Özet çıkaran öğrencilerin yazma becerilerinin gelişeceği aşikârdır. Bu çalışmanın yapılması yazma becerileri açısından önemli görülmektedir.

Gramer eğitimi dönem öncesinde olduğu gibi bu dönemde de çok önemli bir yer tutmuştur. Dilin, kuralların bilinmesi ve doğru uygulanması yöntemiyle öğrenilebileceği fikri ana dil öğretimi için de uygulanmıştır. Farsça ve Arapça öğretiminde olduğu gibi kuralların ezberine dayalı bir gramer eğitimi benimsenmiştir. Dönemin başından sonuna dek birçok gramer kitabı yazılmış, farklı seviyelerdeki sınıflarda okutulmuştur. Dönem başında Arapça, Farsça ve Fransızca gramercilik anlayışının benimsenmiş, Türkçenin gramerini oluştururken de bu dillerin tasnif ve terimleri kullanılmıştır. Kitaplarda sarf ve nahiv konularının ağır basmasının nedeni de bu gramercilik anlayışıdır. Dönemin sonlarına doğru gramerciliğin geliştiği, Türkçenin kendi gramerinin yapılabileceği anlayışı ağır basmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1839-1908 YILLARI ARASINDA YAZILMIŞ GRAMER KİTAPLARINDAKİ DİL BİLGİSİ TERİMLERİ

1.İNCELENEN ESERLER

Çalışmamızda Tanzimat Dönemi'nden başlayarak II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen süre zarfında yazılmış olan kitaplar incelenmiştir. İncelenen eserlerden döneminin öncüleri diyebileceğimiz ve n birtakım özellikler bakımından diğerlerinde ayrılan (metot, içerik vb.) on üç kitapta yer alan terimler üzerinde durulmuştur. Bu eserler ve özellikleri aşağıda açıklanmıştır.

1.1.İLM-İ SARF-I TÜRKÎ

Süleyman Hüsnü Paşa tarafından yazılmış olan eser, rüşdiye öğrencilerinin faydalanması için kaleme alınmıştır. Askerî okulların millî bir programa sahip olması için uğraş veren Süleyman Hüsnü Paşa, çeviri eserlerin aslı olmayan uydurma bilgilerle dolu olduğuna inanmış, bu nedenle de kendinde kitap yazma zorunluluğu hissetmiştir. Yazdığı eserlerde açık, yalın bir Türkçe kullanmayı tercih etmiştir.

İlm-i Sarf-ı Türkî'nin yazıldığı dönemlerde gramer kitapları dilimizi “Osmanlıca” olarak adlandırıyor, kitaplara verilen adlarda da bu tabir kullanılıyordu. Süleyman Hüsnü Paşa ise dilimizin “Türkçe” olduğunu vurgulamış ve eserinin isminde de özellikle “Türkçe”yi kullanmıştır.

Süleyman Hüsnü Paşa eserini dokuz bölümden oluşturmuştur. Eserde fiillerin çekimleri tablolar hâlinde gösterilmiştir. E+dat bölümünde elli bir adet edata yer verilmiş ve bu edatların kullanımına ait örneklemeler yapılmıştır.

1.2.İKİNCİ SENEYE MAHSUS MUFASSAL YENİ SARF-I OSMANÎ

İkinci Seneye Mahsus Mufassal Yeni Sarf-ı Osmanî adlı eser rüşdiye mekteplerinde okutulmak üzere bir komisyon tarafından hazırlanmıştır. Komisyonu oluşturan kişiler bilinmemektedir; ancak bu durum, eseri dönemin diğer kitaplarından ayıran bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eserde, uygulamalı dil bilgisi öğretimi yönteminin ağır bastığı görülmektedir. Konunun bol örnekli anlatımından sonra, “temrin” başlığı altında öğrencilere yönelik uygulamalı çalışmalar bulunmaktadır. Her konunun ardından pekiştirmek maksatlı bu çalışmalar yer almaktadır. Ayrıca anlatımdaki yalınlık, muhatab alınan öğrenci seviyesine uygun olarak anlaşılır ve yalındır.

Eserde kelime türleri beş başlık altında incelenmiştir: isim, sıfat, zamir, fiil ve edat. Fiillerin eserde daha çok yer tuttuğu, bu başlığın diğerlerinden daha ayrıntılı anlatıldığı ve konuya dair örnek ile çalışmaların sayısının da fazla olduğu görülmektedir. Edatlar bölümünde Türkçe, Arapçe ve Farsça edatlar ayrı ayrı anlatılmıştır.

1.3.KAVÂİD-İ İMLÂ VE TAHRİR

Yüzbaşı İhsan Bey tarafından kaleme alınmış eser dönemde yaygın olan sarf ve nahiv kitaplarından farklı olarak imlâ üzerine yazılmıştır.

Dönemde kullanılan kelimelerin yazımında yaşanan farklılıklardan duyduğu rahatsızlığı dile getiren Yüzbaşı İhsan, yaşanan bu kuralsızlığın yazıyı tamamen bozduğunu ifade etmektedir. Eski imlâ ile yeni imlâ arasındaki uyumsuzluktan eski imlâyı esas almakla kurtulabileceğinden bahsetmiştir.

Kitapta resmî yazışma örneklerine ve bunlarda uyulacak kurallara da yer verilmesi, eserin içeriğinin zenginliğini gösterir niteliktedir. Gramer kuralları hakkında da yeri geldikçe bilgi verilmiştir.

Eserde uygulamalı eğitim anlayışının karşılığı olarak öğrenciler için çalışma bölümleri yer almaktadır.

1.4. KAVÂİD-İ LİSÂN-I TÜRKÎ (HALİT ZİYA UŞAKLIGİL)

Halit Ziya tarafından gençlik yıllarında yazılmış olan eser, 77 sayfadan oluşmaktadır. Tam olarak hangi mektep seviyesi için yazılmış olduğu ise bilinmemektedir; Halit Ziya’nın kendisi de eserinde bunu belirtir bir ifade kullanmamıştır.

Dönemde kullanılan dil düşünüldüğünde açık ve anlaşılır bir üslûba sahip olan eser, Türkçe kuralların üzerinde durarak anadile verilmeye başlanan önemin göstergelerinden biri olmuştur. Uygulamalı gramer öğretimi anlayışında hazırlanmış

olan eserde “tatbikat” bölümleri öğrencilerin öğrendiklerini uygulamalarına fırsat vermiştir. Özellikle sıfat konusunu işlerken kullandığı örneklerden tanıma ulaşma yöntemi ile bugünkü anlayışımıza yakın bir gramerlik yöntemi ortaya koymuştur. Türkay (1999), Halit Ziya Bey’in eseri hakkında şunları söylemiştir:

“(…) Halit Ziya, Türkçenin özelliklerin o sıralar geçerli olan Arapça ya da Fransızcanın özelliklerini gözeterk belirlememiş, bir yazar olarak her zaman zihninde işlettiği anadilinden çıkarmayı denemiş. Kalıplaşmış kuralları örneklendirmek yerine, Türkçenin kendine özgü inceliklerini açıklamaya koyularak, çalışmasını kural belletme amacı güden soğuk ve sıkıcı dilbilgisi kitaplarından biri olmaktan kurtarmış. Böylece, öğretici, sevimli bir kılavuz özelliği kazandırmış ona” (Türkay, 1999: VII)

Eser dokuz bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde isim, ikinci bölümde sıfat, üçüncü bölümde zamir, dördüncü bölümde fiil, beşinci bölümde fer’-i fiil, altıncı bölümde ta’dil-i fiil, yedinci bölümde edat-ı rabt, sekizinci bölümde edat-ı sıla, dokuzuncu bölümde edat-ı nida anlatılmaktadır. Kitabın sonunda ise imlâ konuları işlenmiştir. İmlâya ayrıca yer vermiş olması, eserin diğerlerinden ayrılan özelliklerindendir. Noktalama işaretlerine eserin sonunda yer verilmiş, bazı işaretler burada anlatılmıştır.

Türkay(1999), eserin diğer gramer kitaplarından ayrılan özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

1. İsimlere ve zamirlere eklenen “ki” (ilgi ki’si) ile sıfatların yapılabildiğinin gösterilmesi (s.24).
2. Niteleme sıfatlarının önlerindeki isimler kaldırıldığında, bu sıfatların isimleştiklerinin, isim gibi çekimlendiklerinin açıklanması (s.27).
3. Takısız isim tamlamalarının sıfat tamlamaları değerinde olduklarının belirtilmesi (s.27).
4. Pekiştirme sıfatlarının, güzel örneklerle ayrıntılı olarak işlenmiş olması (s.28).
5. İşaret ve belirsizlik sıfatları ile zamirleri arasındaki farkı belirleyen noktalar üzerinde durulması (s.30-32).
6. Fiillerin, olumsuz, sorulu ve bütün çatılara göre çekim biçimlerinin de gösterilmiş olması (s.47-54).
7. Gelecek zaman’ın ‘müstakbel-i irâdî’ ve ‘müstakbel-i mecbûrî’ terimleriyle iki türe ayrılarak işlenmesi (s.35-40).
8. Zarfların, edatların arasından çıkarılıp ‘ta’dil-i fiil’ terimiyle başka bir sözcük türü olarak ilk kez ayrı bir bölümde ele alınmış olması (s.58)
9. Sözcükleri birleştirirken, öğeleri dizerken bugün de görülen bazı yanlışlara, yeri geldikçe “tenbih” diyerek dikkat çekilmesi. (Türkay, 1999: 8)

1.5. KAVÂİD-İ LİSÂN-I TÜRKÎ (TÂHİR KENAN)

İdadi öğrencileri için yazılmış olan eser Tâhir Kenan tarafından 1893 yılında İzmir’de yazılmıştır. Dört defter hâlinde şeklinde yazılan eser ders kitabı olarak kullanılmıştır.

Eserde kelime tasnifi edatlar, isimler ve fiiller olarak yapılmıştır. Mukaddimesinde eserin yazılma gayesinin “Türkçeyi doğru söyleyip doğru yazmak” olduğunu belirten yazar, ifade bölümünde bir dilin kurallarının bilinme gerekliliğinden bahsetmektedir. Birinci defterde harf, hece, kelime, terkip, cümle, kelâm, tenkit konuları, ikinci defterde edatlar, üçüncü defterde isimler, dördüncü defterde ise fiiller üzerinde durulmuştur.

Eserin birinci defterinde ses, harf ve kelimenin tanımı yapılmaktadır. Ardından kelimelerin kazandıkları anlam özelliklerine (temel, mecaz, yan, terim) değinilmiş, isim tamlamaları ve isim-fiil cümleleri üzerinde durulmuştur. Defterin son kısmında ise noktalama işaretlerine yer verilmiştir.

Tâhir Kenân, eserinin ikinci defterinde edatlar üzerinde durmuştur. Edatları basit ve birleşik edatlar olarak iki grupta toplayan yazar, Osmanlı Türkçesinde kullanılan edatların anlam ve kullanımlarını örneklemiştir. Bu defterdeki örnekleme metodu ise kitabı farklı kılan özelliktir. Edebî metinlerden alıntılar yoluyla yapılan örneklendirmelerin sonuna da alıntının yapıldığı kaynak belirtilmiştir.

Üçüncü defterde isimlere yer verilmiştir. İsmin tanımını yapılmasıyla başlayan defter, tasnif edilen isimlerin her birinin bol örneklerle açıklanmasıyla devam etmektedir. Ardından sıfatlar ve zamirler konusuna geçilmektedir. Kişi zamirlerinden bahsedilirken “ben” zamiriyle başlaması çağdaşı olan kitaplar ile arasındaki farktır. Zirâ diğer kitaplar Arapçada olduğu gibi “o” kişi zamiriyle başlamaktadır. Zamirlerin ardından ise mastarlar konusu işlenmiştir.

Yazar eserinin son bölümünü fiillere ayırmıştır. Bu bölümde fiillerin yapıları, sahip oldukları zamanları, çekimleri örneklerle açıklanmıştır.

Eserde hâkim olan öğretici üslûp nedeniyle, konular çok çeşitli örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Eserde öğretme kaygısı bulunması nedeniyle sık sık uyarı ve açıklama ifadelerine yer verilmiştir. Tüm konular çok sayıda örnekle açıklanmış

ve bu örneklerin hepsi de metin hâlinde verilmiştir. Örneklerin seçiminde de yazar itinalı bir çalışma sergilemiş, sıradan metinlerden değil, edebî değer taşıyan dönemin önemli eserlerinden alıntılar yapmıştır. Yazar konuların anlatımında farklı yöntemler denemiştir. Bazen anlatmaya çalıştığı konularla ilgili önce yanlış kullanımları göstermiş, yanlış kullanımın hemen ardından doğru kullanımları vermiştir. Yazar bu yolla iki kullanımı da göstermiş olmakta ve mukayese yoluyla doğruyu öğretmeyi amaçlamaktadır. Bazen de pratik yollar vererek öğrenmeyi kolaylaştırma yoluna gitmiştir.

1.6.KAVÂİD-İ OSMANİYYE

Tanzimat Dönemi'nde bilim akademisi olarak kurulan Encümen-i Dâniş tarafından basılan ilk kitap olan Kavâid-i Osmaniyye, Ahmet Cevdet Paşa ve Fuat Paşa tarafından yazılmıştır. Eserin ilk baskısı 1267(hicrî)/1851(miladî) yılında yapılmıştır. “Eserin diğer baskıları 1275/1858, 1281/1864, 1284/1867, 1287/1870, 1288/1871, 1289/1872, 1290/1873, 1292/1875, 1302/1884, 1307/1889 tarihlerinde yapılmıştır” (Karabacak, 2012: 615). “Eser, encümen-i Dâniş kararı ile okullarda 50 yıl kadar ders kitabı olarak okutulmuş, bu sırada kısa aralıklarla en az on defa basılmış, Almancaya, Arapçaya tercüme edilmiş ve Ahmet Cevdet Paşa'nın öteki dil bilgisi kitaplarına ve aynı dönemde yazılmış diğer dil bilgisi kitaplarına örnek teşkil etmiştir” (Özkan, 2000: 31).

Döneminin ilk örneği olması bakımından büyük yankı uyandırmış olan eser Tanzimat gramerciliğine yön vermiştir. Eser kendisinden sonra yazılmış olan kitapları etkilemiş, birçok gramer kitabı bu eserdeki terimleri kullanmış, izahatlarda bu eserden faydalanmıştır. “ (...) Arapça, Farsça ve Türkçe kaideler birlikte işlenerek Osmanlıca bütünselliği içerisinde değerlendirildiği görülmektedir. Türkçe, Arapça ve Farsça kurallar kelime türlerine göre belli bir sistemde verilmiştir. Bu yönüyle Fransız gramer anlayışının etkisini taşıdığı görüşünü hatırlatmak gerekir” (Koç, 2006: 63). Yazarlar, eserin mukaddimesinde dilimizin tanımını etraflıca yapmışlardır. Çağataycanın bir kolu olduğundan bahsederek zaman içerisinde Arapça ve Farsçadan kelimelere alındığını ifade etmişlerdir. Dönemde kullanılan bu ihtişamlı dili “lisân-ı Osmani” olarak tanımlamışlardır. Bu tanım dönem aydınları

arasında sürekli tartışılmıştır. Ahmet Cevdet paşa da daha sonra yazdığı kitaplarda bu tanımlardan vazgeçerek “lisân-ı Türkî” ve “Türkçe” ifadesini kullanmıştır.

Kavâid-i Osmaniyye beş bölümden oluşmaktadır. Bölümlerde kendi içlerinde üçer fasıldan teşekküldür. Birinci bölümde isimler konusu işlenmiş, her bir fasılda Türkçe, Arapça ve Farsça isimler ayrı ayrı yer almıştır. İkinci bölümde sıfat konusu ele alınmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça sıfatlar yine farklı fasıllarda incelenmiştir. Üçüncü bölüm zamirlere ayrılmıştır. Dördüncü bölümde fiil konusundan teşekkül etmiştir. Fiill çatıları, türemiş ve birleşik fiiller, fiil çekimlerine bu bölümde yer verilmiştir. Beşinci bölüm edatlara ayrılmıştır. Bunların yanında mukaddime ve hatime bölümleri de bulunmaktadır.

1.7.MEDHAL-İ KAVÂİD

Ahmet Cevdet Paşa tarafından yazılmış olan bu eser ortaokul ders kitabı olarak hazırlanmıştır. Kavâid-i Osmaniyye’nin yazımının üzerinden bir yıl geçtikten sonra hazırlanan bu eser, Kavâid-i Osmaniyye’nin sadeleştirilmiş, özetlenmiş hâli durumundadır. “İlk defa H. 1268 /M. 1852 yılında taş basma ve 55 sayfa olarak basılmıştır. Eserin diğer baskıları 1304/1886, 1306/1888, 1307/1889, 1308/1890, 1311/1893, 1324/1906 tarihlerinde yapılmıştır” (Karabacak, 2012: 616).

Medhal-i Kavâid besmele ve şükür ile başlamaktadır. Daha sonra lisanın önemi açıklanmaya çalışılmıştır. “Dibâce” bölümünde eserin yazılma nedeninden bahsedilir. “Muallimîne Lâzım Olan Ma’lûmat” başlığı altında dersi anlatacak olan öğretmenlere öğretici ve yönlendirici birtakım bilgiler verilmektedir. Bu bölümde harflerin tanıtımı yapılmış, Arap alfabesindeki yirmi sekiz harfin Türkçe unsurlarla otuz ikiye çıktığı ifade edilmiştir.

Mukaddime bölümünde dilin ve dil kurallarının tanımını yapılmıştır. Birinci bölümde isim konusuna değinilmiştir. Bu bölümde isimlerin tekil, çoğul özelliklerinden bahsedilmiş, ismin hâlleri örneklerle açıklanmaya çalışılmış ve isim tamlamalarına değinilmiştir. İkinci bölüm sıfatlar hakkındadır. Üçüncü bölümde zamirler üzerinde durulur. Bu bölümde şahıs zamirlerinden bahsedilirken, Arapçada olduğu gibi, “o, sen, ben, onlar, siz, biz” sırasına riayet edilmiştir. Dördüncü bölüm ve beşinci bölümde zamirler hakkındadır. Dördüncü bölümde işaret zamirleri, beşinci bölümde ise belirsizlik zamirlerinden bahsedilmiştir. Altıncı bölümde mastarlardan,

yedinci bölümde de fiillere değinilmiştir. Sekizinci bölüm fiilimsi ekleri ile kurulan fiil yapılarına ayrılmıştır. Dokuzuncu bölüm edatlar hususundadır. Hâtime bölümü cümle üzerinedir. Son kısımda ise Türkçe fiiller iki, üç ve dörtlü kökler hâlinde sıralanmıştır.

1.8.MÜKEMMEL OSMANLI SARFI

Mükemmel Osmanlı Sarfı adlı eser Manastırlı Mehmet Rıfat tarafından kaleme alınmıştır. 19.yüzyıl sonlarında yazılmış olan eserin 69.sayfasında yer alan *“Talebeyi muayene ile okudukları maddelere kolayca cevap verebilmelerine ve muallim efendilerin bir tarz üzere sual irat eylemelerine medar olmak üzere...”*(M.O.S. ,69) ifadesine bakıldığında ders kitabı olarak hazırlandığı anlaşılmaktadır. Öğrencilere yönelik olarak hazırlanan eserde konu anlatımı bol örnekli yapılmıştır. Seçilen örneklerde de bir özen olduğu anlaşılmaktadır. “Eserde, terimlerin anlatılmasında kullanılan örneklerin ve alıştırma bölümünde konuların daha iyi kavranması amacıyla verilen cümlelerin dil zevkini ifade etmesi bakımından özenle seçildiği görülmektedir” (Tamkoç,2008: 1)

Eser üç bölümden oluşmaktadır: ilk bölümde isimler, ikinci bölümde fiiller, üçüncü bölümde ise edatlara yer verilmiştir. İsimler ana başlığı altındaki birinci bölümde isimler, sıfatlar, zamirler ve mastarlar anlatılmıştır. Fiilerin işlendiği ikinci bölümde fiil yapılarına, kip eklerine yer verilmiştir. Edatlara ayrılan üçüncü bölümde elli üç adet edata yer verilmiş, bunların kullanımı hakkında bilgilere yer verilmiştir. Kitabın son kısmında konuların sayfa numaralarını gösteren *“Temrinât”* başlıklı bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümün hemen ardından *“Tatbikat”* başlığı altında verilmiş olan çalışmalara ayrılmıştır. Eserde yer alan kuralların tamamına yönelik çalışmaların bulunduğu bölüm, çağdaşı olan eserlerden bu özelliğiyle farklılık göstermektedir.

1.9.NAHV-İ OSMANÎ

Şeyh Vasfi tarafından 1901 yılında yazılan eser rüşdiye öğrencilerine yönelik hazırlanmıştır. Eser dönemindeki diğer eserlerin çoğunda alışılmış olduğu üzere, Türkçe, Arapça ve Farsçaya ait kurallar karşılaştırma yoluyla öğretilmeye çalışılmıştır.

128 sayfalık eserde tamlama, isim tamlaması, sıfat, sıfat tamlaması, cümle, cümle çeşitleri, cümlelerin öğeleri, fiil çatıları ve cümle konuları işlenmiştir. Bu konu anlatımlarının ardından cümle tahlilleri örneklerine yer verilmiştir. Eserin son kısmında ise noktalama işaretleri hakkında bilgiler ve kullanımına dair örnekler bulunmaktadır.

1.10. NEV-USÛL SARF-I TÜRKÎ

Şemseddin Sami tarafından kaleme alınan eser içinde barındırdıkları ve yazarının taşıdığı fikirler bakımından yazılmış diğer eserlerden ayrılmaktadır. Özellikle Tanzimat Dönemi'nde yazılmaya başlayan kitapların ortak özelliklerinin başında dili öğretmek amacı gelmektedir. Şemseddin Sami ise bu gramer anlayışına karşı durmaktadır.

“Avrupalıların 1600’lü yıllardan beri ortaya koydukları veya Tanzimat döneminin ilk 30-40 yılı içinde yazılmış gramer kitapları genellikle Osmanlı Türkçesini öğretmek amacıyla hazırlanmıştır. 1900’lü yıllara doğru bu düşünce, yerini bu dili öğretmekten çok dilin gerçek kurallarını tespiti bırakmıştır. Böyle bir düşünceyi uygulamaya koyan Şemseddin Sami’nin gerek Türk dili hakkında yazdığı makalelerinde gerek Nev-Usûl Sarf-ı Türkî adlı eserinde bu özelliğinin yanı sıra başlangıçtan beri filolojik eğiliminin olduğu açıkça görülür. Bu bakımdan onun bu alandaki yeri ve önemi büyüktür” (Hamit, 2009: 8)

Şemseddin Sami eserinin ifade-i meram kısmında da bu durumdan şikâyet etmiş, Türkçenin bir kenara itilip Arapça ve Farsçanın kurallarını araştırılmasının gereksiz olduğunu dile getirmiştir. Eserinde “Türkî” ifadesine yer vermesi onun bu husustaki düşüncelerinin tezahürüdür.

Eserin mukaddime bölümünde kelime, hece ve harflerden bahsedilmiştir. Birinci bölümde isimlerden, ikinci bölümde sıfatlardan, üçüncü bölümde zamirlerden, dördüncü bölümde fiillerden, beşinci bölümde zarflardan, altıncı bölümde bitleştirme harflerinin kullanımından, yedinci bölümde bağlaçlardan, sekizinci bölümde ünlemlerden ve dokuzuncu bölümde de kelime türetiminden bahsedilmektedir.

1.11. SARF-I OSMANÎ

Selim Sabit tarafından ortaokullar için hazırlanmış olan eser 1884 yılında basılmıştır. “Sarf-ı Osmanî’nin en önemli özelliği bablar hâlinde açıklanan Arapça, Farsça ve Türkçe lisanlarının kuralları ve özellikleri verilirken birbirleriyle

kıyaslanmış olmasıdır” (Salman, 2008: 1). Eserde Türkçe, Arapça ve Farsça kelimeler üç farklı bölümde birbirlerinden ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Eserin ilk bölümü Türkçe kelimelere ayrılmıştır. Yazar bu bölümde kelimelerin tasnifini isim, sıfat, fiil, zamir ve edat olarak yapmıştır. Sıfatlar konusu üzerinde durulurken kelimelerin sıfat olup olmadığının bulunabilmesine yönelik kolay ve pratik bilgiler verilmiştir. Edatların izahı esnasında da Türkçe edatların Arapça ve Farsça edatlarla karşılaştırması yapılmıştır.

1.12. TERTİB-İ CEDİD KAVÂİD-İ OSMÂNİYYE

Ahmet Cevdet Paşa’nın yazmış olduğu Tertib-i Cedit Kavâid-i Osmâniyye adlı eser, Fuat Paşa ile beraber yazmış oldukları Kavâid-i Osmaniyye’yi yeniden düzenleyerek eksiklerini tamamladığı bir dil bilgisi kitabıdır. İçerik ve yöntem olarak değerlendirildiğinde Paşa’nın daha önceki eserleriyle aynı olduğu söylenebilir.

Tanzimat Dönemi’nde yazılmaya başlanan gramer kitaplarının öncüsü olan ve kendisinden sonraki eserlere yön vermiş olan Kavâid-i Osmaniyye’nin düzenlenmiş hâli olan Tertib-i Cedit Kavâid-i Osmâniyye, sekiz ana bölümden ve bölümler içerisindeki fasıllardan oluşmaktadır. Giriş kısmında harf, kelime ve bunlarla ilgili özelliklerin tanıtımının yapılmasının ardından birinci bölümde isimler, ikinci bölümde sıfatlar, üçüncü bölümde tamlamalar, dördüncü bölümde zamirler, beşinci bölümde fiiller, altıncı bölümde edatlar, yedinci bölümde cümle ve sekizinci bölümde Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça unsurların üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde “Kelîmât-ı Arabîye” başlığı ile Arapça kelimelere yer verilmiştir. Dört başlık altında oluşturulan bölümde “Fî’l-i asli, fî’l, fî’l-i fer-i ve isim” konuları üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölüm “Kelîmât-ı Farsiye” başlığı altında Farsça kelimelere ayrılmıştır. Bu bölüm üç fasıla ayrılmış ve bu fasıllarda “isim, edat ve fî’l-i fer-i” kelime türleri üzerinde durulmuştur.

1.13. TÜRKÇE SARF VE NAHİV

Hüseyin Cahit tarafından İdâdilerin birinci sınıflarında okutulmak üzere yazılan eser, Tanzimat’tan İkinci Meşrutiyet’e kadar geçen sürede Türk gramerciliğinin aldığı yolu göstermesi bakımından önemli sayılabilecek niteliktedir.

Hüseyin Cahit hem ilerlemiş gramer anlayışının anadile verdiği önemin hem de döneme hâkim olan akım nedeniyle eserinde “Türkçe” ifadesine yer vermiştir. “Eserin hazırlandığı dönem Millî Edebiyat akımının etkilerinin başladığı ve dilde sadeleşme düşüncesinin tamamıyla kabul görmeye başladığı bir dönemdir” (Koç, 2006: 81). Hüseyin Cahit eserinin içerisinde Türkçe yerine Osmanlıca tabirinin kullanılmasından yana olan şikâyetlerine de yer vermiştir.

Kendi yazdığı kitabın öncekilerden farklı olduğunu söyleyen Hüseyin Cahit, diğerlerinin Arap gramercilerin etkisinde kalarak kelime tasniflerini yaptıklarından bahsederek, kendisinin sadece Türkçeyi Avrupa gramer anlayışıyla yazdığını (Karahan ve Gönenç, 2008: 17) ifade etmektedir.

Yazar eserini on dört başlık altında toplamıştır. Bunlar: âheng-i telaffuz, imlâ işaretleri, tenkit, elsine, kelimenin enva’ı, tahlil-i nahvi, isim, sıfat, zamir, fiil, edevât, zarf, nida ve tahlil-i sarfidir. İlk üç bölümde harfler, harekeler ve noktalama işaretleri hakkında bilgi veren yazarın eserini faklı kılan özel bölümlerden biri dördüncü başlık olan “elsine”dir. Yazar bu başlıkta, dünya üzerinde konuşulan diller hakkında bilgiler vermekte, dünya üzerindeki dillerin tek heceli, çekimli ve eklemeli diller olmak üzere üç ana grupta toplandığını belirtmiştir. Zarfların bir kelime türü olarak ele alınışı da bu eserle başlamıştır. Bu yola başvurmada kendisinin de ifade ettiği Avrupa tarzı gramerciliğin etkisi olduğu düşünülebilir.

Eser idâdi öğrencileri için yazıldığından konular biraz daha ayrıntılı şekilde ele alınmış, rüşdiyeler için yazılmış olan kitaplara göre daha hacimli basılmıştır. Hüseyin Cahit, isim konusunda da farklılıklar ortaya koymuştur. “İsim bölümünde türetme konusunu ele alan dil bilgisi yazarı ise Hüseyin Cahit’tir” (Böler, 2008: 66).

Kitap içerisinde açıklanan bilgilerin bol örnekle desteklenmesi ve bölüm sonundaki çalışma bölümleriyle de eser Türk gramerciliği açısından önem arz etmektedir.

2.TESPİT EDİLEN TERİMLER

A

‘Adād-ı Aşliyye (Asıl Sayılar)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.43) ‘Adād-ı Ṭabī‘i: Birden başlāyarak ilānihāye şayılān ‘adedler, ‘aded-i ṭabī‘yi teşkil ider.

(K.L.T. s.358) ‘Adād-ı Aşliyye: Bir, iki, on, elli, biñ yāḥud raqamla: 1, 2, 5 ilḥ.dan ‘ibāretidir.

(K.O. s.46) ‘Adād-ı Aşliyye: Nefs-i ‘adedleriñ ismidir.

(S.O. s.11) ‘Adād-ı Aşliyye: ‘Adedleriñ isimleridir.

‘Adād-ı Cezriyye

Bk. ‘Adād-ı Kesriyye

‘Adād-ı Kesriyye(Kesirli Sayılar)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.44) ‘Adād-ı Kesri: Tām bir ‘aded olmayıb kısım, cüz’ ifāde iden şayıdır.

(K.L.T. s.360) ‘Adād-ı Kesriyye: Bir ‘adediñ kesir veyā cüz’i mua‘yyenini ifāde ider.

(K.O. s.49) ‘Adād-ı Kesriyye: Bir ‘adediñ cüz’i ma‘iyyetini beyān ider.

(N.U.S.T. s.27) ‘Adād-ı Cezriyye: Yarım, üçde bir, dördde bir (cahāryek), beşde bir, dördde üç, beşde iki ilh.

(S.O. s.12) A‘dād-ı Kesriyye: Vāhid-i farz olunān bir miqḍarın ba‘zı eczāsını iş‘ār iden şayılarıdır.

‘Adād-ı Rütbiyye

Bk. ‘Adād-ı Vaşfiyye

‘Adād-ı Tabi‘i

Bk. ‘Adād-ı Aşliyye

‘Adād-ı Tevzi‘iyye (Üleştirme Sayıları)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.44) ‘Adād-ı Tevzi‘i: Bir miqḍarın derece’i mütesāviyede ayrılıb dağıtılmasını bildirir.

(K.L.T. s.360) ‘Adād-ı Tevzi‘iyye: Bir fırқанın beherine mütesāviyen birer miqḍār ta‘yininden ‘ibāret olub, āhırinde “ı” bulunan ism-i ‘adedlere “şar” ‘ilāvesiyle teşekkül ider.

(K.O. s.50) ‘Adād-ı Tevzi‘iyye: Müsāvāt üzere bir fırkaya bir miqḍarın ta‘yinine delālet ider.

(N.U.S.T. s.27) ‘Adād-ı Tevzi‘iyye: Bunları ‘adād-ı aşliyyenin āhiri ħarf-i imlānın ğayrı olanlarına (-ar,-er)ve āhiri ħuruf-ı imlā olanlarına da (-şar,-şer) ‘ilāvesiyle teşekkül iderler.

(S.O. s.12) ‘Adād-ı Tevzi‘iyye: Bir miḳdarıñ müsāvāt üzre bulunmuş olan kısımlarını iş‘ār iden şayılarıdır.

(T.S.N. s.89) ‘Adād-ı Tevzi‘iye: Bir miḳdārın derece’i mütesāviyyede āyrılmasını bildirmek ārzu olundığı zamān, soñ ħarfī şavāmitden ise meftuḥ kılınarak bir (r), şavāi’tden ise (şar) ‘ilāve idilir: Üçer ğuruş, dörder şahıfe, yirmişer pāra, ikişer oḳḳa, gibi. Bu şuretle ḳullānılān ‘adādılara “‘adād-ı tevzi‘iyye” diyorlar.

‘Adād-ı Vaşfiyye (Derece Bildiren Sayılar- Sıra sayı Sıfatları)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.43)‘Adād-ı Vaşfiyye: Bir şey’iñ sırasını gösteren ‘aded olub ‘aded-i tabi’nin soñuna “-ncı” ‘ilāve olunarak ḥāşıl olur.

(K.L.T. s.359)‘Adād-ı Vaşfiyye: ‘Adād-ı aşliyenin āhırine “ncı” ‘ilāvesiyle teşkil idilen şıfatlarıdır.

(K.O. s.49) ‘Adād-ı Vaşfiyye: Şıfat maḳāmında ḳullānılān şayılarıdır.

(M.O.S. s.10) ‘Adād-ı Vaşfiyye:Türkçe olan ‘adedlerin āhırlarına (-r, -ncı) ħarflerinin ‘ilāvesiyle yapılan şıfatlarıdır.

(N.U.S.T. s.26) ‘Adād-ı Rütbiyye: ‘Adād-ı rütbiyye, ‘adād-ı aşliyyesinin āhırine (-ncı) lafzının ‘ilāvesiyle teşkil olunur.

(S.O. s.11) ‘Adād-ı Rütbiyye: Bir şey’iñ derece ve mertebesini iş‘ār iden şayılarıdır.

(T.C.K.O. s.36)‘Adād-ı Vaşfiyye: Türkçe sayıların āhirine “ncı” lafzı ilhāk olunduğda ‘adād-ı vaşfiyye olur.

Aḥād (Birler Basamağı)

(K.O. s.46-47)Aḥād: “Birden toḡuza kadar olān şāyılardır.”

(T.C.K.O. s.19)Aḥād: Birler ya‘ni birden toḡuza kadar olān ‘adedlerdir.

Āheng’i Telaffuz (Ses Uyumu)

(T.S.N. s.5) Āheng-i Telaffuz: “Türkçe kelimelerin imlāsında ve tarz-ı tekellümünde şuret-i kāt‘iyyede rehber temyiz olacak bir esās vardır ki o da hece-yi aṣliniñ ya‘ni ilk hecenin şā’iti ḡafif ise diğerk hecelerin ve ‘ilāve olunān edevāt hecelerinin şā’itlerinin daḡi ḡafif; şaḡil ise diğerklerinin de şaḡil olmasından ‘ibāretdir. Buna “āheng’i telaffuz” ta‘bir olunur.

‘Āile’i Kelimāt (Kelime Ailesi)

(T.S.N. s.62) ‘Āile’i Kelimāt: ‘Aynı mādde’i aṣliyyeye mālīk kelimātın hey’et-i mecmu‘asına a‘ile’i kelimāt ta‘bir olunur.

‘ Aşerāt (Onlar Basamağı)

(K.O. s.47) ‘ Aşerāt: Ondan toksāna kadar olān ‘adedlerdir.

(T.C.K.O. s.19)‘ Aşerat: Onlar ya‘ni ondan toksāna kadar olān ‘adedlerdir.

C

Cezir(Kök)

Bk. Mādde’i Aşliyye

Cümle (Cümle)

(İ.S.T. s.62-63)Cümle: Muḥāṭaba ya‘ni karşıısındaki adama tamām bir fayda ve ḥaber veren sözdür ki hey’eti bozulduğı vaḳitte ikisinden bir şıfat ve mevşuf ḥāşıl olur, buna “kelam” da derler.

(K.L.T. s.40) Cümle: “Cümle”, mefhumu tām veyā – birāz – nāḳış i‘bāre dimekdir.

(K.O. s.134) Cümle: Cümle bir şıfat bir mevşufa isnād olunarak muḥāṭaba fā’ide’i tāmme ifāde eyleyen sözdür.

(M.K. s.45) Cümle: Cümle bir şıfat bir mevşuf isnād olunarak muḥāṭaba fā’ide’itāmme ifāde iden sözdür.

(T.S.N. s.16) Cümle: Bir ḥükmüñ ifādesine cümle dinir.

Cümle 'i Aşliyye (Ana Cümle)

(T.S.N. s.23) **Cümle 'i Aşliyye:** Tām bir ma‘ nāyı hā’iz olmayıb başka bir cümle veyā cümleler tarafından ma‘ nāsı itmām idilen cümleye “cümle 'i aşliye” dinir.

Cümle 'i Cezai 'yye (Şart Cümlesinin Birleştirdiği Cümle)

(K.L.T. s.53) **Cümle 'i Cezai 'yye:** Ma‘ nāsında şart-ı maḥsus olān cümleler – ki şartiyye dirler – birleşdikleri diğ er cümleler “cezai 'ye” nāmını alırlar.

Cümle 'i Fi' liyye (Fiil Cümlesi)

(İ.S.T. s.63) **Cümle 'i Fi' liyye:** Fi‘ l ile fā‘ ilden yapılır.

(K.L.T. s.43) **Cümle 'i Fi' liyye:** Fi‘ l ile fā‘ ilden mürekkebdir.

(N.O. s.77) **Cümle 'i Fi' liyye:** Fā‘ il ile fi‘ l-i ma‘ lumdan ve nā‘ ib-i fā‘ il ile fi‘ l-i meḥulden teşekkül iden söze dinür.

Cümle 'i İsmiyye (İsim Cümlesi)

(İ.S.T. s.63) **Cümle 'i İsmiyye:** Mübtedā ile ḥaberden yapılır: bu çocuk çalışkandır gibi ki çocuk mübtedā, çalışkan ḥaber ve –dır da edāt-ı ḥaberdir

(K.L.T. s.42) **Cümle 'i İsmiyye:** “Mübtedā” ile “ḥaber”den bir de “edāt-ı ḥaber” denilen “dır” lafzından mürekkebdir.

(N.O. s.65) **Cümle 'i İsmiye:** Mübtedā-i ḥaber ile rabıṭadan teşkil iden söze dinür.

Cümle 'i Mütemmîme (Yardımcı Cümle)

(T.S.N. s.23) **Cümle 'i Mütemmîme:** Bir cümle 'i aşliyenin ma' nāsını itmām iden cümlelere “cümle 'i mütemmîme” ta' bir olunur.

Cümle 'i Mu' tarîza (Ara Cümle)

(T.S.N. s.24) **Cümle 'i Mu' tarîza:** Bir cümle'nin cüz 'leri ārasına girmiş olan cümle 'i mütemmîmlere “cümle 'i mu' tarîza” ta' bir olunur.

Cümle 'i Şartîyye (Şart Cümlesi)

(K.L.T. s.53) **Cümle 'i Şartîyye:** Ma' nāsında şart-ı maḥsus olan cümleler – ki şartîyyedirler – birleşdikleri diğer cümleler “cezaî 'ye” nāmını alırlar.

(K.O. s.100) **Cümle 'i Şartîyye:** Şart bir kelāma diğer bir kelāmı rabṭ itmekden 'ibāret olub evvelkisine cümle 'i şartîyye dinilir.

Cümle 'i Tāmme (İçinde Yardımcı Cümle Bulunmayan Cümle)

(T.S.N. s.22) **Cümle 'i Tāmme:** Kendi başına ma' nāsı tamām olan cümleye “cümle 'i tāmme” ta' bir olunur.

E

Edāt (Edat)

Bk. Edevāt

Edāt-ı Haber (Bildirme Eki)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.60) **Edāt-ı Haber:** Mübtedā, zamir-i ğa'ib veyā başka bir kelime olursa haberine “dır” lafzı ilhâk olunur ve buna “edāt-ı haber” dinir.

Edāt-ı İstifhām (Soru Eki)

(K.O. s.126) **Edāt-ı İstifhām:** Edāt-ı istifhām mı lafzıdır ki su'al maḳāmında kullânılır.

(M.O.S. s.19) **Edāt-ı İstifhām:** Bir şey'i su'al için kullânılân (*kim, ne*) sözleridir.

Edāt-ı Maşdar (Mastar Eki)

(K.L.T. s.395) **Edāt-ı Maşdar:** (...)“maḳ = mek” edâtına “mâdde'i 'arîzi” yâhud “edāt-ı maşdar” dinir.

Edât-ı Nidâ (Ünlem)

(H.Z.U. s.69) **Edât-ı Nidâ:** Edât-ı nidâ meserret, keder, öfke ve korku gibi bir infî‘ âli, ya‘ ni, ruhuñ bir hissini ifâde için kullânılân kelimelerdir.

Edât-ı Rabt(Bağlama Edatı)

Bk. Râbıta

Edât-ı Şart (Şart Edatı)

(T.S.N. s.287) **Edât-ı Şart:** “ise, sa” edât-ı şartdır. Fi‘ llere dâhil olur.

Edât-ı Ta‘diye(Geçişlilik Fiili)

(M.K. s.18) **Edât-ı Ta‘diye:** Edât-ı ta‘diye tâ harfıyle dır lâfzıdır ki lâzımı müte‘addi yapar.

Edât-ı Taşğir (Küçültme Eki)

(K.O.s.130) **Edât-ı Taşğir:** Edât-ı taşğir hafiflerde cek şakillerde cak lafızlardır ki isimleriñ ahirine ‘ ilâve olunur.

(N.U.S.T. s.20) **Taşğir:** Bir şey’in küçüğü murâd olunduğda, isim ince sesli ise ahirine(-cik) yâhud (-ceğiz)ve kalın sesli ise,(-cık) yâhud (-cağız) edatı ‘ ilâve olunur ki buna taşğir nâmı verilir.

Edât-ı Temyiz (Karşılaştırma Eki)

(K.O. s.129) **Edât-ı Temyiz:** Edât-ı temyiz -ca edâtıdır ki şıfat bâbında beyân olunduğu üzere isimleriñ âhırine gelerek şıfat edâtı ve şıfatlarıñ âhırine gelerek taklil edâtı olduğu gibi bir hükümün cihetini beyân iderek edât-ı temyiz daği olur.

(N.O. s.100) **Temyiz:** Zâtda yâhud nisbetde olân ebhâmı kaldırub tefsir iden lafza dinür.

Edevât (Edatlar)

(H.Z.U. s.68)**Edât-ı Şıla:** Edât-ı şıla kelimeleri birbirine vaşl iden ve aşlâ değışmeyen kelimelerdir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.131)**Edevât:** Yalnız bulundıkca bir ma‘nâ ifade itmez. Diğer kelimelerle birleşdikce ma‘naları anlaşılır.

(İ.S.T. s.49) **Edât:** Edât diye başlı başına kendisinden bir ma‘nâ çıkmayıb başka kelimeleriñ birleşmesine âlet olarak kullânılân kelimelere derler. Bunun miğdarı pek çok ise de meşhur olanları mezkurdur.

(K.L.T. s.92) **Edevât:** Te’lif-i cümel (ve) ‘ibârât için esmâ ve ef’âle muķâârenet ve tab‘ında maḥsus ve maḥsur olân ma‘nâya muvâzabetle, ifâdâtımızı bir silsile’i seliseye rabṭ ve isbâl ve terkipte ki ḳarineyi zabṭ ve ikmâl iden, ve, ba‘zan ḥissiyât rakıķe’i muḥtelifeye tercüman olmak üzere münferiden daği irâd olunabilen elfâza “edevât” nâmı verilir.

(K.O. s.121) **Edevât:** Edevât kelimeleri veyâhud cümleleri bir birine rabṭ iden veyâhud ma‘nalarına ḥuşuşiyet-i zâ’ide viren lafızlardır.

(M.K. s.39) **Edevât:** Edevât başlı başına bir ma‘nâyı delâlet itmeyib belki kelimelerin birbiriyle terekübünde âlet olarak kullanılan kelimelerdir.

(S.O. s.50) **Edât:** Kelime ve cümleleri birbirine rabt iden veyâhud ma‘nalarına başka bir hususiyet getüren lafzlardır.

(T.C.K.O. s.14)**Edevât:** İsim ve sıfat ve zamir ve fi‘lden başka olan kelimelerdir ki haddizâtında müsta‘mel bir ma‘nâyı ifâde itmeyib belki diğer kelimelere merbut olarak hususi ma‘nâlara delâlet iderler.

(T.S.N. s.251) **Edevat:** Kendi başlarına bir ma‘nâyı hâ’iz olmayıb diğer kelimelere ilhâk olundukları zamân onların yâ mütemmim hizmetini görmelerine sebep olan, yâ kelime ve cümleleri birbirine rabt iden yâhud kelimâtın nev‘ilerini tahvil ve ma‘nalarını ta‘dil eyleyen elfâza edevât ta‘bir olunur.

Edevât-ı Basîte (Basit Edatlar)

(K.L.T. s.92) **Edevât-ı Basîte :** “Â, âh, oh” gibi münferid veyâ gayr-i mürekkebe elfâzdan ‘ibâretidir.

Edevât-ı Mürekkebe (Birleşik Edatlar)

(K.L.T. s.92) **Edevât-ı Mürekkebe:** “Naşıl, niçun, nitekim” gibi iki lafzın bir ma‘nâda ittilâh iylesinden başka bir şey’ değildir.

Ef'âl-i Kûlûb (Tahmin Bildiren Fiiller)

(T.C.K.O. s.69)Ef'âl-i Kûlûb: Zihinde bir vaşfin bir şey'e nisbetine delâlet eyleyen fi' llere ef'âl-i kulub dinilir.

Ef'âl-i Mürekkebe (Birleşik Fiiller)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.99)Ef'âl-i Mürekkebe: Maşdar ve şıygaları iki fi' lden mürekkeb olân fi' llerdir.

(K.L.T. s.433)Ef'âl-i Mürekkebe: İki maşdarın veyâ basit fi' l ile bir fi' l-i i'âneneñ bir ma' nâda terkib ve teşkilinden 'ibâret olub üç dürlüdür: “fi' l-i isti' câl, fi' l-i iktidâri, fi' l-i i'âne.”

(S.O. s.34-35)Ef'âl-i Mürekkebe: Fi' l-i i'ane veyâhud diğer fi' llerin biriyle terekkeb iden şıgalaradır.

(N.U.S.T. s.96) Ef'âl-i Mürekkebe: Türkçede 'Arabî ve Farisîden me'huz fi' ller olmayıb ancak maşdariyyet beyân iden – ba' zı 'Arabî ve Farisî isimler –umumiyyet üzere hades beyân iden ba' zı fi' llerle beraber kullanılırlar ki ef'âl-i mürekkebe dinilir.

Elsine 'i İltişâkiyye (Eklemeli Diller)

(T.S.N. s.13) Elsine 'i İltişâkiyye: Elsine 'i mücerredde kelimeler yân yâna dizilerek ifâde 'i merâm idilir. Bu münferid kelimelerden ba' zıları yek-diğeriyle birleşiverirse lisân başka bir şekil alır. İşte bu şekli iktisâb itmiş olânlara elsine 'i iltişâkiyye nâmı virilir.

Elsine 'i Munşarife (Çekimli Diller)

(T.S.N. s.15) **Elsine 'i Munşarife:** Elsine 'i munşarifede kelimelerin şekli değişir. Ma' nâlarına gelen tahavvülde bu şüretle ifade idilir.

Elsine 'i Mücerrede (Tek Heceli Diller)

(T.S.N. s.13) **Elsine 'i Mücerrede:** Elsine-i mücerrede lisânların eñ basit şekli olub bunlarda tek mil kelimeler bir hecelidir; ma' nâları gâyet 'umumidir. Bunlardan şahsa, cinse, kemiyete, zamâna â' id hiçbir ma' nâ çıkamaz. Kelimelerin şekilleri hiç değişmez.

Emr-i Ğā 'ib (Üçüncü Şahıs Emir Çekimi)

(İ.S.T. s.41) **Emr-i Ğā 'ib:** Eğer bir kimse karşısında bulunmayan adam için bir işin olmasını emriderse “emr-i ğā 'ib” şıyğasıyla merâmını söyler veyâhud yazar.

(K.L.T. s.422) **Emr-i Ğā 'ib:** Emr-i ğā 'ib şıyğası mütekellim ve muhâtabın ğayrinden taleb içindir.

(K.O. s.93) **Emr-i Ğā 'ib:** Emr-i ğā 'ib ma' nâyı maşdariniñ iķā' ını mütekellimiñ ğā 'ibe teklif itmesine delâlet iden şıyğadır.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.89) **Emr-i Ğā 'ib:** Mütekellimiñ bir işi ğā 'ibe ya' ni yanında bulunmayana emrettiğini ifade ider.

Emr-i Hâzır (İkinci Şahıs Emir Çekimi)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.88) **Emr-i Hâzır:** Mütেকellimiñ bir işi muhâtaba emir itmesini bildirir.

(İ.S.T. s.41) **Emr-i Hâzır:** Eğer bir kimse bir işiñ olmasını karşısındaki adama emriderse emr-i hâzır şıygasıyla merâmını söyler veyâhud yazar.

(K.L.T. s.420) **Emr-i Hâzır:** Mütেকellimiñ muhâtabdan bir şey' talebine delâlet iden şıygadır.

(K.O. s.92) **Emr-i Hâzır:** Emr-i hâzır ma' nâyı maşdariniñ iķā'ını mütেকellimiñ muhâtaba teklif itmesine delâlet iden şıygadır.

F

Fā'il (Özne)

(H.Z.U. s.27) **Fā'il:** Fi'lin beyân eylediği işiñ veyâ hhlilin rāci' olduğu şey'e fā'il dinir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.70) **Fā'il:** Bir fi'lin ma' nāsındaki işi yapandır.

(N.O. s.78) **Fā'il:** Kendisinden bir fi'l veyâ bir hâl şādır olduğu anlaşılın isme dinür.

(T.S.N. s.123) **Fā'il:** Fi'lin ifāde itdiği işi yapān yāhud fi'lin ifāde itdiği hāl dāhilinde bulunān şahıs veyâ şey'e “fā'il” dinir.

Fer'î Fi'l (Ortaç)

(H.Z.U. s.63) **Fer'î Fi'l**: Madde'î aşlıyyeye ya'ni şığa'î emriyyeniñ müfredine (An) 'ilâvesiyle yapılır.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.127)**Fer'î Fi'l**: Kendileri fi'l olmadıkları hâlde fi'l den yapılan kelimelere dinir.

(İ.S.T. s.47) **Fer'î Fi'l**: Maşdar ma' nâsıyla sıfatlanan zâtdan haber viren kelimelere derler.

(K.O. s.90) **Fer'î Fi'l**: Fer'î fi'l dir ki zâta mensub olub zamâna muķârin olmadığı hâlde bir işe veyâhud bir hâl ve keyfiyete delâlet ider.

(M.K. s.37) **Fer'î Fi'l**: Fer'î fi'l ma' nâyı maşdari ile mevşuf olân zâtdan haber viren kelimedir.

(M.O.S. s.53) **Fer'î Fi'l**: Maşdar ma' nâsıyla sıfatlanarak zâttan ve bir şey'den haber veren kelimelere dinir.

(S.O. s.30) **Fi'l-i Fer'î**: Kendüsünde zemân mülâhaza olunmayarak yalnız zâta muķârin olduğu hâlde bir işe delâlet iden kelimelerdir.

Fer-i Fi'l-i İzâfî (İyelik Eki Almış Sıfat Fiil)

(N.U.S.T. s.43) **Fer-i Fi'l-i İzâfî**: Fer-i fi'l-i izâfî, ki daima zama'ir-i izâfiyye ile kullanılarak bu zamirler hadesin fâ' ilini beyân iderler ve kendisi mef' ulü tavşif ider.

Fer-i Fi'1 –i Vaşfi(Nitelik Bildiren Sıfat Fiil)

(N.U.S.T. s.43) **Fer-i Fi'1 –i Vaşfi:** Fer-i fi'1-i vaşfi ki fi'1 lin beyân itdiği işi işleyeni tavşif ider.

Fi'1 (Fiil)

(H.Z.U. s.26) **Fi'1:** Fi'1 iş veyâ hâl beyân iden kelimedir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.62) **Fi'1:** Bir işiñ veyâ bir hâlin mâzi, hâl, istikbâlde vuku'unu gösteren kelimedir.

(İ.S.T. s.37) **Fi'1:** Bir işiñ geçmiş veyâ şimdiki veyâ gelecek zamânlara münâsebetini anlatan kelimedir: gördü, görüyor, görecek gibi.

(K.L.T. s.418) **Fi'1:** Müstakîl bir ma'nâya delâlet itmekle berâber zamâna – ya'ni mâziye veyâ hâle veyâhud istikbâle – nisbet ve ta'alluku olân kelimedir.

(K.O. s.79) **Fi'1:** Fi'1-i hâş bir maḥşus iş veyâhud bir maḥşus keyfiyet beyân iden lafızlardır.

(M.K. s.21) **Fi'1:** Fi'1 üç zamândan birinde vâқи' işe delâlet iden kelimedir

(M.O.S. s.26) **Fi'1:** Hem zâta hem zamâna delâlet iderek bir ḥades beyân iden kelimelere (fi'1) ve yâlnız zâta delâlet idenlere (fer'i fi'1) dinir.

(N.U.S.T. s.41) **Fi'1:** Ḥades, ya'ni bir türlü oluş, ediş veyâ ediliş beyân iden kelimedir.

(T.C.K.O. s.13) **Fi'1:** Üç zamânın birinde bir işiñ ya bir hâl ve keyfiyetin vuku'unu ifade eyleyen kelimedir.

(S.O. s.13) **Fi‘l:** Hâricde veyâ zihinde bir işe delâlet iden kelimelerdir.

(T.S.N. s.123) **Fi‘l:** Zamân, şahıṣ, şıyğa, ilh. gibi efkâr-ı tâliyye ile birlikde bir hükmü, bir hâli, bir işi mâddi veyâ ma‘nevi bir te’şir veyâ te’eşşürü ifâde iden kelimeye “fi‘l” dirler

Fi‘l-i ‘Âm (Yardımcı Fiil)

(K.O. s.79) **Fi‘l-i ‘Âm:** Fi‘l-i ‘âm bir maḥşus iş veyâhud bir maḥşus keyfiyet beyân itmeyib belki cem‘i ef‘âle yâhud cem‘i aḥvâle şâmil olân ma‘nâyı ifâde iden lafızlardır.

(T.C.K.O. s.68) **Fi‘l -i ‘Âm:** Cem‘i ef‘âle yâhud cem‘i aḥvâle şâmil olân fi‘llerdir.

Fi‘l-i Cevheri (Cevher Fiili)

(T.S.N. s.127) **Fi‘l-i Cevheri:** Hükmü ifâde iden fi‘le “fi‘l-i cevheri” dinir. Fi‘l-i cevheri elyevm maşdarı birtakım şıyğaları ğayr-i müsta‘mel olân “imek” fi‘lidir.

Fi‘l-i Emr (Emir Kipi)

(M.O.S. s.32) **Fi‘l-i Emr:** Bir işiñ olması için irâd olunân şıyğadır.

(S.O. s.29) **Fi‘l-i Emri:** Bir işiñ aḥiresini emr ve tenbihi beyân ve ifâde iden şığalardır.

Fi‘l-i Ğayr-i Müte‘addi (Geçişsiz Fiil)

(T.S.N. s.129) Ğayr-i Müteaddi: Fā‘liñ yâpdığı iş diğer bir şahsı veyā şey’i müte‘essir itmişse yāhud idebilirse o fi‘le “müte‘addi”, müte‘essir itmemişse yāhud idemezse “ğayr-i müte‘addi” dinir.

Fi‘l-i Ğamli (Yüklem)

(T.S.N. s.18) Fi‘l-i Ğamli: Müsned ile imtizaç itmiş fi‘l-i cevheriye “fi‘l-i Ğamli” ta‘bir idilir.

Fi‘l-i Hâş

Bkz. Fi‘l

Fi‘l-i Hikāye (Hikāye Birleşik Çekimi)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.109) Fi‘l-i Hikāye: Geçmiş zamānda olmuş bitmiş velākin mütekellimce görülmüş olān veyā muhaqqak bilinen bir iş ifāde ider.

(K.O. s.93) Fi‘l-i Hikāye: Fi‘l-i i‘āneniñ māzi’i şuhūdisiyle terekküb itdikde fi‘l-i hikāye (...) dinilir.

(M.O.S. s.39) Fi‘l-i Hikāye: Basit fi‘llerden birinin mażmununu şuhūd tarikiyle beyān itmek üzere evvel basit ile fi‘l-i i‘ānenin māzi’i şuhūdisinden terkib olunur fi‘llerdir.

(S.O. s.36) **Fi‘l-i Hikāyet:** Ef‘al-i basitēniñ ma‘nālarını zemān-ı māzide hikāye tarıķıyla beyān ve ifāde iden şıǵalardır.

Fi‘l-i İ‘āne (Yardımcı Fiil)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.108)**Fi‘l-i İ‘āne:** Fi‘l-i i‘āne “-ıdı, -ımış, -ısa” lafızlarıdır. Bu üç şıyǵadan başķa şıyǵası yoktur.

(K.L.T. s.434-435)**Fi‘l-i İ‘āne:** “ıdı” māddesinden ‘ibāret olub, “māzi’i şuhūdi (ıdı) , māzi’i naķli (ımış), şıyǵa’i şartıyye (ise)” nāmiyle üç şıyǵa teşkil eyler.

(K.O. s.93) **Fi‘l-i İ‘āne:** Fi‘l-i i‘āne maşdarı olmayıb yālñız māzileri ile şıyǵa’i şartıyyesi olān mādde dir.

(M.O.S. s.39) **Fi‘l-i İ‘āne:** Yālñız māzileri şuretleriyle “şıyǵa-i şartıyye ” denilen bir şıyǵayı hāvi olān fi‘l dir.

(N.U.S.T. s.49) **Fi‘l-i İ‘āne:** Şıyaǵ-ı mürekkebenin teşkiline yarayan ef‘āl-i i‘āne iki kısmā münkasımdır.

(S.O. s.35) **Fi‘l-i İ‘āne:** Maşdarlar ile sā’ir şıǵaları olmayup yalñız māziler ile şıǵa-i şartıyyesi kullarılan mādde lerdir.

(T.C.K.O. s.113)**Fi‘l-i İ‘āne:** İdi fi‘l-i i‘āne olup māzi’i naķlisi imiş ve şıǵa’i şartıyyesi ise dir.

Fi‘l-i İktidāri (Yeterlilik Fiili)

(H.Z.U. s.52) **Fi‘l-i İktidāri:** Fi‘l-i iktidār mādde’i aşliyyeniñ nihāyetine, eğer mādde’i aşliyyenin şoñ harfi sākin ise, (A), hareke ise, (yA) ‘ilāvesiyle olunduğdan şoñra bilmek fi‘li ile taşrif olunān fi‘lidir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.100) **Fi‘l-i İktidāri:** Fā‘ilin bir işi yapmaya iktidārı olduğunu gösterir.

(K.L.T. s.434) **Fi‘l-i İktidāri:** Fi‘l-i iltizāminiñ müfred-i gā’ibi “bilmek” maşdariyle terkiḅ ve taşrif edilmekle teşekkül eyler.

(K.O. s.80) **Fi‘l-i İktidāri:** Bir maşdarıñ edāt-ı maşdarı hā ya tebdil olunduğdan şoñra bilmek maşdariyle terkiḅ olunarak yapılan maşdarlardır.

(N.U.S.T. s.94) **Fi‘l-i İktidāri:** Fi‘l-i iktidāri bir fi‘lin mādde’i aşliyesine sākini se (e) ve müteharrik yā harf-i imlā ise (ye) ‘ilāve olunarak teşkil olunān şığa’ ile (bilmek) fi‘linin şıyağ-ı muhtelifisinden mürekkeb olub (bilmek) fi‘li bu terkiḅde kendi ma‘nāsını gā’ib ederek fi‘lin ḥadesinin icrası iktidārını ifāda etmeğe yarar.

(S.O. s.40) **Ef‘āl-i İktidāriye:** Bir fi‘lin icrāsında fā‘ilin kuvvet ve iktidārını beyān ve ifāde iden şıgaldır.

(T.C.K.O. s.111) **Fi‘l-i İktidāri:** Fi‘l-i iltizāminin müfred-i gā’ibi bilmek māddesiyle terekküb eyledikte fi‘l-i iktidar olur.

(T.S.N. s.147) **Fi‘l-i İktidāri:** “Bilmek” fi‘li diğēr fi‘llerin şıyā-i iltizāmileriniñ müfred-i gā’ipleri nihāyetine getirilir: Görmek-Görebilmek. Bu şuretle terekküb iden fi‘llere “fi‘l-i iktidāri” dinir.

Fi‘l-i İltizāmi(İstek Kipi)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.87)Fi‘l-i İltizāmi: Bir işiñ vuķu‘unu mütেকellimiñ āru eylediğini ifāde ider.

(İ.S.T. s.41) Fi‘l-i İltizāmi: Eğer bir kimse bir işiñ yālñız olması ārusunda bulunduğunu anlātmaķ isterse “fi‘l-i iltizāmi” şıyğasıyla merāmını söyler veyāħud yazar.

(K.L.T. s.423)Fi‘l-i İltizāmi: Fi‘l-i iltizāmi şıyğası mütেকellimiñ mültezem ve mültemesi olān işe delālet ider.

(K.O. s.92) Fi‘l-i İltizāmi: Fi‘l-i iltizāmi ma‘nāyı maşdariniñ vuķu‘u mütেকellimiñ mültezim ve mültemisi oldığına delālet iden şıyğadır.

(M.O.S. s.31) Fi‘l-i iltizāmi: Bir işiñ yālñız olması āru olunduķda kullānılān şıyğadır

(S.O. s.27) Fi‘l-i İltizāmi: Gelecek zamānda vuķu‘u mültezem olān bir işe delālet iden şığalardır.

(T.C.K.O. s.99)Fi‘l-i İltizāmi: Ma‘nā-yı maşdarinin vuķu‘u mütেকellimiñ mültezim ve maṭlubu oldığına delālet eyleyen bir şığadır.

Fi‘l-i İsti‘cāl (Tezlik Fiili)

(K.L.T. s.433)Fi‘l-i İsti‘cāl: Mevādd-ı aşliyyeniñ āħirine bir “ı” ‘ilāve edib, “virmek” maşdariyle terkib ve taşrif olunmaķla taḥaşşul eyler.

Fi‘l-i İstikrâri

Bk. Fi‘l-i İstimrâri

Fi‘l-i İstimrâri (Sürerlilik Birleşik Fiili)

(H.Z.U. s.54) **Fi‘l-i İstimrâri:** Fi‘l-i istimrâri, fi‘l-i muḳârebede oldığı gibi, madde’i aşliyyeniñ nihâyetine sâkin ise, (A), hareke ise, (yA) ‘ilâve olundukdan sonra (gelmek), (durmak), (görmek), (kalmak) fi‘lleriniñ mâzileriniñ, müstaḳbelleriniñ, emriyyeleriniñ i‘ânesi ile taşrif olunân fi‘ldir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.105) **Fi‘l-i İstimrâri:** Fâ‘ilin bir işi yapmakda devâm itmesini ifâde eder.

(K.O. s.102) **Fi‘l-i İstimrâri:** Fi‘l-i istimrâri zamân-ı mâzide fi‘lin istimrâr üzere vuḳu‘una delâlet eyleyen fi‘ldir.

(S.O. s.45) **Ef‘âl - i İstimrâriyye:** Bir fi‘lin devâm üzre vuḳu‘unu iş‘âr iden şîğalardır.

(T.S.N. s.148-149) **Fi‘l-i İstimrâri:** Turmak, kalmak fi‘lleri şıyğa’i iltizâmileriñ müfred-i ğa’ipleri nihâyetine getirilir: Okumak-okuyatırmak; bakmak- bakaḳalmak. Bu şuretle terekḳüb iden fi‘llere “fi‘l-i istimrâri” yâḥud “fi‘l-i istikrâri” dinir.

Fi‘l-i Kıyâsi (Karşılaştırma Yoluyla Öğrenilen)

(K.O. s.74-75) **Kıyâsi Fi‘l:** Kıyâsi fi‘l-aşl lâzım olub edât-ı maşdardan evvel edât-ı ta‘diye ‘ilâvesiyle müte‘addi ḳılınân maşdarlardır.

(T.S.N. s.135) **Ḳıyāsi**: Ḳıyāsi ef'āl-i müteaddiyye ğayr-i müte'addi fi'llerden ḳā'idesine tebe'an teşkil olunānlardır.

Fi'l-i Lāzım (Geçişsiz Fiil)

(H.Z.U. s.44) **Lāzım**: Fi'lin beyān eylediği iş bir mef'ulün şarihe sirāyet ve ta'alluḳ itmiyor ise o fi'l lāzımdır.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.77) **Fi'l-i Lāzım**: Fā'ilin işi deĝil, bir ḥāli olub başka şey'e te'şir itmeyen fi'ldir.

(K.O. s.74) **Lāzım**: Eĝer maşdarın ma'nası fā'ilin ḥāli olub ğayriye toḳunmaz ise lāzımdır.

(N.O. s.97) **Lāzım**: Maşdarın ma'nası fā'ilin bir ḥāli olub mef'ul bih iḳtifā itmezse o maşdar ve andan aḥz olunān fi'llere lāzım dinür.

(N.U.S.T. s.45) **Lāzım**: İşlenen işin veyā vāḳi' olān ḥālin diĝerine doḳunmadığını beyān ider.

(S.O. s.16) **Lāzım**: Kendüsinden soñra (kimi ve neyi) kelimeleriniñ biriyle su'al-i şahiḥ olamayan fi'llerdir.

Fi'l-i Ma'lum (Öznesi Olan Fiil)

(H.Z.U. s.47) **Fi'l-i Ma'lum**: Fā'ili cümlede mezkur olān fi'le fi'l-i ma'lum dinir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.75) **Fi'l-i Ma'lum**: Fā'ili olān fi'ldir.

(S.O. s.20) **Fi'l-i Ma'lum**: Fā'ile nisbet olunān fi'llerdir.

(T.C.K.O. s.81) **Fi'l-i Ma'lum**: Fā'iline isnād olunur ise ma'lum olur.

(T.S.N. s.131) **Fi‘l-i Ma‘lum:** Fi‘l-i ma‘lum, fā‘il tarafından yapılmış ve bir şahsa te‘şir itmiş bir işi ifāde ider.

Fi‘l-i Mechul (Meçhul Fiil- Edilgen Fiil)

(H.Z.U. s.47) **Fi‘l-i Mechul:** Bir fi‘liñ fā‘ili cümlede mezkur olmazsa, ve mef‘ulde fā‘il mevki‘ne geçmiş bulunur ise, o fi‘l mechuldür.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.75) **Fi‘l-i Mechul:** Fi‘li ma‘lum olmayan fi‘lidir.

(N.U.S.T. s.45) **Fi‘l-i Mechul:** Başkası tarafından işlenmiş bir işin diğerine tokundığını gösterir.

(S.O. s.20) **Fi‘l-i Mechul:** Mef‘ul-ü bihe nisbet olunān fi‘llerdir.

(T.C.K.O. s.81) **Fi‘l-i Mechul:** Fā‘il i meskutün anı olur ise mechul olur.

(T.S.N. s.131) **Fi‘l-i Mechul:** Fi‘l-i mechulde fi‘liñ mef‘ulü fā‘il maķāmında kullānılır; aşıl fā‘il ise yā meskut bırakılır yā mef‘ul mevki‘inde bulundurulur.

Fi‘l-i Menfi (Olumsuz Fiil)

(H.Z.U. s.54) **Fi‘l-i Menfi:** Bir işiñ veyā hāliñ vuķu‘ bulmadığına delālet iden fi‘ller menfidirler.

(S.O. s.21) **Fi‘l-i Menfi:** Kendisine soñradan yokluk ma‘nāsı gelen fi‘llerdir.

(T.S.N. s.144) **Menfi:** ‘Adem-i şübut ve ‘adem-i vuķu‘ ifāde iden fi‘ller “menfi”dir.

Fi‘l-i Muḳārebe (Yaklaşma Fiili)

(H.Z.U. s.53-54) **Fi‘l-i Muḳārebe:** Fi‘l-i muḳārebe mādde’i aşliyyeniñ nihāyetine, eğer mādde’i aşliyyeniñ soñ harfi sākin ise (A), hareke (yA), ‘ilave olunduğdan soñra, yazmak fi‘liniñ iḥbāriyyesiniñ māzileri ile taşrif olunān fi‘ldir.

(K.O. s.102) **Fi‘l-i Muḳārebe:** Fi‘l-i muḳārebe ma‘ nāyı maşdariniñ vuḳu‘ nuñ kuvve’i ḳaribeye gelmesine delālet iden şıygadır.

(M.O.S. s.51) **Şıygā-i Muḳārebe:** Şiddet taḳarrüb beyān iderek (*az kaldı söyle oluyordu*) ma‘ nāsı veren iki şıygā vardır ki onlāra dirler.

(S.O. s.45) **Ef‘āl - i Muḳārebe:** Bir fi‘lin vuḳu‘ u kuvve - i ḳaribeye geldiğini beyān ve iş‘ār iden şığalardır.

(T.S.N. s.150) **Fi‘l-i Takribi:** “Yāzmaḳ” fi‘li şıygā’i iltizāmileriñ müfred-i gā’ibleri nihāyetine getirilir: Düşmek- düşeyāzmaḳ, gibi. Bu şuretle terekkeb iden fi‘llere “Fi‘l-i takribi” dinir.

Fi‘l-i Müşbet (Olumlu Fiil)

(H.Z.U. s.54) **Fi‘l-i Müşbet:** Bir işiñ veyā ḫāliñ vuḳu‘ na delālet iden fi‘ller müşbetdirler.

(S.O. s.21) **Fi‘l-i Müşbet:** Kendüsinde varlık ma‘ nāsı bulunan fi‘llerdir.

(T.S.N. s.144) **Müşbet:** Fi‘ller bir ḫükmüñ sübutunu yāḫud bir ḫāliñ, bir işiñ, bir te’siriñ vuḳu‘ nu ifade iderlerse “müşbet” ‘ad idilirler.

Fi‘l-i Muṭāvvā‘at (Dönüşlü Çatı)

(N.U.S.T. s.45) **Fi‘l-i Muṭāvvā‘at**: İşlenen işin yine işleyene ait olduğunu gösterir.

Fi‘l-i Müte‘addi (Geçişli Fiil)

(H.Z.U. s.44) **Fi‘l-i Müte‘addi**: Fi‘l’in beyân eylediği iş bir mef‘ulün şarihe sirâyet ve ta‘alluk idiyor ise o fi‘l müte‘addidir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.76) **Fi‘l-i Müte‘addi**: Fā‘lin işlediği bir iş olup doğrudan doğruya bir şey’e te‘şir edebilen fi‘ldir.

(K.O. s.74) **Fi‘l-i Müte‘addi**: Eğer maşdarın ma‘nâsı fā‘linin bir işi olup gayriye daği tokunursa müte‘addi dinilir.

(N.O. s.97) **Müte‘addi**: Maşdarın ma‘nâsı fā‘linin bir işi olup mef‘ul be iktitâ iderse o maşdar ve andan müştak olan fi‘llere müte‘addi dinür.

(N.U.S.T. s.45) **Müte‘addi**: İşlenen işin diğer bir şey’ veya şahşa tokundığını beyân ider.

(S.O. s.16) **Müte‘addi**: Kendüsinden sonra (kimi ve neyi) kelimelerinin biriyle su‘al-i şahiḥ olan fi‘llerdir.

(T.S.N. s.129) **Fi‘l-i Müte‘addi**: Fā‘linin yaptığı iş diğer bir şahşı veya şey’i müte‘essir itmişse yâhud idebilirse o fi‘le “müte‘addi”, müte‘essir itmemişse yâhud idemezse “gayr-i müte‘addi” dinir.

Fi‘l-i Nākıs (Her Kipte Çekimlenemeyen Fiil)

(T.S.N. s.154) **Fi‘l-i Nākıs**: Fi‘l-i cevherinin tek mil zamân ve sıygaları müsta‘mel olmadığından bu i‘tibâr ile kendisine “fi‘l-i nākıs” da ta‘bir olunabilir.

Fi‘l-i Rivāyet (Rivayet Birleşik Çekiminde Olan Fiiller)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.110) **Fi‘l-i Rivāyet:** Geçmiş zamānda olmuş bitmiş velākin mütekellimce yālñız işitilmiş olān bir iş ifāde ider.

(K.O. s.93) **Fi‘l-i Rivāyet:** Fi‘l-i i‘āneniñ (...) māzi’ naqlisiyle terekküb itdikde fi‘l-i rivāyet (...) dinilir.

(M.O.S. s.43) **Rivāyet-i Fi‘li:** Besā’itten birinin mażmununu naķil ve rivāyet tarikiyle beyān itmek için ĥikāye-i fi‘li gibi teşkil olunān ve faķaķ fi‘l-i i‘ānenin māzi’i naqlisiyle yapılan fi‘llerdir.

(S.O. s.36) **Fi‘l-i Rivāyet:** Ef‘al-i basiteniñ ma‘nālarını zemān-ı māzide naķl ve rivāyet tarikiyle beyān ve ifāde iden şigalardır.

Fi‘l-i Şartıyye (-İsa İle Yapılan Birleşik Fiil)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.112) **Fi‘l-i Şartı:** Bir işiñ vuķu‘unu diğerk bir şey’e şart kılmak için kullanılır. Bir fi‘lin şıygasının müfred-i ġa’ibine fi‘l-i i‘ānenin şıygā-i şartıyyesini ‘ilāve etmekle yapılır.

(K.O. s.93-94) **Fi‘l-i Şartıyye:** Fi‘l-i i‘āneniñ (...) şıygā-i şartıyyesiyle terekküb itdikde ef‘āl-i şartıyye dinilir.

(M.O.S. s.45) **Fi‘l-i Şartı:** Besā’itden birinin mażmununu şart tarikiyle beyān iden fi‘llerdir.

(S.O. s.36) **Fi‘l-i Şartı:** Ef‘al-i basitenin ma‘nālarını başķa bir fi‘lin vuķu‘una ta‘liķ iden şigalardır.

Fi‘l-i Ta‘cili (Tezlik Fiil)

(H.Z.U. s.53) **Fi‘l-i Ta‘cil:** Fi‘l-i ta‘cil mādde’i aṣliyyeniñ nihāyetine, eğer mādde’i aṣliyyeniñ soñ ḥarfī sākin ve bu ḥarfī oḳutān ḥarekede üstün veyā esre ise, (I), ve ötre ise, (u), ve eğer madde’i aṣliyyeniñ soñ ḥarfī üstün veyā esre ḥarekeli ise, (yI), ve ötre ise, (yu), ‘ilave olunduḳdan soñra, virmek fi‘li ile taṣrif olunān fi‘lidir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.103) **Fi‘l-i Ta‘cili:** Fā’ilin bir işi ‘aceleden yapmasını gösterir.

(K.O. s.81) **Fi‘l-i Ta‘cil:** Edāt-ı maṣdar yā ya tebdil olunduḳdan soñra virmek maṣdariyle terkiḳ olunaraḳ yapılan maṣdarlardır.

(N.U.S.T. s.95) **Fi‘l-i Ta‘cili:** Fi‘l-i ta‘cii bir fi‘lin mādde’i aṣliyyesine sākin ise bir (ı,i) ve müteharrik ḥarf-ı imlā ise (yı,yi,) ‘ilāvesiyle teşkil olunān bir şığa-i maḥṣuṣa ile (virmeḳ) fi‘linin şıyaḡ-ı muhtelifesinden mürekkeb olub bu terkiḳde (virmeḳ) fi‘li kendi ma‘nāsını ḡa’ib ederek öteki fi‘lin ḥadesinin icrasında sür’at ve ta‘cil beyān itmeḡe yarar.

(S.O. s.41) **Ef‘al - i Ta‘ciliye:** Bir fi‘lin icrāsında fā’ilin ta‘cilini iş‘ār iden şıḡalardır.

(T.C.K.O. s.111) **Fi‘l-i Ta‘cil:** Mādde’i aṣliyyenin aḫiri sākin ise meksur kılınıḳ ve müteharrik ise bir yā ziyāde edilib ba’dehu vermek māddesiyle terekküḳ olunduḳda fi‘l-i ta‘cil olur.

(T.S.N. s.147-148) **Fi‘l-i Ta‘cili:** “Vermeḳ” fi‘li diğeri fi‘lleriñ mādde’i aṣliyyeleri nihāyetine getirilir. Mādde’i aṣliyyeniñ nihāyetinde şavāmitden biri vārsa evvelce “I”, şavā’itden biri vārsa “yı” ‘ilāve itmek lâzımdır: **Ṭurmaḳ- Ṭuruvermek, başlāmaḳ-başlāyıvermek.**

Bu şüretle terekküḳ iden fi‘llere “fi‘l-i ta‘cili” dinir.

Fi‘l-i Takribi

Bk. Fi‘l-i Mukārebe

Fi‘l-i Temenni(Dilek-Şart Kipi)

(S.O. s.28) **Fi‘l-i Temenni:** Gelecekte vuku‘ı temenni olunān bir işe delālet iden şıgaldır.

Fi‘l-i Vaşfiyye

Bk. Şıyğa-i Sıla

Fi‘l-i Vücubi (Gereklilik Kipi)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.87)**Fi‘l-i Vücubi:** Bir işiñ yapılmasını fā‘il için icāb itdiğini ya‘ni lâzım olduğunu gösteren şıygadır.

(İ.S.T. s.40) **Fi‘l-i Vücubi:** Eğer bir kimse bir işiñ herhâlde olmasını āru ettiğini anlātmağ isterse “fi‘l-i vücubi” şıygasıyla merāmını söyler veyāhud yazar.

(K.L.T. s.424)**Fi‘l-i Vücubi:** Fi‘l-i vücubi şıygası bir işi fā‘ile vücub içindir.

(K.O. s.91) **Fi‘l-i Vücubi:** Fi‘l-i vücubi bir işi işlemek için fā‘ile lüzum gösteren şıygadır.

(M.O.S. s.31) **Fi‘l-i Vücubi:** Bir işiñ her hâlde olması āru olunduğda kullanılan şıygadır.

(N.U.S.T. s.42) **Şığa’i Vücubiyye:** Şığa’i vücubiyye ki bir işiñ olması lâzım geldiğini ifâde ider.

(T.C.K.O. s.100) **Fi’l-i Vücubi:** Bir işi işlemek için f ile lüzum gösteren bir şığadır.

Fi’l-i Vücudi (Var ya da Yok Anlamındaki Kelimeler)

(N.U.S.T. s.98) **Fi’l-i Vücudi:** Fi’l-i vücudi müşbeti varlık ve menfisi yokluk beyân ider bir fi’ldir ki müşbeti (var) şıfatıyla fi’l-i izâfiden ve menfisi daği (yok) şıfatıyla fi’l-i mezkurden mürekeptir.

G

Ġâ’ib (Üçüncü Şahıs)

(K.L.T. s.419) **Ġâ’ib:** Şahş-ı ġayr-i mevcuda isnâd idilen fi’ldir.

(T.S.N. s.105) **Ġa’ib:** Üçüncü şahış, ki kendisinden bahş olunân kimse veyâ şey’dir, bun. “ġâ’ib” diriz.

H

Hâl (Şimdiki Zaman)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.84) **Hâl:** Bir işiñ zamân-ı hâlde vuku’ bulmağda olduğunu bildiren şıygadır.

(K.L.T. s.418) **Hāl**: Sözüñ şarf olunduğı sırada elān devām itmekde bulunan bir işi ifāde ider.

(K.O. s.90) **Hāl**: Hāl şimdiki zamāna delālet iden şıygadır

(N.O. s.103) **Hāl**: Fā‘ ilin veyā mef‘ ulün hey’eti gösteren lafza diniyor.

(M.K. s.38) **Hāl**: Hāl terkididir ki fi‘l-i iltizāminiñ müfred-i gā‘ib şıygasınıñ ahirine hafiflerde rek şakillerde raḡ ‘ ilāvesiyle olur. .

(M.O.S. s.28) **Fi‘l-i Hāl**: Bir işin şimdiki zamānda vuḡu‘nu beyān için müsta‘mel olān şıygadır.

(N.U.S.T. s.43) **Hāl**: Hāl ya‘ni şimdiki vakıt.

(S.O. s.24) **Fi‘l-i Hāl**: Bir fi‘lin şimdiki hālde vuḡu‘nu beyān ve iş‘ār iden şığalardır.

(T.C.K.O. s.103-104) **Hāl**: Zamān-i hālde bir fi‘lin vuḡu‘unu beyān için mādde’i aşliyye yor lafzı ‘ ilāve olunur.

(T.S.N. s.128) **Hāl**: Hāl, ān-ı tekellüm ve ifādedir.

Hāl-i İstimrari (-ArAk ekli Zarf-Fiil)

(K.L.T. s.423) **Hāl-i İstimrari**: Fi‘l-i iltizāminiñ müfred-i gā‘ibine “raḡ” yāhud “rek” ‘ ilāvesiyle “hāl-i istimrārī” şıygası teşkil ider.

Harf (Harf)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.2) **Harf**: Kelimeleri teşkil iden işāret-i maḡşuşaya dinir.

(İ.S.T. s.2) **Harf**: Kendine göre bir hāl ile āğzın belli olān yerinden çıkan sesdir.

(K.L.T. s.8) **Ḥarf:** “Ḥarf”, - edā-yı maḥṣuṣla – āğzıñ maḥāric-i mu‘ayyeninden şudur ider birtakım “işārāt-ı şavtiyye” veyā ta‘bir-i diğlerle “ḍarabāt-ı ceresiyye”den ‘ibāret olub, müteselsilen irād-ı beligānesi –āheng-i musikāāra – teşbih edildiği hâlde, her “nağme”si birer “noṭa” hükmündedir.

(K.İ.T. s.55) **Ḥarf:** Ḥarf ma‘nāsız bir şekilden ‘ibārettir.

(S.O. s.2) **Ḥarf:** Ḥarf daḥi bir ḥareke - i maḥṣuṣa ile ağızdan çıkan şadāya dinilür.

(T.C.K.O. s.8-9)**Ḥarf:** Bir keyfiyet-i maḥṣuṣa ile ağzın mahrec-i mua‘yyeninden çıkan sestir.

(T.S.N. s.1-2) **Ḥarf:** Ḥarfler bir keyfiyet-i maḥṣuṣa ile boğāzıñ, dudaklarıñ, diliñ, dişleriñ, damāğıñ maḥrec-i mu‘ayyeninden çıkān sesler ya‘ni eşvāt-ı muḳaṭa‘a ve bunlara muḳāābil olmaā üzere ḳabul idilmiş işāretler, resimlerdir.

Ḥāşıl Maşdar (-İş Ekli İş İsmi)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.66)**Ḥāşıl Maşdar:** Maşdar-ı aşlilerde “-mek, -maḳ” edāt ı yerine “-ş” ḥarfi getirmekle yapılır.

(İ.S.T. s.36) **Ḥāşıl Maşdar:** Kendisinden maşdar ma‘nāsı çıkıb ve o ma‘nā maşdarın dışarıda görünen ḥāline delālet itdiği hâlde öyle olān lafza dirler.

(M.O.S. s.22) **Ḥāşıl-ı Maşdar:** Maşdar-ı aşliden edāt kalktıktan şoñra mādde-i aşıyyenin ahiri sākin ise meksur ḳıldıktan ve mütcharrik ise bir yā ziyāde ettikten şoñra bir de şin ‘ilāve olunaraḳ maşdar ma‘nāsında bir kelimedir.

Hece (Hece)

(K.L.T. s.36) **Hece:** “Hece”, - āheng-i hareke cihetiyle – bir veyā iki veyāḥud (nādiren) üç ḥarfīñ defa‘ten ya‘ni sektesiz olarak telaffuzundan ‘ibāretidir.

(N.U.S.T. s.5) **Hece:** Hece bir veyā ziyāde ḥarfle bir ḥarekeden ‘ibāret olup birden telaffuz olunān sadaya dīnir.

(T.S.N. s.1) **Hece:** Hece, bir yāḥud hep birden telaffuz olunān birḳāç ḥarfdır .

Ḥikāye-i Ḥāl(Şimdiki Zamanın Hikâyesi)

(M.O.S. s.41) **Ḥikāye-i Ḥāl:** Bir fi‘l-i ḥālin müfred-i ḡa‘ibiyle fi‘l-i i‘ānenin māzi‘i ṣuhūdi ṣıygalarından terķib olunān fi‘ldir.

Ḥikāye-i İstikbāl(Gelecek Zamanın Hikâyesi)

(M.O.S. s.41) **Ḥikāye-i İstikbāl:** Herhangi bir fi‘l-i istikbālın müfred-i ḡa‘ibiyle fi‘l-i i‘ānenin māzi‘i ṣuhūdi ṣıygalarından terekķub iden fi‘ldir.

Ḥikāye-i İltizāmi(İstek Kipinin Hikâyesi)

(M.O.S. s.42) **Ḥikāye-i İltizāmi:** Herhangi bir iltizāmi ṣıyganın yālñız müfred-i ḡa‘ibiyle fi‘l-i i‘ānenin māzi‘i ṣuhūdisinden terķib olunān fi‘ldir.

Ḥikāye-i Mużārī‘(Geniş Zamanın Hikâyesi)

(M.O.S. s.42) **Ḥikāye-i Mużārī‘:** Herhangi bir mużārī‘nin müfred-i ḡa‘ibiyle fi‘l-i

i‘ānenin māzi’i şuhūdisinden terekkeb iden fi‘l dir.

Ḥikāye-i Vücubî (Gereklilik Kipinin Hikâyesi)

(M.O.S. s.42) **Ḥikāye-i Vücubî:** Herhangi bir vücub-ı müfred ğa’ibiyle fi‘l-i i‘ānenin māzi’i şuhūdisinden terkeb olunur.

Ḥuruf-ı İlşāk (Bitiştirme Harfleri)

(N.U.S.T. s.111) **Ḥuruf-ı İlşāk:** Ḥuruf-ı ilşāk Türkçede daima isme mühlik olarak kullanılıb ismin bir hāl nesbi ve izāfisini beyān iden ve ašlā yālñız kullanılmayan kelimelerdir.

Ḥuruf-i İnfişāl (Kendinden Sonra Gelenlerle Bitişmeyen Harfler)

(İ.S.M.M.Y.S.O s.4) **Ḥuruf -ı İnfişāl:** Kendilerinden evvel gelen harflere bitişebilib de kendilerinden sonra gelen harflere bitişmeyen (ا, و, ز, ر, د, ذ, ل) harflerdir.

(K.L.T. s.10) **Ḥuruf-ı Munfaşıla:** Kendilerinden sonra gelen harflere iltişāk idemeyenlerdir: ”ا, و, ز, ر, د, ذ, ل”

(K.O. s.14) **Ḥuruf-i İnfişāl:** Biri māba‘dına bitişmeyen harfler olub ḥuruf-i infişāl dinilir.

(M.K. s.7) **Ḥarf-i İnfişāl:** (...) Kendinden sonraki harfe bitişmeyen harfler olub ḥarf-i infişāl dinir.

(S.O. s.3) **Ḥuruf-ı Münfaşıla:** İmlâda yalnız mâ-ḳablerine bitişüp mâ-ba‘ dlarına rabṭ olunmayan ḥarflerdir.

(T.C.K.O. s.9)**Ḥuruf -ı İnfişâl:** Biri mâba‘ dine muttaşıl olmayan ḥarfler olup bunlara ḥuruf-ı infişâl dinir.

Ḥuruf-i İttişâl (Bitişen Harfler)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.5) **Ḥuruf-i İttişâl:** Kendilerinden evvel ve sonra gelen ḥarfere bitişebilen ḥarflerdir.

(K.L.T. s. 10) **Ḥuruf-ı Muttaşıla:** Kendilerinden sonra gelen ḥarfere bitişebilenler olub, bunlar da ḥuruf-ı munfaşılânın mâ‘ dasıdır.

(K.O. s.14) **Ḥuruf-i İttişâl:** Mâba‘ dına bitişen ḥarfler olub ḥuruf-i ittişâl dinir.

(M.K. s.7) **Ḥarf-i İttişâl:** (...) Kendinden sonraki ḥarfe bitişen ḥarfler olub ḥarf-i ittişâl dinir.

(S.O. s.2) **Ḥuruf-ı Muttaşıla:** Yazıda birbirine rabṭ olunân ḥarflerdir.

(T.C.K.O. s.9)**Ḥuruf-i İttişâl:** Diğerî mâba‘ dına muttaşıl olân ḥarfler olub ḥuruf-ı ittişâl dinir.

Ḥuruf-ı Ḥalk (Gırtlak Ünsüzü)

(K.L.T. s.19) **Ḥuruf-ı Ḥalk:** “ح,خ,ع,غ,ه” ḥarfleri, boğâzdan taşavvut idildikleri için “ḥuruf-ı ḥalk” nâmını âlirlar.

Ḥuruf-ı Munfaşıla

Bk. Ḥarf-i İnfişāl

Ḥuruf-ı Muttaşıla

Bk. Ḥarf-i ittisal.

Ḥuruf-ı Resmiyye (Yazılıp Okunmayan Harfler)

(K.L.T. s.23) Ḥuruf-ı Resmiyye: “ا, و, ؤ” harfleri ba‘zı A‘rabî, Fārisî kelimâtda melfuz olmayıb şāmit kaldıklarından “ ḥuruf-ı resmiyye” tesmiye idilir.

İ

İmlâ İşâretleri (İmlâ İşâretleri)

(T.S.N. s.7) İmlâ İşâretleri: ‘Arabî kelimeler şavâ’it ile yâzılmadıklarından bunlarıñ şuret-i telaffuzunu göstermek için birṭākım işâretler vaz‘ edilmiştir. Bunlara imlâ işâretleri ta‘bir olunur.

İsim (İsim-Ad)

- (H.Z.U. s.4) **İsim:** Tabi‘atda, insān, hayvān, eşyā, her ne vār ise hepsiniñ bir ādı vādır. İşte bunlara ad olān kelimelere isim dinilir, (āt), (toprāk), (demir), (Hāsan), (Hüseyn) gibi.
- (İ.S.M.M.Y.S.O. s.9) **İsim:** Eşḡāṣ ve hayvānatı vesāir kāffe-i mevcudātı gösteren kelimeye dinir.
- (İ.S.T. s.5) **İsim:** Göze görünen veyāḡud ḡāṭıra gelen şey’i bildiren kelimeye derler: ağaç, asma, ‘aḡıl, söz gibi.
- (K.L.T. s.300)**İsim:** Zamāna ta‘alluḡu olmamak üzere, māddi ve ma‘nevi mevcudāt ve mevhumātıñ beherine – i‘tibāri olarak – virilen muḡtelif ve münferiḡ “ād”lardan ‘ibāretdir, ki eşyā ve farāziyātı yek-diğerinden o sāyede tefriḡ ve temyiz iyeriz.
- (K.O. s.14) **İsim:** İsim bir ṣaḡıṣdan yāḡud bir şey’den ḡaber viren kelimedir.
- (M.K. s.7) **İsim:** İsim ṣaḡıṣdan yāḡud şey’den ḡaber viren kelimedir.
- (M.O.S. s.6) **İsim:** Zamāndan biri olāraḡ müstakil bir māna‘ya delālet iden kelimelere dinir.
- (N.U.S.T. s.11)**İsim:** Görünür veyā görünmez bir ṣaḡıṣ veyā bir şey’ gösteren kelimeye dinir.
- (S.O. s.5) **İsim:** Zemāndan mücerred olarak ḡāricde veyā zihinde mevcud olān bir şey’e delālet iden kelimelerdir.
- (T.C.K.O. s.13)**İsim:** Bir vaṣıf ile muḡayyed olmaḡsızın mücerred bir ṣaḡṣa yāḡud diğer bir şey’e delālet eyleyen kelimelerdir.
- (T.S.N. s.42) **İsim:** Bir ṣaḡṣı, bir ḡayvānı veyā bir şey’i ifādeye ḡizmet iden kelimeye “isim” dirler.

İsm-i ‘Aded (Sayı İsmi)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.44) **İsm-i ‘Aded:** Sayıların ismidir.

(K.L.T. s.358) **İsm-i ‘Aded:** A‘lel-u‘mum şâyılara “esmā’yı ‘adād” dirler.

(M.O.S. s.9) **Esmā’i ‘Adād:** Sayıların isimlerinden ‘ibâretidir.

(N.U.S.T. s.25) **Esmā’i ‘Adād:** Ya‘ni sayı isimleri daği şıfattan mâ‘dud olub dörd nev‘dir.

(S.O. s.10) **İsm-i ‘Aded:** Sayıları ifâde iden bir takım lafzlardır

İsm-i ‘Alem (Özel İsim)

(H.Z.U. s.4) **İsm-i Hâş:** İsm-i hâş ancak bir şahşa veyâ hayvâna veyâhud bir şey’e delâlet iden isimlerdir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.10) **İsm-i Hâş:** Ąyrı ayrı her şahşa verilmiş olân isimlerle memleket ve belli başlı dağ, nehir, deniz isimleridir ki bunlara “ism-i hâş” dinir.

(İ.S.T. s.5) **İsm-i ‘Alem:** Belli bir şey’ için söylenib başka şey’e söylenmeyen kelimelerdir: İstanbul, Üsküdar gibi ki İstanbul şehrinden başka şehirlere İstanbul ve Üsküdar şehrinden başka şehre Üsküdar denilemez.

(K.L.T. s.302) **İsm-i ‘Alem:** Canlı, cansız mu‘ayyen ve muhhaşşaş bir veyâ birkaç şey’e delâlet iden âdlardır.

(K.O. s.14) **İsm-i ‘Alem:** Diğeri ism-i hâş ki ‘alem daği dinir.

(N.U.S.T. s.11) **İsm-i ‘Alem:** ‘Alem yâlnız bir şahış veyâ şey’e maşuş olân isme dirler.

(S.O. s.6) **İsm-i ‘ Alem:** Yalnız bir şey’i ma‘ ini ifāde iden lafzdır.

(T.C.K.O. s.15-16) **İsm-i Hāş:** Bir ferd-i mua‘ yyene delālet için vaż‘ olunmuştur.

(T.S.N. s.42) **İsm-i ‘ Alem:** **Yālñız** bir şahşa veyā şey’e delālet iden isimlere “ism-i hāş” yāhud “ism-i ‘ alem” ta‘ bir olunur.

İsm-i Ālet (Alet İsmi)

(K.L.T. s.375) **İsm-i Ālet:** Ba‘ zı Türkçe maşdarların mādde-i a‘ rızıyyesi hāzf olunarak yerine – hafiflerde – “gi” veyā “gü” şakillerde – “gı” veyā “gu” ‘ ilāvesiyle ism-i ālet olur.

(M.O.S. s.56) **İsm-i Ālet:** Bir fi‘ le ālet olān şey’e delālet iden şıygaya dinir.

(S.O. s.34) **İsm - i Ālet:** Fi‘ li icrāya ālet ve vāsıta olān bir şey’i beyān ve ifāde iden şigalardır.

(T.C.K.O. s.93) **İsm-i Ālet:** Edāt-ı maşdarın yerine hafif harekeli olānlarda kāf ve ağır harekeli olānlarda kaf yāhud ğayın getirilerek ism-i ālet şıgası yapılır.

İsm-i ‘ Ām

Bk. İsm-i Cins

İsm-i ‘Ayn (Madde İsmi)

(K.L.T. s.303) **İsm-i ‘Ayn:** Mevcudâta ya‘ni havâş-ı zâhir yardımıyla haqîkat ve mâhiyetleri aňlaşılabilen eşyâya virilmiş âdlardan ‘ibâretidir.

(T.S.N. s.42) **İsm-i ‘Ayn:** İsm-i ‘ayınlar, mevcudiyet-i haqîkiyyeye mâlik, havâş-ı hamse ile kâbil-i idrâk eşyâyı ifâde iderler.

İsm-i Cāmi (Topluluk İsmi)

(H.Z.U. s.4) **İsm-i Cāmi‘:** Ba‘zı isimler vârdır, ki bir çok şey’e birden delâlet iderler; nunlara ismi cāmi‘ dinilir.

(K.L.T. s.332) **İsm-i Cāmi‘:** Esmâ-yı ‘amme arasında şureten müfred ma‘nen mecmu‘ ifâde iden kelimât-ı ma‘dudeye “ism-i cāmi‘” dirler.

İsm-i Cem‘ (Çokluk Eki Almış İsim)

(H.Z.U. s.4) **İsm-i Cem‘:** Eğer isim yâlnız bir şey ifâde ider ise müfreddir. (bābā), (çocuk) gibi. Eğer birden ziyâde şey ifâde ider ise cem‘ dir, (bābālar), (çocuklar) gibi.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.11) **İsm-i Cem‘:** Vâhidden ziyâde delâlet iden kelimeye dinir.

(İ.S.T. s.5) **İsm-i Cem‘:** İsimler şayca iki türlü olur. Birine müfred, birine de cem‘ derler. Göze görünen veyâhud hâtırâ gelen isim bir olur ise müfred ve birden ziyâde olur ise cem‘ dirler.

(K.L.T. s.313) **İsm-i Cem‘:** Birden ziyâde şey’e delâlet itmekle ismiñ âhîrine “lar” ‘ilâve olunur.

(K.O. s.15) **İsm-i Cem'**: Meşelâ ev, ât, şu müfreddir ve edât-ı cem' *İAr* dır ki her müfred kelimeniñ âhırine ' ilâve ile cem' olur.

(M.K. s.7) **Cem'**: Cem' birden ziyâde şahıŝdan yâhud şey' den haber virir.

(N.U.S.T. s.12) **İsm-i Cem'**: Cem' ki birden ziyâde şahış veyâ şey' beyân ider.

(S.O. s.58) **İsm-i Cem'**: İkidenden ziyâde şey' i beyân ve ifâde iden kelimelerdir.

(T.C.K.O. s.16) **İsm-i Cem'**: İsm-i ' âmdan bir ferd murâd olur ise müfred ve ziyâde murâd olur ise cem' dinilir.

(T.S.N. s.43) **İsm-i Cem'**: Müfred olduğı hâlde zihinde müte' addid eşhâş ve eşyâ fikrini uyâandırân isimlere "ism-i cem'" dinir.

İsm-i Cins (Cins İsim)

(H.Z.U. s.4) **İsm-i ' Âm**: İsm-i ' âm birden ziyâde şahıŝlara veyâ birden ziyâde hayvânlara veyâ eşyâya ayrı ayrı ıtlâk olunabilân isimlerdir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.10) **İsm-i Cins**: Bir şahış, bir hayvân, bir memleket veyâ bir nehirle bunlar gibi belli başlı bir şey' in ismi olmayıb da ma' nâsında ' umumiyet olân ya' ni cins ve efrâdı olduğı anlaşılan isimlerdir ki onlara da "ism-i cins" ta' bir idilir.

(İ.S.T. s.5) **İsm-i Cins**: Bir şey' in her dânesine söylenebilen kelimelerdir: koyun, çiçek gibi ki koyun cinsinin her birine koyun ve çiçek cinsinin her birine çiçek dinir.

(K.L.T. s.302) **İsm-i Cins**: Mâhiyet ve cins ve nev' ce müttehid şey' leriñ u' mumuna birden verilen âdlardır.

(K.O. s.14) **İsm-i ' Âm**: Birisi ism-i ' âm ki ism-i cins dağı dinir.

(S.O. s.6) **İsm-i Cins**: Bir şey' iñ her ferdine ıtlâkı şahih olân lafzdır.

(M.O.S. s.7) **İsm-i Cins:** Bir şey'in her tanesine başka başka söylenebilendir ki buna (*ism-i ʿām*) yâhud (*ism-i cins*) dinir.

(N.U.S.T. s.11) **İsm-i ʿĀm:** İsm-i ʿām bir cinsden oluşan şahış veyâ şey'lerin cümlesine ıtlâk olunabilen isimdir.

(T.C.K.O. s.15) **İsm-i ʿĀm:** Efrād-i kesireye şamil olur.

(T.S.N. s.42) **İsm-i Cins:** ʿ Aynı cinsden bil-uʿ mum eşhâş ve hayvânâta veyâ eşyâya kâbil-i tatbîk olân isimlere “ism-i cins” yâhud “ism-i āʿm” dinir.

İsm-i Hâş

Bk. İsm-i ʿAlem

İsm-i İşâret (İşaret Sıfatı)

(H.Z.U. s.14) **Şıfat-ı İşâret:** Şıfat-ı işâret (o), (şu), (bu), (ve işbu) kelimeleridir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.50) **İsm-i İşâret:** Türkçede (bu, şu, o, bura, şura, ora, öteki, beriki, işbu, işte) lafızlarıdır.

(İ.S.T. s.19) **İsm-i İşâret:** İsm-i işâret kendisiyle bir şey'e işâret olunân kelimedir ve o şey'e de müşârun ileyh derler ve ism-i işâret de üç türlüdür.

(K.L.T. s.334) **Esmâ'ı İşâret:** Bir şey'i muʿ ayyeni irâ'e için ismiñ evveline getirilen “o, bu, şu” lafızlarından ʿ ibâretidir.

(K.O. s.51) **İsm-i İşâret:** İsm-i işâret kendileriyle maḥsus olân bir şahışa yâhud bir şey'e işâret olunân lafızlardır.

(M.K. s.14) **İsm-i İşâret:** İsm-i işâret kendisiyle bir şey'e işâret olunân kelimedir.

(M.O.S. s.17) **İsm-i İşâret:** Kendisiyle bir şey'e işâret olunân söze “ism-i işâret ”ve o işâret olunân şey'e de müşârun ileyh dinir.

(N.O. s.42) **İsm-i İşâret:** İsm-i işâret kendisiyle bir şey'i ma' ine işâret olunân (bu, şu, o) kelimelerine dinir.

(S.O. s.49) **İsm - i İşâret:** ism - i işâret (*şu, bu, işbu*) lafızlarıdır.

(N.U.S.T. s.34) **İsm-i İşâret:** Bir şahış veyâ bir şey'i göstermeğe yarayan kinayeler olub gösterilen şey'in karib, muṭâva' şıt veyâ ba' id olduğına göre üç türlüdür.

(T.C.K.O. s.28-29) **İsm-i İşâret:** Bir ferd-i mua' yyene işâret için mevzu olân bu ve şu lafızlarıdır.

(T.S.N. s.87) **Şıfât-ı İşâret:** İşâret fikriniñ ' ilâvesiyle bir ismi ta' yin iden şıfatlara “şıfât-ı işâret” ta' bir olunur.

İsm-i Mâddi

Bk. İsm-i Muṭlak

İsm-İ Ma' na (Soyut İsim)

(K.L.T. s.303) **İsm-i Ma' na:** Vücudları olmayub zât ile kâ'im birer ma' nâya delâlet itdikleri cihetle ḥavâs-ı bâṭına yardımıyle tahayyül olunabilen a' vâriza verilen âdlardan ' ibâretdir.

(T.S.N. s.43) **İsm-i Ma' na:** İsm-i ma' nâlar mevcudât-ı ḥaḳîḳiyyeniñ kendilerini nazar-ı i' tibâra âlmaḳsızın ânlarda mevcut bir vaşfi mevcudiyet-i

müstakileye mâlik gibi ifâde iden kelimelerle ‘âkıll ve hıssîñ bilib bir mevcud-ı mâddibi kabul itdiği şey’lere delâlet iden kelimelerdir.

İsm-i Mef’ul (Edilgen Çatılı Sıfat Fiil)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.129) **İsm-i Mef’ul:** Ma‘nâsından bir fi‘lin te’şirini gördüğü anlaşılan kelimedir.

(K.İ.T. s.55) **İsm-i Mef’ul:** İsm-i mef’ul ise maşâdır-ı mechuleden yapılub tıbkı ism-i fâ‘il binâsı gibi olur.

(K.L.T. s.339) **İsm-i Mef’ul:** İsm-i mücerredîñ âhırine “ı” veyâ “a” ‘ilâvesiyle olur.

(M.K. s.37) **İsm-i Mef’ul:** Edât-ı maşdarlarıñ yerine nun getirilub nunuñ mâ kabli dañi meftuñ kılındıkda maşdar-ı ma‘lumdan âlınânlara ism-i fâ‘il maşdarı mechulden âlınânlara ism-i mef’ul dinilir.

(M.O.S. s.54-55) **İsm-i Mef’ul:** Hadesin vâkı‘i olduğu şey’e delâlet iden şıygadır.

(S.O. s.31) **İsm-i Mef’ul:** Fi‘l kendüsü üzerine vâkı‘ olân zâtı iş‘âr iden şığalardır.

İsm-i Mekân(Yer İsmi)

(K.L.T. s.376) **İsm-i Mekân:** Âhırine “lık=lik” ‘ilâvesiyle bir mekân ifâde iden kelimelere “ism-i mekân” dinir.

(M.O.S. s.57) **İsm-i Mekân:** Bir fi‘lin mekânını bildiren şıygadır.

(S.O. s.7) **İsm-i Mekân:** Bir şey’iñ mañal ü mekânını gösteren lafzdır.

(T.C.K.O. s.17) **İsm-i Mekân:** İsimlerin aḥirine ḥarekeli ise lik ağır ḥarekeli ise lık ‘ilâvesiyle ism-i mekân şîğası yapılır.

İsm-i Mensub(-II ve CA Ekiyle Yapılan ve Mensubiyet Bildiren İsimler)

(K.L.T. s.372) **İsm-i Mensub:** Bir şey’in diğ̃er şey’e nisbet ve ‘alâkasını göstermek için isimlerin aḥirine “l” veya “ca” ‘ilâvesiyle “ism-i mensub” teşkil idilir.

(S.O. s.8) **İsm-i Mensub:** Bir şey’in diğ̃er şey’e nisbet ü münâsebetini ifâde iden lafzdır.

İsm-i Mevsul (-ki Bağlama Edatıyla Bağlanmış İsim)

(N.U.S.T. s.35) **İsm-i Mevsul:** “ki” kelimesinden ‘ibâret olup, bir cümleyi diğ̃er bir cümlenin bir ismine rabṭ itmeğe yarar.

(M.O.S. s.20) **İsm-i Mevsul:** Bir şey’i ibhâm için söylenen sözlerden (ol, sol) lafızlarıdır.

İsm-i Muṭlaḳ (Somut İsim)

(H.Z.U. s.5) **İsm-i Mâddi:** İsimlerin ifâde itdiğı şey ḥavâs-ı ḥamseden biri ile ḥis olunuyor ise, ya‘ni, biz o şey’i görüyor isek, yâḥud onâ ṭoḳunabiliyor isek, yâḥud onı işidiyor isek, yâḥud onun ḳoḳusını veya ṭādını duyuyor isek, böyle olân isimlere ism-i mâddi dinilir.

(K.L.T. s.301) **İsm-i Muṭlak:** Ezmine’i selâşeden ḥâli – mâzi, hâl, istiḳbâl imâından a‘ri – ve ḥavâs-ı zâhire ve bâṭına vâsıtasiyle taḥaṭṭur ve ta‘ḳḳule veyâ tefekkür ve taḥayyüle bâdi olân mâddelerden birine delâlet iden kelimedir.

İsm-i Müccerred (Yalın İsim)

(H.Z.U. s.5) **İsm-i Müccerred:** İsimleriñ ifâde itdiği şey’i ḥavâs-ı ḥamseniñ vâsıtası olmaḳsızın toğrıdan toğrıya ruḥumuz ḥis idiyor, ve ‘aḳlımız tefekkür idiyor ise, böyle olân isimlere de ism-i müccerred dinilir.

(İ.S.T. s.6) **Müccerred:** İsim kendi bulunduğı ḥâl üzere kullanılır ise oñā “müccerred” derler: tağ, bağ gibi.

(K.L.T. s.339) **İsm-i Müccerred:** Müccerred, müfred veyâ cem‘ ḥâlinde bulunân ve biṭ-ṭabi‘ mef‘ul veyâ izâfet ‘alâmetinden ‘âri olân isimdir.

(K.O. s.15) **Müccerred:** Müccerred hey’et-i aşliyesiyle kullânılan isimdir ki terkipte mübtedâ yâḥud ḥaber olur.

(M.K. s.7) **Müccerred:** İsim kendi ḥâli üzere kullânılub mübtedâ yâḥud ḥaber olur.

İsm-i Müfred (Teklik İsim)

(H.Z.U. s.4) **İsm-i Müfred:** Eğer isim yalnız bir şey ifâde ider ise müfreddir. (bâbâ), (çocuk) gibi.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.11) **İsm-i Müfred:** Vâḥide delâlet iden kelimeye dinir.

(İ.S.T. s.5) **İsm-i Müfred:** İsimler şayıca iki türlü olur. Birine müfred, birine de cem‘ derler. Göze görünen veyâhud hâtırâ gelen isim bir olur ise müfred ve birden ziyâde olur ise cem‘ derler.

(K.L.T. s.312) **İsm-i Müfred:** “Müfred” ferd-i vâhîde delâlet ider.

(K.O. s.15) **İsm-i Müfred:** Meselâ ev, ât, şu müfreddir(...)

(M.K. s.7) **Müfred:** Müfred bir şahıŖdan yâhud bir şey’den haber virir.

(N.U.S.T. s.12) **İsm-i Müfred:** Müfred ki bir şahıŖ veyâ şey’ beyân ider.

(S.O.s.58) **Müfred:** Yalnız bie şey’i ifâde iden kelimelerdir.

(T.C.K.O. s.16) **İsm-i Müfred:** İsm-i ‘âmdan bir ferd murâd olur ise müfred ve ziyâde murâd olur ise cem‘ dinilir.

(T.S.N. s.47) **Müfred:** Yalnız bir şey’e delâlet iden isimler müfreddir.

İsm-i Mürekkebe (Birleşik İsimler)

(H.Z.U. s.5) **İsm-i Mürekkebe:** Ba‘zı isimler de vardır, ki birden ziyâde kelimelerden yapılmışlardır; bunlara ism-i mürekkebe dinilir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.12) **İsm-i Mürekkebe:** İki isimden veyâ bir isim, bir şıfatdan, ba‘zen de ikiden ziyâde kelimedden terekkeb edib bir ma‘nâ ifâde iden lafza ta‘ bir olunur.

(T.S.N. s.43) **İsm-i Mürekkebe:** Birden ziyâde kelimedden terekkeb iden isimlere “mürekkebe isim” ta‘ bir olunur.

İsm-i Taşğir (Küçültme Ekli İsim)

(H.Z.U. s.5) **İsm-i Taşğir:** Şoñ harekesi qalın olān isimleriñ āhirine (cık) ve ince olān isimleriñ āhirine (cik) ‘ilāvesiyle isimleriñ mefhumu küçültğlebilir. Böyle olān isimlere ism-i taşğir dinilir.

(K.L.T. s.337)**İsm-i Taşğir:** Bir şey’iñ şağır veyā haqır veyāhud melih oldığını imā için, hafif harekeli kelimeleriñ āhirine “cik” ve şākil harekeli lafızlarıñ nihāyetine “cık” ‘ilāvesiyle teşkil idilen isimlerdir.

(S.O. s.7) **İsm-i Taşğir:** Bir şey’iñ küçüklüğünü ifade iden lafzdır.

(T.C.K.O. s.17)**İsm-i Taşğir:** Hafif harekeli isimleriñ āhirine cek ve ağır harekeli isimleriñ āhirine cak ilhāk olunduqda ism-i taşğir olub müsemmānın küçüklüğünü ifade ider.

İsm-i Tecrid (Dönüşlülük Zamiri)

Bk. Zamir-i Şahsi-i Mürekkeb

İsm-i Vaşfi

(S.O. s.9) **İsm-i Vaşfi:** Bir zātıñ bir iş ve kār ile devām üzre iştiğālını beyān ve ifade iden lafzdır.

İsm-i Zamān(Zaman İsmi)

(K.L.T. s.376)İsm-i Zamān: “ Bugün, yarın, şabāhleyin, öğleyin, akşāmleyin, geçeleyn, yazın, kışın” gibi zamān ifāde ,den isimler – ki bir kâi‘de’i muṭṭarideye tevfiḳan teşkil idilemiyor – “ism-i zamān” a‘dādandırırlar.

(M.O.S. s.57) İsm-i Zamān: Bir fi‘lin zamānını bildiren şıygadır.

İstikbāl (Gelecek Zaman Kipi)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.86)İstikbāl: Bir işiñ gelecek zamānda olacağını anlatan şıygadır.

(İ.S.T. s.39) İstikbāl: Eğer bir kimse bir işiñ gelecek zamānda vuḳu‘ bulacağını anlatmak isterse istikbāl şıygasıyla meramını söyler veyāḥud yazar.

(K.L.T. s.418)İstikbāl: İleride yapılacaā bir fi‘ili imā ider.

(M.O.S. s.29) Fi‘l-i İstikbāl: Bir işiñ gelecekte vuḳu‘ bulacağını beyān iden şıygadır.

(N.U.S.T. s.43) İstikbāl: İstikbāl, ya‘ni gelecek.

(S.O. s.26) Fi‘li - i Müstakbel: Bir fi‘liñ gelecekte vuḳu‘nı beyān ve ifāde iden şığalardır.

(T.C.K.O. s.104)İstikbāl: Şıga’i istikbālın kâ‘idesi budur ki fi‘l-i iltizāminin müfred-i ğa’ibine cek yāḥud caḳ ‘ilāve olunduḳda fi‘l-i istikbālın müfred-i ğa’ibi olur.

(T.S.N. s.128) İstikbāl: İstikbāl, ān-ı tekellüm ve ifādeden soñraki zamāndır.

İstikbāl Şıygası (Gelecek Zaman Eki)

(T.S.N. s.165) **İstikbāl Şıygası:** Bir şey'in gelecek zamānda vuku^ç bulacağını ifāde için kullānılır.

İştikak (Türetme)

(T.S.N. s.62) **İştikak:** Bir cezriñ nihāyetine ehemmiyetçe ikinci derecede qalān ba^ç zı heceler gelerek bu şuretle yeni kelimelerin vücut bulmasına iştikāk dirler.

İzāfet (Tamlama)

(H.Z.U. s.11) **İzāfet:** İki ismi birbirne yapışdırmağa izāfet (...) dinilir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.22) **İzāfet:** Bir kelimeyi diğer kelimeye rabṭ idib beyinlerdeki münāsebeti beyān iylemekten ^ç ibāretdir (...)

(K.L.T. s.342) **İzāfet:** Fā^ç liyet ve mef^ç uliyet nisbetinden ve şıfat teşkili ğarazından mā^ç dā bir nisbet ve ğarazdan nāşi iki ismiñ lafzen ve ma^ç nen birbirine merbuṭiyetine dinir.

(K.O. s.17) **İzāfet:** İzāfet bir isme diğer ismi rabṭ itmekden ^ç ibāret olub evvelkisine muzāfun-ileyh ikincisine muzāf dinilir.

(M.K. s.8) **İzāfet:** İzāfet bir ismi bir isme rabṭ itmekdir.

(N.O. s.4) **İzāfet:** Bir kelimeyi diğer bir kelimeye rabṭ idüb beyinlerindeki münāsebeti beyān eylemekden ^ç ibāretdir.

(T.C.K.O. s.39) **İzāfet:** İzāfet bir ma‘nā’yı hıuşı ifādesi için bir ismi diğeri isme rabt eylemektir.

(T.S.N. s.52) **İzāfet:** İcab itdiği zamān bir ismiñ ma‘nāsını itmām itmek üzere yānına getirilen kelimeye o ismiñ mütemmimi ta‘bir olunur. İsim ile mütemmimiñ hey‘et-i u‘mumiyyesine “terkib-i izāfī” ve bir mütemmim ‘ilāvesiyle ismiñ ma‘nāsını itmām itmeğesi “izāfet” dirler.

İzāfet-i Beyāniyye (Belirtisiz İsim Tamlaması)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.27) **İzāfet-i Beyāniyye:** Mużāfun ileyh, mużāfın nev‘ini veyā neden yapıldığını gösteren izāfetdir.

(K.L.T. s.349-350) **İzāfet-i Beyāniyye:** Bir şey’in cins ve nev‘ini veyā neden ma‘mul olduğunu gösterir.

(K.O. s.17) **İzāfet-i Beyāniyye:** Mużāfun-ileyh mużāfın nev‘ini beyān ider ve mużāfun-ileyhiñ ahirine şāğır kāf ‘ilāve olunmayarak mücerred şuretinde irād olunur.

(N.O. s.11) **İzāfet-i Beyāniyye:** Mużāfun ileyh, mużāfın cinsini veyā aşlını bildirir.

(T.C.K.O. s.40) **İzāfet-i Beyāniyye:** Mużāfun ileyh, mużāfın nev‘ini yāḥud aşlını ta‘yin ve beyān eyler.

İzāfet-i Lāmiyye (Belirtili İsim Tamlaması)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.26) **İzāfet-i Lāmiyye:** Mużāfun ileyh mużāfın ‘aynı olmamakla beraber temellük ve ihtisası ifāde iden izāfetdir.

(K.O. s.17) **İzāfet-i Lāmiyye:** Mużāfun-ileyhiā āhirine ber-vech-i meşruḥ şāğır kâf ‘ilāve olunub nispet ve temellük ma‘nâlarını iş‘âr ider.

(N.O. s.5) **İzāfet-i Lāmiyye:** Mużāfun ileyhiñ āhirine sākin ise ḥarekelenerek (kef), mużāfın āhirine de kezālik sākin ise ḥarekelenerek (ya) zāmir-i izāfisi ‘ilāve olunur.

(T.C.K.O. s.39) **İzāfet-i Lāmiyye:** Temellük ve nisbet ma‘nâlarını ifāde eyler.

İzāfet-i Ma‘neviyye (Bir Şeyin Cinsini ve Neden Yapıldığını Gösteren Tamlama)

(K.L.T. s.343-344) **İzāfet-i Ma‘neviyye:** Mużāfun-ileyh, mużāfıñ cins ve nev‘ini veyā neden ma‘mul olduğunu beyān ider.

İzāfet-i Taḥşişiyye (Bir Şeyin Başka Şeyle İlgisini Anlatan Tamlama)

(K.L.T. s.349) **İzāfet-i Taḥşişiyye:** Bir şey’iñ diğerk şey’e ihtişâşını bildirir.

İzāfet-i Teşbihiyye (Benzerlik Bildiren Tamlama)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.27) **İzāfet-i Teşbihiyye:** Mużāf, mużāfun ileyh, mużāfın neye benzediğini ifāde iden izāfetdir.

(K.L.T. s.350) **İzāfet-i Teşbihiyye:** Bir şey’iñ diğerk şey’e benzediğini imā iyler.

(N.O. s.12) **İzāfet-i Teşbihiyye:** Ekşeriyyā mużāf, mużāfun ileyhe ba‘zan da mużāfun ileyh mużāfa beñzidilir.

İzāfet-i Temlikiyye (Bir Şeyin Ait Olduğu Nesneyi Bildiren Tamlama)

(K.L.T. s.349)İzāfet-i Temlikiyye: Bir şey 'in diğ er şey 'e mālikiyetini gösterir.

K

Ḳayd (Zarf)

Bk. Żarf

Kelām (Söz, Cümle)

(K.L.T. s.41) Kelām: Nisbet-i tāmmeğe şūmulū olān sözdür.

(T.C.K.O. s.143)Kelam: Bir tamām söz dimekdir.

Kelimāt-ı Basīte (Basit Kelimeler)

(K.L.T. s.304)Kelimāt-ı Basīte: Esāsen yalnız olarak teşkil ve bir ma‘naya mevzu‘ olañlardır.

Kelimāt-ı Mürekkebe (Birleşik Kelimeler)

(K.L.T. s.304)Kelimāt-ı Mürekkebe: İki lūğati birleşdirub bir ma‘na murād itmekden ‘ibāretidir.

Kelime (Kelime)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.9) **Kelime:** Ma‘ nālı lafza dinir.

(İ.S.T. s.2) **Kelime:** Ağızdan çıkıp da kendisinde bir ma‘ nā anlaşılan şey’e derler: ağaç,bağ, bal gibi.

(K.L.T. s.37) **Kelime:** “Kelime”, toğrudan toğruya veyā bil-vāşıta bir ma‘ nāya delālet iden “lafza”dır ki esāsen üç büyük şu‘ beye ayrılır:”Edāt, isim, fi‘l.”

(M.K. s.7) **Kelime:** Kelime ağızdan çıkub bir ma‘ nāyı ifāde iden sesdir.

(M.O.S. s.3) **Kelime:** Kendisinden bir ma‘ nā anlaşılan söze ıştılāh-ı ilimde “kelime” tesmiye olunur

(N.U.S.T. s.5) **Kelime:** Söylemek için kullandığımız sözlerin beherine kelime dinir.

(S.O. s.2) **Kelime:** Harfleriñ cem‘ ve tertibinden teşekkül idüp bir ma‘ nāya delālet iden lafza dirler.

(T.C.K.O. s.13)**Kelime:** Yālñız bir ma‘ nāya mevzu‘ olān lafzdır.

(T.S.N. s.15) **Kelime:** Āğızdan çıkān hecelere, bir ma‘ nāyı hā’iz olsun olmasın, lāfız ta‘ bir olunur. Bunlarıñ ma‘ nālalarına kelime dinir.

Kelime-i Tafzil (Azlık-Çokluk Zarfi)

(M.O.S. s.20) **Kelime-i Tafzil:** İbhām tarikiyle bir şey’in çokluğunu bildiren (hayli) sözüdür.

Kemiyet (Sayı- Nicelik)

(T.S.N. s.47) **Kemiyet:** İsm-i cinsleriñ bir veyā müte‘addid eşhāş ve eşyāya delālet itmelerine kemiyet ta‘bir olunur.

Kināye

Bk. Zāmir

L

Lafz-ı Tabii (Yansıma Kelimeler)

(K.L.T. s.37) **Lafz-ı Tabii:** Eşvātı takliden telaffuz idilen kelimelerdir.

Lafz-ı Vaz‘i (Yansıma Dışındaki Kelimeler)

(K.L.T. s.37) **Lafz-ı Vaz‘i:** ‘İtibari olarak ve mevzu‘una delāleti kelimeniñ telaffuzundan his idilmeyecek şuretden muhtelif bulunarak birer ma‘nāya haml ve nisbet idilen kelimelerdir.

Lāfız (Söz)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.2) **Lāfız**: İki kısımdır: harf, kelime.

(T.S.N. s.15) **Lāfız**: Āğızdan çıkān hecelere, bir ma‘nāyı hā’iz olsun olmasın, lāfız ta‘ bir olunur.

M

Ma‘rife (Belirli İsim)

(H.Z.U. s.7-8) **Ma‘rife**: Efrādından biri veyā cümlesi veyāhud cinsi murād idilmeyerek kullānılān isimler nekre, ve efrādından biri veyā cümlesi veyāhud cinsi murād idilerek kullānılān isimlere de ma‘rife dinilir.

Mādde’i Aşliyye (Kelime Kökü)

(H.Z.U. s.40) **Mādde’i Aşliyye**: Her fi‘l birbirinden farklı iki cüz’den terkiib ider: bu kısımlardan biri lā-yeteğayyerdir, (buñā madde’i aşliyye) dinilir.

(K.L.T. s.395) **Mādde’i Aşli**: Bir maşdarıñ eczā-yı aşliyesine “mādde’i aşli” (...) dinir.

(T.S.N. s.62) **Mādde’i Aşliyye**: Fikr-i müştereği hāvi olān aşıl kelimeye ya‘ ni hece-yi aşliye cezır yāhud mādde’i aşliye ta‘ bir idilir.

Madde'î Lâhika(Çekim Eki)

(H.Z.U. s.40) **Madde'î Lâhika:** Her fi' l birbirinden farklı iki cüz'den terhib ider: bu kısımlardan biri lâ-yeteğayyedir, (buñā madde'î aşliyye) dinilir; diğeri tağayyür ider, buña da (madde'î lâhika) dinilir.

Maşdar (Mastar)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.64)**Maşdar:** Yālñız iş ifade iden ve zamān göstermeyen kelimedir.

(İ.S.T. s.24) **Maşdar:** Bir zāta nisbet idilmeksizin ve kendisi için bir zamān düşünölmeyerek bir işi veyāhud bir hāli bildiren kelimeye derler: yazmak, düşünmek gibi.

(K.İ.T. s.54) **Maşdar:** Zāt ile kâ'im bir ma' nāya delālet iden kelimelerdir.

(K.L.T. s.395)**Maşdar:** Ezmine'î şelaşeden – ya' ni māzi, hāl, istiķbālden – 'āri olarak bir hādeşe – ya' ni bir işe – veyā bir hāle delālet iden kelimedir.

(M.K. s.15) **Maşdar:** Maşdar bir işiñ ismi olub āhiri mek yāhud maķ olur.

(M.O.S. s.21) **Maşdar:** Zātdan ve üç zamāndan 'āri olarak bir ise veyā bir hāle delālet iden kelimeye dinir.

(T.C.K.O. s.85)**Maşdar:** Mādde-i aşliyye mek yāhud maķ 'ilāve olunduķda maşdar olur.

(T.S.N. s.185) **Maşdar:** Maşdar fi' lleriñ şahış, zamān, sıyğa, ilh. gibi uğradıķları taḥavvülāt ḥasebiyle ma' nālarına gelen ta' dilātdan ā'ri olarak aşıl ma' n.-yı fi' li iḥtiva ider. Binā'en-a' leyh maşdar, isim ḥālinde bulunān bir fi' l dimektir.

Maşdar-ı Aşli (-mAk'lı Mastar)

(İ.S.T. s.34) **Maşdar-ı Aşli:** Aşirinde –mak ve –mek edâtı bulunan maşdarlardır: ölmek, gülmek gibi.

(M.O.S. s.22) **Maşdar-ı Aşli:** edâtı “-mak, -mek”ten ‘ibâret olân maşdarlardır.

Maşdar-ı Basit (Basit Mastarlar)

(İ.S.T. s.29) **Maşdar-ı Basit:** Zât-ı maşdara başka bir şey’ katılmayan maşdardır: gelmek, olmak gibi.

(K.L.T. s.403) **Maşdar-ı Basit:** Esâsen maḥall-işudur ve iştikâk olmak üzere vaz‘ ve tahşîş idilen ve şekline bir gunâ ḥalel gelmeyerek münferid bulunan maşdarlardır.

(M.O.S. s.24) **Basit Maşdarlar:** Kendisine başka bir söz karışmayarak toğrudan toğruya maşdar olânlardır.

Maşdar-ı Fi‘li (Fiil Kökü)

(İ.S.T. s.26) **Maşdar-ı Fi‘li:** Mâdde-i aşliyyesi fi‘l olân kelimeler olup aşirlerine yine –mak,-mek lafızları getirilir: olmak, gülmek gibi.

(M.O.S. s.23) **Maşdar-ı Fi‘li:** Mâdde-i aşliyyesi ḥades ya‘ni bir iş olân maşdarlardır.

(S.O. s.13) **Maşdar-ı Fi‘li:** Mâdde-i aşliyyesi fi‘l olân kelimelerdir.

Maşdar-ı Hafif (-mek Ekli Mastar)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.65) **Maşdar-ı Hafif:** Ahirinde “-mek” bulunanlara maşdar-ı hafif,

“-mağ” bulunanlara da “maşdar-ı şağıl” dinir.

(İ.S.T. s.24) **Maşdar-ı Hafife:** Ahirine “-mek” lafzı getirilir: gülmek gibi.

(K.İ.T. s.54) **Maşdar-ı Hafif:** Hafifler (mek), şağiller (mağ) ile binâ idilir.

(K.L.T. s.395) **Maşdar-ı Hafif:** “mek” edâtiyle nihâyet bulânlardır.

(K.O. s.70-71) **Maşdar-ı Hafif:** Hareke’i hafife ile kullânılân maşdarların ahiri *mek* olur esmek, etmek, öpmek, üşümek gibi. Buna maşdar-ı hafif dinilir.

Maşdar-ı İktidâri (Yeterlilik Birleşik Fiili Eki)

(İ.S.T. s.29) **Maşdar-ı İktidâri:** Bir maşdarın edât-ı maşdarı –A ya tebdil idilerek ahirine bilmek maşdarı getirilir: asabilmek, yazabilmek gibi. Eğer edât-ı maşdarın mağabli harekeli olur ise “a”dan evvel bir de “y” ziyâde kılınır: ağlamak/ağlayabilmek, dinlemek/dinleyebilmek, toğramak/toğrayabilmek gibi.

(K.L.T. s.405) **Maşdar-ı İstiâa‘t:** Maşdarların mādde’i a‘rıziyyelerini “a”ya kalb itdikden sonra, “bilmek” maşdarının ta‘kib ve ‘ilâvesiyle mürekkeb maşdar-ı istiâa‘t hâşıl olur.

(M.O.S. s.24) **Maşdar-ı İktidâri:** Bir mādde’i aşliyye ile “bilmek” maşdarından terkeb olunân maşdarlardır.

Maşdar-ı İsmi (Kökü İsim Olan Kelimeler)

(İ.S.T. s.26) **Maşdar-ı İsmi:** Mādde’i aşliyesi isim olān kelimeler olub edāt-ı maşdar olān –mek veyā –mağ lafızlarının mākabline bir de lām-ı meftuḥa getirilir: dişlemek, şişlemek, taşlamak, kağıtlamak gibi.

(M.O.S. s.23) **Maşdar-ı İsmi:** Mādde’i aşliyyesi muṭlakā isim olānlardır.

(S.O. s.13) **Maşdar-ı İsmi:** Mādde’i aşliyyesi ism olān kelimelerdir.

Maşdar-ı İsti‘cāl (Tezlik Mastarı)

(İ.S.T. s.30) **Maşdar-ı Tā‘cil:** Edāt-ı maşdar-ı ya yāḥud –u ya tebdil olunduḡdan ṣoñra aḥirine vermek maşdarı getirilerek yapılır: ezivermek, bozuvermek gibi.

(K.L.T. s.405) **Maşdar-ı İsti‘cāl:** Maşdarlardan mādde’i a‘rızıyyeniñ ḥazfiyle yerine bir “ı” getirilir, “virmek” maşdarı daḥi ‘ilāve olunursa, maşdar-ı isti‘cāl teşekkül ider.

(M.O.S. s.24) **Maşdar-ı Tā‘cil:** Bir mādde’i aşliyye ile (vermek) maşdarından terkib olunān maşdarlardır.

Maşdar-ı İstimrāri (-Agel ile yapılan Birleşik Fiil)

(İ.S.T. s.30-31) **Maşdar-ı İstimrāri:** Bir maşdarın edāt-ı maşdarı –a ya tebdil olunduḡdan ṣoñra aḥirine gelmek maşdarı getirilir: edegeldi, olageldi, okuyagelmiş, yazagelmiş, çekilegelmiş gibi ve bu maşdar-ı istimrārilerin daḥi fi‘l-i māzi şıyğaları kullanılır ve yālñız çıkmak

maşdarından terekküb iden fi‘l-i istimrâri müfâcat ma‘nâsını ifâde ider: çıkageldi gibi.

Maşdar-ı İstiṭā‘t

Bk. Maşdar-ı İktidari

Maşdar-ı Lâzım (Geçişsiz Mastar)

(K.L.T. s.405)Maşdar-ı Lâzım: Şıfat-ı semâ‘ilerin nihâyetine “lân” veyâ “len” getirdikten şoñra, edât-ı maşdar ‘ilâvesiyle mürekkeb maşdar-ı lâzım teşekkül ider.

Maşdar-ı Menfi (Yokluk Manasına Gelen Mastar)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.69)Maşdar-ı Menfi: Bir maşdarın ma‘nâsındaki iş olmuş veyâ olâcak ise o maşdar “müşbet”, olmamış veyâ olmayacak ise “menfi”dir.

(K.L.T. s.414)Maşdar-ı Menfi: Menfi, ma‘nâsında “kizb” ya‘ni yokluk his idilen kelimedir.

(K.O. s.83) Maşdar-ı Menfi: Menfi kendisine yokluk ma‘nâsı gelen maşdardır.

(M.K. s.21) Maşdar-ı Menfi: Kendisine edât-ı nefy olân mim-i meftuḥa ‘ilâve kılınân maşdarlardır.

(M.O.S. s.24) Maşdar-ı Menfi: Ma‘nâsında yokluk olân maşdarlardır.

Maşdar-ı Muḳārebe (-Ayaz- İle Yapılan Birleşik Fiil)

(İ.S.T. s.30) **Maşdar-ı Muḳārebe:** Bir maşdarın edāt-ı –a ya tebdil olunduktan sonra aḥirine yazmak maşdarı getirilir. Lakin işbu maşdarın fi‘l-i māzisinden ḡayrisi ḳullānılamaz: göreyazdı, bileyazdı, okuyayazdı gibi.

Maşdar-ı Mürekkeb (Birleşik Mastarlar)

(İ.S.T. s.29) **Maşdar-ı Mürekkeb:** Aḥirine başka bir kelime veyā lafız katılan maşdarlardır. Mürekkeb maşdarlar daḥi beş türlüdür.

(K.L.T s.403) **Maşdar-ı Mürekkeb:** Ba‘zı isimlere, zirde tafşil idileceği üzere, birtakım edātlar ilḥāk idilerek teşkil olunān maşdarlardır.

(M.O.S. s.24) **Mürekkeb Maşdarlar:** Başka bir sözle birleştikten sonra maşdar olabilenlerdir.

Maşdar-ı Müşbet (Olumlu Mastar)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.69) **Maşdar-ı Müşbet:** Bir maşdarın ma‘nāsındaki iş olmuş veyā olacak ise o maşdar “müşbet”, olmamış veyā olmayacak ise “menfi”dir.

(K.L.T s.414) **Maşdar-ı Müşbet:** Müşbet, ma‘nāsından “şıdḳ” ya‘ni varlık anlāşılān kelimedir.

(K.O. s.83) **Maşdar-ı Müşbet:** Müşbet kendisinde varlık ma‘nāsı bulunān maşdardır.

(M.O.S. s.24) **Maşdar-ı Müşbet:** Ma‘nâsında varlık olan maşdarlar dımekdir.

Maşdar-ı Mütea‘ddi (Geçişli Mastar)

(K.L.T. s.405) **Maşdar-ı Mütea‘ddi:** Şıfat-ı semâ‘ilerin âhırine “lât” veyâ “let” ‘ilâvesinden şonra, edât-ı maşdariyet getirmekle mürekkeb maşdar-ı mütea‘ddi taḥaşşul ider.

Maşdar-ı Nev‘i (-İş Ekli İsim-Fiil)

(K.L.T. s.402) **Maşdar-ı Nev‘i:** Keyfiyet ifâde iden şıygâlardır ki aşlılerden edât-ı maşdariyyeniñ tarḥı ile mādde’i aşlıyyeye mâ-kabli meksur bir “ş” veyâ ba‘zan bu maḳâamda bir “m” ‘ilâvesiyle teşekkül ider.

Maşdar-ı Şakıl (-mak Ekli Mastar)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.65) **Maşdar-ı Şakıl:** Ahirinde “-mek” bulunanlara maşdar-ı hafif, “-maḳ” bulunanlara da “maşdar-ı şakıl” dinir.

(İ.S.T. s.24) **Maşdar-ı Şakıl:** Ahirine “-mak” lafzı getirilir: ağlamak gibi.

(K.İ.T. s.54) **Maşdar-ı Şakıl:** Hafifler (mek), şakiller (maḳ) ile binâ idilir.

(K.L.T. s.395) **Maşdar-ı Şakıl:** “maḳ” edâtiyle nihâyet bulânlardır.

(K.O. s.71) **Maşdar-ı Şakıl:** Hareke’i şakile ile kullânılân maşdarların ahiri *maḳ* olur atmaḳ, ışınmaḳ, oḳumaḳ, uşanmaḳ gibi. Buna maşdar-ı şakıl dinir.

Maşdar-1 Ta‘cıl

Bk. Maşdar-1 İsti‘cāl.

Maşdar-1 Tahfifi (-ma Ekiyle Yapılan Mastar)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.66) **Maşdar-1 Tahfifi:** Maşdar-1 aşılların ahirindeki “-mek, -mak” yerine “-ma” getirmekle hâşıl olur.

(İ.S.T. s.35) **Maşdar-1 Tahfifi:** Ahirindeki “k”, “ha”ya tebdil olunān maşdarlardır: alma, gülme gibi.

(K.L.T. s.398) **Maşdar-1 Tahfifi:** Maşdar-1 aşılların nihāyetindeki “k=k” yi ba‘del-hazf yerine bir “a” getirmek ve bu şuretle ma‘nāyı maşdariyi muhāfaẓa etmekle taḥaṣṣul eyler.

(K.O. s.71) **Maşdar-1 Tahfifi:** Ba‘zen tahfif için edāt-ı maşdarlar hā-yı resmiyye tebdil olunub maşdar-1 tahfifi dinilir.

(M.O.S. s.22) **Maşdar-1 Tahfifi:** Maşdar-1 aşılların edātlarından kaf ile kef ḥazf olunub yerine bir hā-yı resmiyye gelendir.

Maşdar-1 Ta‘limi (Kalıplaşmış Birleşik Fiil)

(M.O.S. s.25-26) **Maşdar-1 Ta‘limi:** İsim, şıfat, fi‘l ile bir maşdar-ı basitden terekkeb iden maşdarlardır.

Maşdar-ı Te'kidi (-İlk Ekiyle Yapılan Mastar)

- (İ.S.M.M.Y.S.O. s.65) **Maşdar-i Te'kidi:** Maşdarın aşlilerin soñuna, hafiflerde “-lik, -lük”, şaķillerde “-lık, -luk” edâtları ‘ilâve olunarak hâşıl olur.
- (İ.S.T. s.34) **Maşdar-i Te'kidi:** Şaķillerin aķirine –lık ve hafiflerin aķirine –lik getirilen maşdarlardır: almaķlık, gülmeklik gibi.
- (K.L.T. s.396) **Maşdar-ı Te'kidi:** Maşdar-ı aşliniñ esās ma‘nāsını te'kid ve taz‘if için şaķillerde – “lık” ve –hafiflerde – “lik” ‘ilâvesiyle hâşıl olān maşdarlardır.
- (K.O. s.71) **Maşdar-ı Te'kidi:** Ba‘zen hafife *lik* ve şaķile *lık* ‘ilâve olunub maşdar-ı te'kidi dinir.
- (T.C.K.O. s.85) **Maşdar-i Te'kidi:** Maşdar-i aşliye ba‘zen lik yāhud lık ziyāde kılmıb maşdar-i te'kidi dinilir.

Maşdar-ı Vaşfi (Kökü Sıfat Olan Mastar)

- (İ.S.T. s.26-27) **Maşdar-ı Vaşfi:** Mādde’i aşliyyesi şıfat olān kelimeler olub edât-ı maşdarın mākabline fetħa ile –leş, –len getirilir: kötüleşmek, iyileşmek, güzellenmek, çirkinlenmek gibi.
- (M.O.S. s.23) **Maşdar-ı Vaşfi:** Mādde-i aşliyyesi şıfat olanlardır.
- (S.O. s.14) **Maşdar-ı Vaşfi:** Mādde-i aşliyyesi şıfat olān kelimelerdir.

Māzi (Geçmiş Zaman Kipi)

- (K.L.T. s.418) **Māzi:** Geçmiş zamāndaki vuķua‘ tı ħaber virir.

(M.O.S. s.27) **Fi‘l-i Māzi**: Bir ḥadesin geçmiş zamānda vuku‘ bulduğunu beyān için kullānılān (*oldu, olmuş, gitti, gitmiş*) gibi şıygaldır.

(N.U.S.T. s.43) **Māzi**: Māzi ya‘ ni geçmiş.

(T.S.N. s.128) **Māzi**: Māzi, ān-ı tekellüm ve ifādeden evvelki zamāndır.

Māzi-i Nakli (Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi)

(H.Z.U. s.31) **Māzi’i Nakli**: Māzide vuku‘ bulān işi veyā ḥālī mütakellim gözü ile görmüş ise māzi-i şuhūdi olur (sevdi) gibi; ve eğer gözü ile görmeyub de işitmiş ise māzi’i nakli olur, (sevmiş) gibi.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.84) **Māzi-i Nakli**: Bir işiñ geçmiş zamānda vuku‘ unu mütakellimiñ işitmekle bildiğini ifāde ider.

(İ.S.T. s.39) **Māzi-i Nakli**: Eğer geçmiş zamāndaki bir işi söylemek isteyen kimse o işiñ vuku‘ buldığı vāḳitte kendisi hazır olmadığını ve bir başkasından işitdiğini anlātmaḳ isterlerse “māzi’i nakli” şıygasıyla merāmını söyler yāḥud yazar.

(K.L.T. s.425) **Māzi-i Nakli**: Māzi-i nakli şıygası mütakellimiñ işitmekle mu’ahḥaren vukuf ḥāşıl itdiği fi‘li ḥaber virir.

(K.O. s.88) **Māzi-i Nakli**: Māzi’i nakli mütakellimiñ semā‘ ile bildiğini beyān iden şıygadır.

(M.O.S. s.28) **Māzi-i Nakli**: Geçmiş zamāndaki bir işi bildirmek isteyen adam o işiñ vuku‘ buldığını işitmiş olduğunu anlatmaḳ üzere kullandığı şıygadır.

(N.U.S.T. s.44) **Māzi-i Nakli**: Māzi’i nakli, ki mesmu‘ āta müstenid veyā şoñradan ḥaber alınmış bir vuku‘ atı ifāde ider.

(S.O. s.23) **Māzi-i Nakli:** Geçmiş zemānda vuķu‘ ı menķul ve mesmu‘ olān bir fi‘li iş‘ār iden şıǵalardır.

(T.C.K.O. s.103)**Māzi-i Nakli:** Mütেকellimiñ sema ile bildiǵini beyān eylediǵi şıǵadır.

Māzi-i Şuhūdi (Görülen Geçmiş Zaman Kipi)

(H.Z.U. s.31) **Māzi-i Şuhūdi:** Māzide vuku‘ bulān işi veyā ħāli mütেকellim gözü ile görmüş ise māzi-i şuhūdi olur.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.83-84)**Māzi-i Şuhūdi:** Bir işiñ geçmiş zamānda vuķu‘unu mütেকellimiñ gözüyle gördüğünü veyā görmüş gibi iyice bildiǵini ifāde ider.

(İ.S.T. s.37-38)**Māzi-i Şuhūdi:** Eğer geçmiş zamāndaki bir şey’den bāḥiş iden kimse o işiñ vuķu‘ bulduǵu vaķitte kendisi de ḥazır olduǵını anlatmak isterse māzi-i şuhūdi şıyǵasıyla merāmını söyler veyāḥud yazar ve ḥaber verir.

(K.L.T. s.424)**Māzi-i Şuhūdi:** Māzi’i şuhūdi şıyǵası mütেকellimiñ gözüyle gördüǵü veyā görmüş gibi bildiǵi fi‘le delālet ider.

(K.O. s.88) **Māzi-i Şuhūdi:** Māzi-i şuhūdi mütেকellimiñ re‘ye’la‘yn gördüğünü veyāḥud görmüş gibi bildiǵini ḥaber viren şıyǵadır.

(N.U.S.T. s.43-44) **Māzi-i Şuhūdi:** Māzi-i şuhūdi, ki gözle görölüb yakinen bilinen bir vuķu‘ atı beyān ider.

(S.O. s.22-23) **Māzi-i Şuhūdi:** Geçmiş zemānda vuķu‘ ı meşhud olān bir fi‘li iş‘ār iden şıǵalardır.

(T.C.K.O. s.102) **Māzi-i Şuhūdi**: Mütakellimiñ re‘ye’la‘yn gördüğünü haber viren şîğadır.

Mef‘ul (Tümleç)

(H.Z.U. s.28) **Mef‘ul**: Fi‘liñ beyân eylediği işiñ veyâ hâliñ sirâyet ve ta‘alluk eylediği şey’i ifâde iden kelimeye mef‘ul dinir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.70) **Mef‘ul**: Bir fi‘liñ ma‘nâsındaki işiñ ta‘alluk ve te’şir itdiği kelimedir.

(T.S.N. s.) **Mef‘ul**: Fi‘liñ ifâde itdiği işi veyâ hâli daha tamâm, daha mufassal şurette tanıtmâğa hizmet iden kelimelere “mef‘ul” ta‘bir iderler.

Mef‘ulün-Bih (Yükleme Hâli)

(K.O. s.15) **Mef‘ulün-Bih**: Mef‘ulün-bih ahirine yâ ‘ilâve olunân isimdir.

(M.K. s.7) **Mef‘ulün Bih**: İsmiñ ahiri meksur kılınub ‘alâmet olarak “ya” yâzılır.

(N.O. s.86) **Mef‘ul Bih**: Âhirine sâkin ise meskur kılınarak ‘alâmet olmak üzere (ya), müteharrik ise (yi) ‘ilâve olunân kelimeye dinür.

Mef‘ul Fih (Bulunma Hâli)

(N.O. s.88) **Mef‘ul Fih**: Âhirine (de) edât zarfı ‘ilâve olunân kelimeye dinür.

Mef'ulün Ğayr-i Şarih (Dolaylı Tümleç)

- (H.Z.U. s.29) **Mef'ulün Ğayr-i Şarih:** Mef'ulün Ğayr-i şarih fi'liñ beyân eylediği işiñ kendisine sirâyeti toğrıdan toğrıya vuķu⁶ bulmâmış olân kelimedir.

Mef'ulün-İleyh (Yönelme Hâli)

- (K.O. s.15) **Mef'ulün-İleyh:** Mef'ulün-ileyh aħirine hâ⁶ ilâve olunân isimdir.
- (M.K. s.8) **Mef'ulün İleyh:** İsmiñ āħiri meksur kılınub⁶ alâmet olarak “hâ yı” resmiyye yâzılır.
- (N.O. s.87) **Mef'ul ileyh:** Āħirine sâkin ise meftuħ kılınarak⁶ alâmet olmaķ üzere “e”, müteħarrik ise “ye”⁶ ilâve olunân kelimeye dinür.

Mef'ul Leh (“İçin” Son Çekim Edatı)

- (N.O. s. 90) **Mef'ul Leh:** Āħirine “içün” edatı⁶ ilâve olunân kelimeye dinür.

Mef'ul Ma'ah (Vasıta Hâli)

- (N.O. s.92) **Mef'ul Ma'ah:** Āħirine (ile) edatı⁶ ilâve kılınân kelimeye deniyor.

Mef'ul Minh (Ayrılma Hâli)

(N.O. s.89) **Mef'ul Minh:** Āhirine (den) edâtı ‘ilâve kılınân kelimeye dinür.

Mef'ulün Şariḥ (Nesne)

(H.Z.U. s.28) **Mef'ulün Şariḥ:** Mef'ulün şariḥ fi' liḥ beyân eylediği iş kendisine
toğrıdan toğrıya sirâyet itmiş olân kelimedir.

Mevşuf (Tamlanan)

(K.L.T. s.356) **Mevşuf:** Şıfatıñ tavşif itdiği diğەر isme “mevşuf” dinir.

(K.O. s.32) **Mevşuf:** Şıfat bir ismiñ hâl ve keyfiyetini beyân için ol isme ‘ilâve
olunân lafızdır ve ol isme mevşuf dinir.

(M.O.S. s.8) **Mevşuf:** Bir şıfatıñ hâl ve şanını bildirdiği ism-i muṭlakâ dinir.

(N.O. s.37) **Mevşuf:** Şıfatıñ hâl ve keyfiyetini bildirdiği isme “mevşuf” ta‘ bir
olunur.

(N.U.S.T. s.21) **Mevşuf:** Şıfatın tavşif itdiği isme mevşuf dinir.

(T.C.K.O. s.44) **Mevşuf:** Ma‘ nâ’yı vaşfi ile muttaşif olân isme mevşuf dinilir.

(T.S.N. s.67) **Mevşuf:** Şıfatlar isimler ile beraber bulunurlar. İsme “mevşuf” dinir.

Mezidün Fih (Köküne Sonradan Ek Eklenen Mastar)

(İ.S.T. s.27) **Mezidün Fih:** Mâdde ‘i aşliyesine şoñradan ḥarf katılan maşdarlardır.

Mi 'at (Yüzler Basamağı)

(K.O. s.47) **Mi 'at:** Yüzden toğuz yüze kadar olan şâyılardır.

Muĥāṭab (İkinci Şahıs)

(T.S.N. s.104) **Muĥāṭab:** İkinci şahış ki kendisine bir lâkırdı söylenen kimsedir, buñā “muĥāṭab” deriz.

Muzāf (Tamlanan)

(H.Z.U. s.11) **Muzāf:** (Vapur bâcāsı), (vapuruñ bâcāsı), (arābanıñ ĥayvānı). Bu terkiplerde birinci isme muzāfun ileyh, ikinci isme muzāf dinilir.

(K.L.T. s.340) **Muzāf:** İsm-i mücerredin āĥirine bir “ı” getirilirse “muzāf” olur.

(N.O. s.4) **Muzāf:** Bir kelimeyi diğeri bir kelimeye rabṭ idüb beynlerindeki münāsebeti beyān eylemekden ‘ibāretidir ki bu kelimelerden birine muzāf, diğeri de muzāfun ileyh dinür.

(T.C.K.O. s.39) **Muzāf:** İzāfet bir ma‘nā’yı ĥuşuşı ifādesi için bir ismi diğeri isme rabṭ eylemektir. Bunların birine muzāf ve diğeri muzāfun ileyh dinilir.

Muzāfun-İleyh(Tamlayan)

(H.Z.U. s.11) **Muzāfun-İleyh:** (Vapur bâcāsı), (vapuruñ bâcāsı), (arābanıñ ĥayvānı). Bu terkiplerde birinci isme muzāfun ileyh, ikinci isme muzāf dinilir.

(K.L.T. s.340)**Muzāfun-İleyh**: İsm-i mücerredin āhirine bir “ñ” getirilirse, muzāfun-ileyh olur.

(K.O. s.16) **Muzāfun-İleyh**: Muzāfun-ileyh āhirine şāğır kâf ‘ilāve kılınān isimdir.

(N.O. s.4) **Muzāfun-İleyh**: Bir kelimeyi diğer bir kelimeye rabṭ idüb beynlerindeki münāsebeti beyān eylemekden ‘ibāretdir ki bu kelimelerden birine muzāf, diğerine de muzāfun ileyh dinür.

(T.C.K.O. s.39)**Muzāfun-İleyh**: İzāfet bir ma‘nā’yı huşuşi ifādesi için bir ismi diğer isme rabṭ eylemektir. Bunların birine muzāf ve diğerine muzāfun ileyh dinilir.

Muzāri‘ (Geniş Zaman)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.85)**Muzāri‘**: Bir işin zamān-ı hālde veyā zamān-ı istikbālde vuku‘unu beyān iden şıygadır.

(İ.S.T. s.39) **Muzāri‘**: Eğer bir kimse bir işin şimdiki veyā gelecek zamānlardan birinde olduğunu ayırmayarak o işin işbu iki zamāna da münāsebetini anlatmak isterse muzāri‘ şıygasıyla merāmını söyler veyāhud yazar.

(K.O. s.89) **Muzāri‘**: Muzāri‘ şimdiki zamān ile gelecek zamāna şāmil olān zamān-ı u‘mumiye delālet iden şıygadır ki ba‘zen devām ve istimrār ma‘nāsını iş‘ār ider.

(M.O.S. s.30) **Fi‘l - i Muzāri‘**: Hem hāle hem istikbāle delālet iden şıygadır.

(S.O. s.25) **Fi‘l - i Muzāri‘**: Bir fi‘lin şimdiki hālde veyā gelecekte vuku‘unu beyān ve iş‘ār iden şıgalardır.

(T.C.K.O. s.105)**Muzāri‘**: Zamān-ı hāl ile zamān-ı istikbāle şāmil olān ma‘nā’yı ‘umumiye delālet eyler.

Mübhemāt (Belirsiz Kelimeler)

- (İ.S.T. s.21) **Mübhemāt:** Belli etmeyerek bir şahış veyāhud bir şey'i bildiren kelimelerdir.
- (K.O. s.51) **Mübhemāt:** Mübhemāt mübhem olduğu hâlde bir şahşı yāhud bir şey'i iş'âr iden kelimelerdir.
- (M.K. s.14) **Mübhemāt:** Mübhemāt belli itmeyerek bir şahşı yāhud bir şey'i iş'âr iden kelimelerdir.
- (M.O.S. s.18) **Mübhemāt:** Belli etmeyerek bir zât veyā şeyi beyân iden sözlere dinir.
- (S.O. s.50) **Mübhemāt:** Mübhemāt (kim ve ne ve kaç ve nice ve nere ve kaç) lafzlarıdır.

Münādi(Ünlem Getirilmiş Kelime)

- (N.O. s.82) **Münādi:** (ey-heyy-yā-eyā) edât nidâlarınıñ dâhil oldukları kelimât ve terkiyata dinür.

Mürekkeb Şıfatlar (Birleşik Şıfatlar)

- (T.S.N. s.85) **Mürekkeb Şıfatlar:** Mürekkeb şıfatlar ekşeriya birer mütemmim ile birlikte kullânılân şıfat demektir.

Müsnedün-ileyh

Bk. Fā' il.

Müsned

Bk. Me' ul.

Müstakbel

Bk. İstikbāl.

Müşāreket (İşteşlik)

(H.Z.U. s.50) **Fî'l-i Müşāreket:** Bir işiñ birķāç kişi arasında müşterek 'en vuķu' unu bildiren fi' le fi' l-i müşāreket dinilir.

(N.U.S.T. s.45) **Müşāreket:** İşlenen işin iki veyā ziyāde şahış arasında işlendiğini gösterir.

(T.S.N. s.133) **Müşāreket:** Müşāreket şekli fi' liñ ifāde itdiği işiñ iki veyā dahā çok kişi beyninde müşterek olduğunu göstermek için kullānılır.

Müşārün-İleyh (İşaret Edilen Şey)

(K.L.T. s.336) **Müşārün-İleyh:** İsm-i işāretin gösterdiği şey'e müşārün-ileyh dinir.

Müte‘alîkât-ı Fi‘l (Fiil Grubu)

(N.O. s.86) **Müte‘alîkât-ı Fi‘l:** Fi‘leri birer şuretle takyid iden mef‘ullerdir.

Mütekellim (Birinci Şahıs)

(K.L.T. s.419) **Mütekellim:** Fi‘liñ vuku‘unu haber virendir.

(T.S.N. s.104) **Mütekellim:** Birinci şahış, ki bir lâkırdıyı söyleyen kimsedir, buñā “*mütekellim*” diriz.

Mütemmim

Bk.Mef‘ul.

Mütemmimât-ı Cümle (Cümlenin Öğeleri)

(K.L.T. s.44) **Mütemmimât-ı Cümle:** Cümleñiñ eczâsını yek-diğerine rabt iden elfâza “*mütemmimât-ı cümle*” dinir.

Mütemmimli Müsnedün-İleyh (Tamlayıcı Özne)

(T.S.N. s.19) **Mütemmimli Müsnedün-İleyh:** Müsnedün-ileyhiñ bir veyâ birkaç mütemmimi vârsa, bu mütemmimler ister birer kelime ister birer cümle olsun, o müsnedün-ileyhlere mütemmimli müsnedün-ileyh nāmı virilir.

Müterâdîf (Eş Anlamlı)

(K.L.T. s.38) **Müterâdîf:** Birkaç lafız bir ma‘nâya delâlet iderse o gibi kelimelere “müterâdîf” dinir.

(T.S.N. s.61) **Müterâdîf(Kelimât-ı Müterâdife) :** Ma‘naları birbiriniñ hemân hemân ‘aynı olân kelimelere “müterâdîf”ta‘ bir olunur.

N

Nâ‘ib Fâ‘il (Sözde Özne)

(N.O. s.79) **Nâ‘ib Fâ‘il:** Edât mef‘uli hâzıf olunarak fâ‘il ma‘kâmına olân mef‘ul bihe dinür.

Nekre (Belirsiz İsim)

(H.Z.U. s.7-8) **Nekre:** Efrâdından biri veyâ cümlesi veyâhud cinsi murâd idilmeyerek kullânılân isimler nekre, ve efrâdından biri veyâ cümlesi veyâhud cinsi murâd idilerek kullânılân isimlere de ma‘rife dinilir.

Nidâ (Ünlem)

(N.U.S.T. s.116) **Nida:** Nida bir te‘şir ya‘ni sevinç, keder, ta‘accüb, heyecan gibi bir hâl beyân iden ba‘zı kelimelerdir.

(T.S.N. s.329) **Nidā:** Lākırdı ârâsında hayreti, hiddeti, hazzı, elemi, teneffürü, taḥassürü, ilh. ifâde itmek üzere izhâr idilen eşvâta “nidâ” ta‘bir olunur.

R

Rabıt Şıygaları (Zarf-Fiil)

(M.O.S. s.47-48) **Rabıt Şıygaları:** Sözleri birbirine bağlamak için tasrifâtı olmayarak yālñız birer şıygadan ‘ibâret olup (a‘tfiyye, ta‘kibiyye, ibtidâ‘iyye, intihâ‘iyye, tevkitiyye, ta‘lil) dinir.

(N.O. s.110) **Şığa-i Rabtiye:** Lisânımızda kelâmı rabıt ve vaşl itmek üzre müsta‘mel bir tākım şıgalar vârdır. Bunlar “şığa-i rabtiye” ‘ünvanıyla yâd olunurlar.

(T.S.N. s.203) **Rabıt Şıygaları:** Āyrı cümleler dāhilinde bulunān fi‘ller birbirlerine rabıt idilecekleri zamān bu rābıtadan maḥṣut olān efkâr-ı tāliyyeye göre ḥuṣuṣi birtākım şekiller iktisab iderler ki bunlara rabıt şıygaları ta‘bir olunur.

Rābıta (Bağlama Edatı veya Eki/Bağlaç)

(H.Z.U. s.66) **Edât-ı Rabıt:** Edât-ı rabıt cümleleri veyâ bir cümleñ kısımlarını birbirine bağlāyan ve aşlā değışmeyen kelimelerdir.

(K.İ.T. s.84-85) **Rābıta:** Bir cümleyi diğr cümleye rabıt iden edāta dinilür.

(N.U.S.T. s.114) **Revābıt**: Revābıt beynlerinde bir güne münāsebet bulunan iki kelime veyā cümleyi birbirine rabṭ iden bir takım kelimelere dinilir.

(T.S.N. s.271) **Revābıt**: Edevātın bir kısmı iki kelimeyi yāḥud iki cümleyi birbirine rabṭa ḥizmet itdikleri için bunlara “revābıt” ta‘ bir olunur.

Rābıta’i ‘Aṭfiyye (-Ip’lı Zarf-Fiil)

(T.S.N. s.204) **Rābıta’i ‘Aṭfiyye**: Mādde’i aşliyelere, nihāyetleri şavāmitden ise “ub” şavā’itden ise “yub” ‘ilāvesiyle rābıta’i ‘aṭfiyye teşkil olunur.

Rābıta’i Ḥāliyye (-ArAk Ekli Zarf-Fiil)

(T.S.N. s.207) **Rābıta’i Ḥāliyye**: Rābıta’i ḥāliyye şıyğa’i iltizāmilerin müfred-i ğā’ibleri nihāyetine “rek”, ”rak” ‘ilāvesiyle yapılır.

Rābıta’i İbtidā’iyye (-AlI Ekli Zarf-Fiil)

(T.S.N. s.213) **Rābıta’i İbtidā’iyye**: Şıyğa’i iltizāmının müfred-i ğā’ibi nihāyetine “ıl” yāḥud “ıl beri”, “ıldan beri” ‘ilāve olunarak teşkil idilir.

Rābıta'ı İntihā'ıyye (-IncAya kadar'la Yapılan Zarf)

(T.S.N. s.214) **Rābıta'ı İntihā'ıyye:** Mādde'ı aşlıyelere nihāyetleri şavāmitden ise “ıncaya kadar” şavāitden ise “yıncaya kadar” ‘ilāvesiyle rābıta'ı intihā'ıyye şıygası teşkil olunur.

Rābıta'ı Sebebiyye (-AcAğIndAn, -DIğIndAn Ekli Zarf-Fiil)

Bkz. Şıyğa-i Şıla

Rābıta'ı Ta'ķibiyye (-IncA Ekli Zarf-Fiil)

(T.S.N. s.217) **Rābıta'ı Ta'ķibiyye:** Mādde'ı aşlıyelere, nihāyetleri şavāmitden ise “-ınca”, şavāitden ise “-yınca” ‘ilāve olunarak rābıta'ı ta'ķibiyye şıygası teşkil idilir.

Rābıta'ı Tevķitiyye (-DIkça Ekli Zarf-Fiil)

(T.S.N. s.219) **Rābıta'ı Tevķitiyye:** Māzi'ı şuhūdiniñ cem'ı mütekellimi nihāyetine “ca” ‘ilāve olunursa rābıta-i tevķitiyye şıygası vücud bulur.

Rābıta 'i Zamāniyye (Zaman Bildiren Zarf)

(T.S.N. s.222) **Rābıta 'i Zamāniyye:** Māzi-i şuhūdileri cem‘ i gā’ibleri nihāyetine “dan sonra” yāhud mādde’i aşliyelere “madan evvel” ‘ilāvesiyle rābıta-i zamāniyye teşkil idilir.

Revābıt (Bağlaçlar)

Bk. Rābıta

S

Şāmit (Ünsüz)

(T.S.N. s.2) **Şāmit:** Şāmitler āğızdan çıkmak için muṭlaқа şā’it denilen ḥarflerden birinin mu‘avenetine muḥtaç olurlar; bunlardan biriyle terekküb iderek telaffuz idilirler.

Şıfat (Sıfat- Önad)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.31) **Şıfat:** Bir ismi tavşif iden kelime ve terkibe dinir.

(İ.S.T. s.9) **Şıfat:** Bir ismin ḥālını ve nasıl olduğunu bildirmek için o ismin yanına getirilen lafızdır ve o isme daḥi “mevşuf” derler. Güzel bahçe, kötü

insan, sarı kitab denildiğinde güzel, kötü, sarı şıfat ve bahçe, insan, kitab mevşufdur ve Türkçede şıfat mevşufdan önce getirilir ve mevşufun gerek müfred ve gerek cem‘ olsun şıfatı yine müfred olur: büyük kitaplar, geniş mektepler gibi.

(K.L.T. s.356) **Şıfat:** Bir isme kırbıyetle müsemmasıñ hāl ve keyfiyetine delālet iden kelimedir.

(K.O. s.32) **Şıfat:** Şıfat bir ismiñ hāl ve keyfiyetini beyān için ol isme ‘ilāve olunān lafzdır ve ol isme mevşuf dinilir.

(M.K. s.9) **Şıfat:** Bir ismiñ hāl ve kifayetini bildirmek için ol ismiñ yānına getirilen kelimedir.

(M.O.S. s.8) **Şıfat:** Bir ism-i muṭlakā renk, koku, güzellik, şayı, fazilet, fenalık gibi hāl ve sanını bildiren diğerk bir ṭakım kelimeler vardır ki onlara (şıfat) dinir.

(N.O. s.37) **Şıfat:** Bir ismiñ hāl ve keyfiyetini bildiren kelime ve terķibe dinür.

(N.U.S.T. s.21) **Şıfat:** Bir ismin hāl ve keyfiyetini gösteren kelimeye dinir.

(S.O. s.9) **Şıfat:** İsimleriñ evveline ‘ilāve olunup hāl ü keyfiyeti beyān iden lafzlardır.

(T.C.K.O. s.13) **Şıfat:** Zamān ile mukayyed olmaḳsızın bir vaşıf ile mutṭaşıf olān şey’ dimekdir.

(T.S.N. s.66) **Şıfat:** Bir ismiñ hāl ve keyfiyetini bildirmek yāḥud bir fıkr-i tāli ‘ilāvesiyle ma‘nāsını ta‘yin ve tavzih itmek için evveline getirilen kelimeye “şıfat” dirler.

Şıfat-ı Adediyye (Sayı Sıfatları)

(T.S.N. s.88) **Şıfat-ı ‘Adediyye:** Ta‘dāda hı̄zmet iden şıfatlara “şıfat-ı ‘adediyye” dinir.

Şıfat-ı Aşliyye (Asıl Sıfat/Sıfat)

(H.Z.U. s.19) **Şıfat-ı Aşliyye:** Şıfat-ı aşliyye ‘ādi şıfatlardır, (güzel), (çirkin) gibi.

Şıfat-ı İfrātiyye (Aşırılık Bildiren Sıfat)

(K.O. s.44) **Şıfat-ı İfrātiyye:** Ma‘nāyı vaşfiniñ şiddet ü kuvvet üzere olmasını ifāde ider.

(M.O.S. s.10) **Şıfat-ı İfrātiyye:** Zāten şıfat olān kelimeleriñ evvellerine (*çok, pek, ziyāde, gāyet*) edātlarının ‘ilāvesiyle ma‘nāyı büyültmekdir.

Şıfat-ı İstifhāmiyye (Soru Sıfatları)

(T.S.N. s.97) **Şıfat-ı İstifhāmiyye:** “Hāngi” ekseriyā istifhām için kullānılır. O vakit buna “şıfat-ı istifhāmiyye” dinir.

Şıfat-ı İşāret (İşaret Sıfatları)

Bk. İsm-i İşāret

Şıfat-ı Kıyâsiyye (Kurallı Şıfat)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.33)Şıfat-ı Kıyâsi: Kâ‘ide ile zabt olunân şıfatlardır(...)

(İ.S.T. s.10) Şıfat-ı Kıyâsiyye: Kâ‘ide ile yapılan şıfatlardır. Bu da ya müştâk olur. Ya‘ni bir maşdardan hâşıl olur veyâhud isimlerin ağırlarına –cı, -lı, -ca, -sı, -msı edâtlarından biri getirilerek şıfat yapılır. Müştâklar gelen, gönderilmiş gibi.

(K.L.T. s.358)Şıfat-ı Kıyâsiyye: Kavâ‘id-i maşuşaya tevfiқан teşkil idilen esmâ’yı vaşfiyyedir.

(K.O. s.32) Şıfat-ı Kıyâsi: Kıyâsi kâ‘ide ile bellenen kelimelerdir.

(S.O. s.9) Şıfat-ı Kıyâsiyye: Bir ka‘ide ile yapılan şıfatlardır.

(T.C.K.O. s.32)Şıfat-ı Kıyâsi: Kıyâsi bir ka‘ide ile zabt olunân şıfatlardır.

(T.S.N. s.80) Şıfat-ı Kıyâsiyye: Şıfat-ı kıyâsiyye, ba‘zı edâtlar ‘ilâvesiyle isim ve fi‘llerden teşkil olunân şıfatlardır.

Şıfat-ı Mübâlağa (Abartma Şıfatı)

(H.Z.U. s.20) Şıfat-ı Mübâlağa: Şıfat-ı mübâlağa diğeri bir şey’e nisbet olunmaksızın ma‘nâsı kuvvetlendirilmiş şıfat olup, bu da şıfatların evveline (pek), gâyet), (çok), (ziyâde), (eñ) ta‘dil-i fi‘llerinden birinin ‘ilâvesiyle yapılır.

(S.O. s.33) Şıfat-ı Mübâlağa: Ma‘nâ-yı maşdarı ile bir zâtın devâm üzre ittışafını beyân ve ifâde iden şıgalardır.

Şıfat-1 Mübheme (Belirsizlik Sıfatları)

(T.S.N. s.96) **Şıfat-1 Mübheme:** ‘Umumiyet fikrinin ‘ilâvesiyle ya‘ni mübhem bir şüretde isimleri ta‘yin iden şıfatlara “şıfat-1 mübheme” dirler.

Şıfat-1 Müşebbehe (Niteleme Sıfatı)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.130) **Şıfat-1 Müşebbehe:** Ma‘nâca ‘âdi şıfat hâline getirilen maşdarlardır ki, edât-ı maşdarların hâzfi veyâhud mādde’i aşliyyeye hafiflerde “-gin, -kin”, şakillerde “-gın” ‘ilâve olunarak yapılır.

(M.O.S. s.55) **Şıfat-1 müşebbehe:** Herhangi bir hâl veyâ şıfatın bir zâtta veyâ bir şey’de sabit olup devâm üzere bulunduğunu beyân iden şıygadır.

(S.O. s.32) **Şıfat - 1 Müşebbehe:** Ba‘zıları ism - i fâ‘il ve ba‘zıları ism-i mef‘ul ma‘kâmında kullanılarak vaşfiyet ma‘nâsını ifâde iden bir takım şigalardır.

Şıfat-1 Nisbiyye (Karşılaştırma Sıfatı)

(H.Z.U. s.19) **Şıfat-1 Nisbiyye:** Şıfat-1 Nisbiyye iki şey’in birbirine nisbetini gösteren şıfat olup bu da ma‘nâyı şıfatın yâ bunlardan birinde ziyâdeliğini veyâ ikisinde de müsâvâtini gösterir.

Şıfat-ı Semā'î (Kuralsız, İşitilerek Öğrenilen Sıfatlar)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.31)Şıfat-ı Semā'î: İşitib bellemekle zabt olunān ve birbirine benzemeyen sıfatlardır.

(K.L.T. s.357-358)Şıfat-ı Semā'îyye: Ka'ide'î muṭṭarideye tābi' olmayub, işidub bellemekle zabt idilen ve yek-diğesine kıyās ve taṭbik olunamayān esmā'yı vaşfiyyedir ki māhiyetlerini lügat kitābları ta' yin eyler.

(K.O. s.32) Semā'î: Semā'î işidub bilmek ile zabt olunān kelimelerdir.

(S.O. s.9) Şıfat-ı Semā'îyye: İşitmek ile bellenilen sıfatlardır.

(T.C.K.O. s.32)Şıfat-ı Semā'î: Semai işitib bellemek ile zabt olunān sıfatlardır.

(T.S.N. s.80) Şıfat-ı Sema'î: Sema'î şıfat-ı vaşfiyye işidib bellemekle öğrenilen sıfatlardır.

Şıfat-ı Tafḍiliyye

(K.O. s.44) Şıfat-ı Tafḍiliyye: Diğere nisbetle bir şey'in rüçhānını beyān için lisān-ı Türkide edāt-ı tafḍil olān eñ ve daha lafzlarıyle kullānılān sıfatlardır.

Şıfat-ı Taḳliliyye (Azlık Bildiren Sıfat)

(K.O. s.44) Şıfat-ı Taḳliliyye: Ma'nā-yı vaşfiniñ za'f u kılet üzere olmasını ifāde ider.

(M.O.S. s.10) Şıfat-ı Taḳliliyye: Zāten şıfat olān kelimelerin ahirlerine (-CA) ' ilāve olup ma'nāsının azaltılmasıdır.

Şıyğa (Kıp)

(H.Z.U. s.31) **Şığa:** Şığa fi‘lleriñ şureti dimek olub beş nev‘dir: iğbāriyye, emriyye, iltizāmiyye, vūcubiyye, maşdariyye.

(İ.S.T. s.37) **Şıyğa:** Fi‘llerin hem vuķu‘ bulacağı zamānlara münasebetini anlatmak ve hem de nasıl vuķu‘ bulacağını bildirmek için ağırlarındaki edātların türlü türlü olmasına şıyğa derler.

(T.S.N. s.129) **Şıyğa:** Bir hükümü, bir hāli, bir işi, bir te’siri ifāde itmek üzere fi‘liñ iktisāb itdiğı şekillere “şıyğa” dirler.

Şıyğa’i A‘tfiyye (-Ip ekli Zarf-Fiil)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.120) **Şıyğa’i A‘tfiyye:** İki cümleñin kulağa hoş gelecek şurette rabt idilmesi için kullanılır.

(İ.S.T. s.46) **Şıyğa’i A‘tfiyye:** İki fi‘l şıyğasını birbirine rabt iderek ya‘ni bağlayarak kelama yakışık getirmek için kullanılır ve mādde’i aşliyenin ağırine –ub getirilir. Geldi ve gitti deneceğı yerde gelib gitdi denildiğı gibi.

(K.L.T. s.449) **Şıyğa’i A‘tfiyye:** Emr-i hāzırıñ ya‘ni mādde’i aşliyyeniñ ağırine –sākin ise – “ıb” veyā – müteħarrik ise – “yıb” ‘ilāvesiyle hāşıl olur.

(K.O. s.103-104) **Şıyğa’i A‘tfiyye:** Mādde’i aşliyye vav ve bā ‘ilāvesiyle hāşıl olub şıyğalarıñ edātları tekerrür itmeyerek iki fi‘li bir birine rabt ile kelāma hūsn virmek için isti‘māl olunur.

(M.O.S. s.48) **Şıyğa’i A‘tfiyye**: Bir fi‘l şıyğasını kendisine rabt edib daima evvel fi‘lin delâlet itdiği zamâna ta‘alluk iden ve o fi‘lin ma‘nâsını veren şıyğadır.

(N.O. s.110) **Şıyğa-i A‘tfiyye**: Şıyğa-i a‘tfiyye maşdarlardan müşbet olsun menfi olsun edât-ı maşdar hâzıf idildikten sonra kâlân maddenin âhırine sâkin ise harekelenerek (ub), müteharrik ise (yub) ‘ilâve kılınan kelimeye dinür.

(N.U.S.T. s.42) **Şığa’i A‘tfiyye**: Şığa-i a‘tfiyye ki dâ’ima altındaki fi‘lin şığasına tabi olur.

(T.C.K.O. s108) **Şıyğa’i A‘tfiyye**: Mâdde-i aşliyye bâ-i sâkine ve ondan evvel vâv-i imlâ ‘ilâvesiyle hâşıl olub iki fi‘li şığalarının edâtları tekrar etmeyerek birbirine rabt ile kelâma hüsn vermek için isti‘mâl olunur.

Şığa’i Haberiyye (Haber Kipi)

(N.U.S.T. s.42) **Şığa’i Haberiyye**: Şığa’i haberiyye ki bir işin olduğunu veya olacağını haber vermeye yarar.

Şığa-i Hâliyye (-ken Ekli Zarf-Fiil)

(N.U.S.T. s.43) **Şığa’i Hâliyye**: Şığa’i hâliyye, ki hâl beyân ider.

Şıyğa-i İbtidā'ıyye (-All Ekli Zarf-Fiil)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.122)Şıyğa-i İbtidā'ıyye: Kendisinden sonra gelen fi'lin başlādığını gösterir.

(K.L.T. s.450)Şıyğa-i İbtidā'ıyye: Fi'l-i iltizāminiñ müfred-i gā'ibine “lı” ‘ilāvesiyle taḥaṣṣul ider.

(K.O. s.105) Şıyğa-i İbtidā'ıyye: Fi'l-i iltizāminiñ müfred-i gā'ibine lı ‘ilāvesiyle olub ol fi'lin ibtidāyı vuku'ndan tekellüm zamānına dek diğər bir fi'lin a'li eldevām vāk'i olduğunu ifāde ider.

(M.O.S. s.48-49) Şıyğa-i İbtidā'ıyye: Bir işiñ vāk'i olduğu zamāndan söylendiği zamāna kadar o işiñ devām üzere olduğunu bildirmek için yapılan şıygadır.

(N.O. s.115-116)Şığa-i İbtidā'ıyye: - Fi'l-i iltizāmiyeniñ - müşbet olsun, menfi olsun – müfred-i gā'ibine “lı” ilḥāk idilerek vücuda gelen kelimeye dinür.

(T.C.K.O. s.110)Şıyğa-i İbtidā'ıyye: Fi'l-i iltizāminin müfred-i gā'ibine lı ‘ilāvesiyle olup fi'lin ibtidā-yı vuku'undan mütekellimiñ zamān-ı tekellümüne dek diğər bir fi'lin ‘ale'd-devām vāk'i olduğunu ifāde eyler.

Şığa-i İltizāmiyye (İstek Kipi)

(N.U.S.T. s.42) Şığa'i İltizāmiyye: Şığa'i iltizāmiye ki bir işiñ olmasının mültezim ve maḫşud olduğunu beyān ider.

Şıyğa'ı İntihâ'iyye (-IncAyA Kadar Eki İle Yapılan Zarf-Fiil)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.122)Şıyğa'ı İntihâ'iyye: Kendisinden sonra gelen fi'lin nihâyet bulduğunu beyân ider.

(K.O. s.104) Şıyğa'ı İntihâ'iyye: Mâdde-i aşliyye ncA edâtı 'ilâvesiyle olup bu huşuşun müddet-i intihâsını beyân ider.

(M.O.S. s.50) Şıyğa'ı İntihâ'iyye: Bir işin en sonrasını bildirmek için kullanılan şıygadır.

(N.O. s.116-117)Şığa'ı İntihâ'iyye: Maşdarlardan (mağ mek) atıldıktan sonra kalan kelimenin âhirine müteharrik ise “inceye” sâkin ise harekelenerek “nceye” lafızları 'ilâve ve bunlara (dek-kadar) edât-ı intihâlarından biri ilhâk kılınan kelimeye dinür.

(T.C.K.O. s.110)Şıyğa'ı İntihâ'iyye: Bir fi'lin nihâyet bulduğuna delâlet eyler.

Şığa'ı İstimrâriyye(-ArAk Ekli Zarf-Fiil)

(N.U.S.T. s.42) Şığa'ı İstimrâriyye: Şığa'ı istimrâriyye, ki bir işin olmakda devâm itdiğini gösterir.

(T.C.K.O. s.76)Şıyğa'ı Muṭâv'at: Muṭâv'at fâ'ilin bir fi'l ve te'siri kabul etmesi keyfiyetidir.

Şıyğa-i Muḳârebe

Bk. Fi'l-i Muḳârebe

Şığa-i Ricā 'iyye (Dilek Kipi)

(N.U.S.T. s.42) **Şığa'ı Ricā 'iyye:** Şığa'ı ricā 'iyye ki bir işiñ olması āru olundığını gösterir.

Şıyğa-i Şıla (Sıfat-Fiil)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.116) **Şıyğa-i Şıla:** Fā' iline muzāf olān şıygadır.

(İ.S.T. s.45) **Şıyğa-i Şıla:** Fi'lerin ba'zen isimler muzāf olur ve oñā şıyğa-i şıla derler: onun bildiğini, senin bildiğini, benim bildiğimi gibi.

(K.İ.T. s.85) **Sebebiyye:** Sebebiyye – (Oldığından, oldığından nāşi, oldığından tolayı, olduğu cihetle, olduğu eelden, olduğına mebnî, olduğına binā 'en, bulunduğınā mebnî, idüğine binā 'en, idüğü cihetle) gibi ki, bunlara (şıla şıygaları) yāḥud (şıla ma' a 't-ta' lil) dinilir.

(K.L.T. s.448) **Fi' l-i Vaşfiyye:** Türkçede ba'zı fi'ller aldıkları edâtlarla bir nev' i ma' nâyı vaşfiyyet ḥāşıl eylediklerinden “ef' āl-ı vaşfiyye” (şıyğa-i şıla) nāmını ālırlar.

(K.O. s.105-106) **Şıyğa-i Şıla:** Māzi-i şuhūdiniñ cem' i mütেকellimiyle müstaḳbeliñ müfred-i gā' b şıygaları olub ba'zan maşdar ve ba'zan şıfat maḳāmında kullānılırlar ve bu şuretdе isimler gibi aḥvāl-i erba' ada taşrif olunurlar ve ḥarflerine zāmir-i şıfatı daḥi ' ilāve olunur.

(M.K. s.33) **Şıyğa-i Şıla:** Fi' lleriñ maḳmuni ba'zen isimler gibi muzāf olub şıyğa-i şıla dinir.

(M.O.S. s.50-51) **Şıla Şıygası:** Māzi' i şuhūdi cem' i mütেকellimi ile istiḳbālin müfred-i gā' ibinden yapılan (geldiği, geleceği) gibi olān şıygalarıdır.

(T.C.K.O. s.123)**Şıyğa-i Şıla:** Māzi’i şuhūdinin yāhud müstakbelin müfred-i ğa‘ibine zamir-i vaşfi ‘ilāve olunduğda şığa’i şıla olur.

(T.S.N. s.242)**Rābıta’i Sebebiyye:** Rābıta-i mef’uliyetleriñ nihāyetine birinci ve ikinci şahıslar için “dan”, üçüncü şahıslar için “ndan” ‘ilāvesiyle rābıta’i sebebiyye teşkil idilir.

Şıyğa’i Şartıyye (Şart Kipi)

(N.U.S.T. s.42) **Şığa’i Şartıyye:** Şığa’i şartıyye ki bir işiñ olması diğeri bir iş için şart olduğunu gösterir.

(T.C.K.O. s.114)**Şıyğa’i Şartıyye:** Lāhik olduğu cümleyi diğeri bir cümleye şart kılar.

(T.S.N. s.163)**Şıyğa’i Şartıyye:** Mādde’i aşliyyeniñ nihāyetine “sa” ‘ilāvesiyle şıyğa’i şartıyye hāşıl olur.

Şıyğa’i Şirket (İşteşlik Kipi)

(T.C.K.O. s.77)**Şıyğa’i Şirket:** Bir fi’ilde müteaddit fā’illerin şirketini ifāde için mādde-i aşliyyeye şin-i sākine ilhāk olunur.

Şıyğa’i Ta’kibiyye (-Inca Ekli Zarf-Fiil)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.121)**Şıyğa’i Ta’kibiyye:** Kendisinden sonra gelen fi’lin derağab vuku‘unu ifāde ider.

(İ.S.T. s.46) **Şıyğa’i Ta’kıbiyye:** Mādde-i aşliyye bir –icek veyā ıcaķ katılarak şart yerinde kullanılır ve ‘aķabinde cezası gelir.

(K.L.T. s.450) **Şıyğa’i Ta’kıbiyye:** Mādde’i aşliyyeniñ āhirine – sākin ise – bir “ınca” veyā – müteħarrik ise – “yınca” ‘ilāvesiyle teşekkül ider.

(K.O. s.104) **Şıyğa’i Ta’kıbiyye:** Mādde’i aşliyye yā ve hafiflerde cek ve şaķillerde caķ ‘ilāvesiyle hāşıl olarak şart vāki’olub cezā vāki’ olacak fi’liñ onu ta’ķip itmesine delālet ider.

(M.O.S. s.48) **Şıyğa’i Ta’kıbiyye:** Şart makāmında gelib arkasından hemen cezası gelen ve dāima ğa’ib şuretinde bulunan bir şıyğadır.

(N.O. s.115-116) **Şıyğa’i Ta’kıbiyye:** -Maşdarlardan- müşbet olsun, menfi olsun – edāt-ı maşdar atıldıķdan soñra kalan kelimeniñ āhirine sākin ise harekelenerek “nce”, müteħarrik ise “ince” ‘ilāve idilenden kelimeye dinür.

(T.C.K.O. s.110-111) **Şıyğa’i Ta’kıbiyye:** Mazmununu mā-ba’dindeki fi’lin ta’ķib eylemesine delālet eyler.

Şıĝa’i Tāriħiyye (Zarf-Fiil)

(N.U.S.T. s.42) **Şıĝa’i Tāriħiyye:** Şıĝa’i tāriħiyye ki bir işiñ vuķu’ndan beri ne olduĝını anlatır.

Şıĝa’i Terkihiyye (-dık Ekiyle Kurulu Sıfat-Fiil)

(N.U.S.T. s.42) **Şıĝa’i Terkihiyye:** Şıĝa’i terkihiyye ki ģarf-i cerlerle birleşerek zamān beyān ider.

Şıyğa'ı Tevķitiyye (Dıkça, -DıktA Ekli Zarf-Fiil)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.121)Şıyğa'ı Tevķitiyye: Kendisinden şoñra gelen fi'lin vuķu'unu

bir vaķte şart kılmak için kullanılır.

(İ.S.T. s.47) Şıyğa'ı Tevķitiyye: Bir işiñ vāk'ı olması lâzım gelen vaķtin akabinde

o işiñ behemeķāl vuķu' bulduķunu bildirmek için kullanılır ve māzi'ı şuhūdinin cem'ı mütেকellimiñin aķirine bir –ca getirilir.

(K.L.T. s.450-451) Şıyğa'ı Tevķitiyye: Māzi'ı şuhūdiniñ cem'ı mütেকellimiñe “ca”

ilāvesiyle hāşıl olur.

(K.O. s.105) Şıyğa'ı Tevķitiyye: Māzi'ı şuhūdiniñ cem'ı mütেকellimiñe CA

ilāvesiyle olub şart vāķi' olur ve mażmunu her ne vaķit vāķi' olsa mażmun-ı cezāniñ daķi beher hāl vāķi' olacaķını beyān ider.

(M.O.S. s.49) Şıyğa'ı Tevķitiyye: Bir işiñ vāķi' olması lâzım gelen vaķtin akabinde

o işiñ behemeķāl vuķu' bulacaķını bildirmek için müsta'mel olān şıyğadır.

(N.O. s.118) Şıga'ı Tevķitiyye: Māzi'ı şuhūdiyeniñ – müşbet olsun, menfi olsun –

cem'ı mütেকellimiñe “ce” ilhāk idilerek vücuda getirilen kelimeye dinür.

(T.C.K.O. s.109)Şıyğa'ı Tevķitiyye: Māz'ı şuhūdiniñ mütেকellim ma'al-ğayr

şığasına ca ilāvesiyle olur.

Şıga'ı Vücubiyye

Bk. Fi'l-i Vücubiye

T

Ta‘dil-i Fi‘l(Zarf)

Bk. Zarf

Tasğir (Küçültme)

Bk. Edât-ı Tasğir

Taglib (Bir İlgiden Dolayı Bir Kelimeyi Başka Bir Manayı da İçine Alacak Şekilde Kullanma)

(T.S.N. s.48) **Taglib:** Birbirine münāsebeti olān iki müfred kelime’i A‘rabîyyeden biriniñ teşniyesini yāparağ diğeriñi kaçd itdikleri de vārdır. Bunā “tağlib” uşulü dirler.

Taḥlil-i Şarfi (Kelime Tahlili)

(T.S.N. s.16) **Taḥlil-i Şarfi:** Taḥlil-i şarfi, her kelimeyi tek başına piş-i mülāḥazaya ālarağ bunuñ nev‘ini, ṭabia‘tini, ḥavāş-ı ḥuşuşıyyesini meydana koyār.

Tahlil-i Nahvi (Cümle Tahlili)

(T.S.N. s.16) **Tahlil-i Nahvi:** Tahlil-i nahvi ise i‘bāreyi ihtivā itdiği hükümler i‘tibāriyle aḳsāma tefriḳ ider; bu aḳsāmı derece’i ehemmiyetlerine ve birbiriyle olān münāsebetlerine göre taṣnif eyler.

Tenḳit (Noktalama)

(K.L.T. s.59) **Tenḳit:** Kırā’ati teshil ve telḥin, terkib ve cümleleri ba‘zan daḥi kelimeleri tefriḳ ve tensiḳ ve hele – istiḥrāc-ı me’āl ḥuṣuṣunda – fikri tenvir ve tesri‘ maḳṣadiyle i‘bāre ārasına vaḏ‘idilen ve beheri birer ta‘rif-i belig hükümünde bulunān birṭāḳım iṣārāt ve a‘lāmāta “tenḳitiyye” ve ṣuret-i isti‘māllerini gösteren uṣule “tenḳit” nāmı virilmiştir.

(N.O. s.124) **Uṣul-i Tanḳit:** Yazı kolaylıkla okunub anlaşılmak için aḥir-i cem‘ ile ba‘zı kelimāt ve terkibātın aralarına iṣāret-i maḥṣuṣa-i vuḏ‘ata (uṣul-i tanḳit) diniyor.

(N.U.S.T. s.10) **Tenkit:** İ‘bārenin bir ṭāḳım iṣāret-i maḥṣuṣa ile tefriḳ ve taksimi uṣulüne tenkit dinir.

(T.S.N. s.9) **Tenḳit:** Tenḳit, bir i‘bārenin aḳsāmını tefriḳ itmek üzere kelimeler ārasına birṭāḳım iṣāretler vaḏ‘ itmekdir.

Terkib (Tamlama)

(K.L.T. s.40) **Terkib:** “Terkib”, iki veyā müte‘addid elfāzın terekkeb ve teselsülünden ‘ibāret olub, esāsen iki nev‘idir: “Nāḳış, tām”.

(N.O. s.3) **Terkib:** Bir kelimeye bir veyā daha ziyāde kelime ‘ ilāve olunarak
hüſule gelen hey’ete ta‘ bir olunur.

Terkib-i İzāfi (isim Tamlaması)

(H.Z.U. s.11) **Terkib-i İzāfi:** İki ismi birbirne yāpıſdırmağa izāfet, ve böyle biri
birine yāpıſmış iki isme terkib-i izāfi dinilir.

(N.O. s.4) **Terkib-i İzāfi:** Muzāf ile muzāfun ileyhden teşekkül iden mürekkebāta
(Terkib-i izāfi) nāmı virilir.

(T.S.N. s.52) **Terkib-i İzāfi:** İcab itdiği zamān bir ismiñ ma‘ nāsını itmām itmek
üzere yānına getirilen kelimeye o ismiñ mütemmimi ta‘ bir olunur. İsim
ile mütemmimiñ hey’et-i u‘ mumiyyesine “terkib-i izāfi” ve bir
mütemmim ‘ ilāvesiyle ismiñ ma‘ nāsını itmām itmeğe “izāfet” dirler.

Terkib-i Nākış (Kelime Grubu)

(K.L.T. s.40.) **Terkib-i Nākış:** Muḥatab veyā sāmi‘ a ḥaber nākış ifāde iden sözdür.

(N.O. s.4) **Terkib-i Nākış:** Muḥātaba fāide-i tāmme ifāde itmeyen terkibe ıtlak
olunur.

Terkib-i Tām (Cümle)

(K.L.T. s.40) **Terkib-i Tām:** Muḥatab veyā sāmi‘ a ḥaber tām ifāde iden “cümle” veyā
“kelām”dır

(N.O. s.65) **Terkib-i Tām:** Muḥāṭaba fā’ide-i tāme ifāde iden söze dinür.

Terkib-i Vaşfi (Sıfat Tamlaması)

(T.S.N. s.67) **Terkib-i Vaşfi:** Şıfat ile mevşufuñ her ikisine birden “terkib-i vaşfi” ta’ bir idilir.

U

Usul-i Tankit

Bk. Tenkit

Z

Zamān (Zaman)

(H.Z.U. s.31) **Zamān:** Zamān işiñ vuku’u ve vaqtini bildirmek için fi’liñ aḥz eylediği şekle dinir.

(T.S.N. s.128) **Zamān:** Fī'liñ ifāde itdiği işi fā'iliñ ne vaqıt yāpdığını yāhud fī'l tarafından ifāde olunān hāl dāhiline hāngi zamānda bulunduğunu göstermek için fī'liñ iktisāb itdiği şekle “zamān” ta' bir olunur.

Ẓamān-ı Basit (Basit Zaman)

(H.Z.U. s.32) **Ẓamān-ı Basit:** Ẓamān-ı basit olmak fī'liniñ yārdımı olmayarak taşrif olunān zamānlardır, (Ben söylüyorum) gibi.

Ẓamān-ı Mürekkebe (Birleşik Zaman)

(H.Z.U. s.32) **Ẓamān-ı Mürekkebe:** Ẓamān-ı mürekkebe olmak fī'liniñ yārdımı ile taşrif olunan zamānlardır, (Ben söylemiş oluyorum) gibi.

Ẓamir (Zamir-Adıl)

(H.Z.U. s.22) **Ẓamir:** Ẓamir isim maḳāmına ḳā'im ve oñā rāci' olān kelimelerdir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.55) **Ẓamir:** Mütেকellime, muḥāṭaba, ḡa'ibe delālet iden kelimedir.

(İ.S.T. s.11) **Ẓamir:** İsim yerini tūtān kelimedir.

(K.L.T. s.389) **Ẓamir:** “ Ẓamir” ismiñ yerine ḳāi'm olān kelimedir.

(K.O. s.51) **Kināye:** Kināye isim olmayarak bir şahşı yāhud bir şey'i iş'ār iden kelimelerdir.

(M.K. s.10) **Ẓamir:** Ẓamir ismiñ yerini tūtān kelimedir.

(M.O.S. s.11-12) **Žamir**: Bir isim yerini tutān kelimeye “žamir ” ve yerini tuttuğu isme de (merci‘)dinir ki (ben, sen, o) kelimeleri žamir olup ben žamiriniñ mercisi söyleyen adam ya‘ ni mütেকellim sen žamirinin mercisi karsısına söylenen adam ya‘ ni muḥāṭab o žamiriniñ mercisi de görünmeyen ve evvelce sözü geçmiş olān veyā malum bulunan adam veyā şey ya‘ ni ğa’ib şuretleridir.

(N.U.S.T. s.28-29) **Kināye**: Mua‘yyen ve maḥşuş bir şey’i beyān itmeyib her şey’ hakkında istismal olunabilen kelimedir ki ekşeriya isim ve ba‘zen de sıfat yerini tutar.

(S.O. s.46) **Žamir**: Kendüsiyle bir zāta işāret olunān lafzdır.

(T.C.K.O. s.13) **Žamir**: İsmın müsemması iş‘ār iden elfāz-i maḥşuşadır.

(T.S.N. s.104) **Žamir**: Bir ismiñ yerini tutān kelimeye “žamir” dirler.

Žamir –i Fi‘li (İyelik Kökenli Şahıs Ekleri)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.60) **Žamir –i Fi‘li**: Fi‘llere lāḥik olub fā‘illerini gösteren žamirlerdir.

(İ.S.T. s.18) **Žamir –i Fi‘li**: Fi‘lerin aḥirine gelip fā‘illerini beyān ider.

(K.O. s.60) **Žamir –i Fi‘li**: Žamir –i fi‘li ba‘zı fi‘llere maḥşuş olub bunlar daḥi fi‘lleriñ fā‘illerini beyān iderler.

(M.O.S. s.16) **Žamir-i Fi‘li**: Yālñız fi‘llerin aḥirlerine gelen (-m, -n, -I, -k, -k, -nIz, -IIAr) ḥarfleridir ki şuretleri aşağıda olundığı gibidir.

(S.O. s.49) **Žamir –i Fi‘li**: Yālñız fi‘l - i şēhūdiler ile emr - i ḥāzır ve şartiyeleriñ aḥirine lāḥik olub fā‘illerini irāe ve iş‘ār iden žamirlerdir.

(T.C.K.O. s.62) **Ẓamir –i Fi‘li**: Ancaḡ ba‘zı ef‘ale lâhik olarak fā‘illerini mübeyyen olur.

Ẓamir - i Ġa‘ib (Üçüncü Şahıs Zamiri)

(S.O. s.46) **Ẓamir - i Ġa‘ib**: Kelām kendüsinden söylenilen zātı iş‘ār iden lafzdır.

Ẓamir-i İbhām

Bk. Ẓamir-i Mübheme

Ẓamir-i İstifhām (Soru Zamirleri)

(N.U.S.T. s.36) **Ẓamir-i İstifhām**: Bu kinaye daima isim gibi kullanılıb şahıs sualinde müsta‘emeldir.

(T.S.N. s.116) **Ẓamā’ir-i İstifhām**: İstifhāma hizmet iden kim, ne, hangisi zamirlerine “zamā’ir-i istifhām” daḡı dinir.

Ẓamir-i İşāret (İşaret Zamirleri)

(H.Z.U. s.23) **Ẓamir-i İşāret**: Ẓamir-i işāret kendileri ile bir şey’e işāret olunān zamirlerdir.

(T.S.N. s.109) **Ẓamā’ir-i İşāriyye**: İşāret fikriniñ ‘ilāvesiyle ismiñ yerini tutān zamirlere “zamā’ir-i işāriyye” dinir.

Ẓamir-i İzāfi (İyelik Ekleri)

(H.Z.U. s.26) **Ẓamir-i İzāfi:** Ẓamir-i izāfi (ki) kelimesidir.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.57) **Ẓamir-i İzāfi:** Terkib-i izāfilderde muzāfa lāhik ve muzāfun ileyhe rāci olān ya‘ ni muzāfin soñuna gelerek o kelimenin muzāfun ileyhine ma‘ nen merbuṭ bulunan zamirlerdir.

(İ.S.T. s.13) **Ẓamir-i İzāfi:** Muzāflara ziyāde kılınān zamirlerdir ki bu türlü zamirler muzāfun ileyhlerin muzāflara mālîk veyā münasebetli olduğunu haber verirler.

(K.L.T. s.390) **Ẓamir-i İzāfi:** Dā‘imā muzāfa lāhik ve muzāfun-ileyhe rāci‘ olānlardır.

(K.O. s.53) **Ẓamir-i İzāfi:** (...)Ẓamir-i izāfi muzāflara ‘ilāve kılınān zamirlerdir ki nisbet ve temellük ma‘ nalarını iş‘ār iderler.

(M.O.S. s.12) **Ẓamir-i İzāfi:** Nisbetle izāfet bildiren (-m, -n, -I, -mIz, -nIz) harfleridir.

(N.U.S.T. s.34) **Ẓamir-i İzāfi-i Mürekkeb:** Bu zamir-i şahsi-i basitin muzāfun ileyhiyle “ki” kelimesinden mürekkeb olup ‘ādi isimler gibi taṣrif olunur.

(S.O. s.46-47) **Ẓamir-i İzāfi:** İsmi müzāfların aḥirine lāhik olup nisbet ve temellük ma‘ nalarını ifāde iden zamirdir.

(T.C.K.O. s.54) **Ẓamir-i İzāfi:** Muzāfa lāhik ve muzāfun ileyhe rāci olān zamirdir.

Ẓamir - i Muḥatab (İkinci Şahıs Zamiri)

(S.O. s.46) **Ẓamir - i Muḥatab:** Kelām kendüsine söylenilen zātı iş‘ār iden lafzdır.

Žamir-i İzāfi-i Mürekkeb (-ki Aitlik Eki Almış Zamirler)

Bk. Žamir-i İzāfi

Žamir-i Mübheme (Belirsizlik Zamiri)

(H.Z.U. s.26) **Žamir-i İbhām:** İbhām veyā istifhām beyān iden kelimelerdir.

(N.U.S.T. s.38) **Mübhemāt:** Mübhem ve ğayr-i mua‘yyen bir ma‘nā ifāde iden kinayedir.

(T.S.N. s.115) **Žamā’ir-i Mübheme:** Eşhāş ve eşyānıñ mübhem şuretdē ya‘ni ğayr-i mu‘ayyen olarak yerini tutān zamirlere “žamāi’r-i mübheme” dirler.

Žamir - i Mütekellim (Birinci Şahıs Zamiri)

(S.O. s.46) **Žamir - i Mütekellim:** Kelāmı söylenen zātı iş‘ār iden lafzdır.

Žamir-i Nisbi (Zamir Kökenli Şahıs Ekleri)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.59) **Žamir-i Nisbi:** (Ben çalışkanım), (Sen zekisin) gibi fi‘li bulunmayan ve ma‘nāsı tām olān ‘ibārelere lāhik olān zamirlerdir.

(İ.S.T. s.17) **Žamir-i Nisbi:** Haberlere ziyāde kılınān zamirlerdir ki ħaberi müptedaya rabṭ iderek ya‘ni bağlayarak ikisini bir cümle iderler.

(K.L.T. s.393) **Žamir-i Nisbi:** Cümle’i ismiyyelerinñ nihāyetine važ‘ idilen: müfred-i mütekellim – muḥāṭab – cem‘i mütekellim – muḥāṭab-ġā’ib şuretinde m,sıñ,z,sıñız,dır dan ‘ibāretidir.

(K.O. s.59) **Ẓamir-i Nisbi:** Ẓamir-i nisbi haberlere ‘ilāve olunān zamirlerdir ki haberi mübtedāya rabṭ iderek ikisini bir cümle iderler.

(M.O.S. s.15) **Ẓamir-i Nisbi:** Yālñız nispet beyān iderek isim ve fi‘llere lāḥik olān (- m, -sIn, -dIr, -z, -sInIz, -dIrlAr) sözleridir.

(S.O. s.47) **Ẓamir-i Nisbi:** Fi‘l ve haberlere lāḥik olub fi‘llerin fā‘lini beyān ve haberleri mübtedāya rabṭ iden zamirlerdir.

(T.C.K.O. s. 61) **Ẓamir-i Nisbi:** Cümle’i ismiyyelerin cüz’i āḥirine lāḥik ve edāt-ı rabṭdan mugni olur.

Ẓamir-i Şaḥsi (Şaḥıs Zamirleri)

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.55) **Ẓamir-i Şaḥsi:** Zāt gösteren (ben, sen, o) kelimeleridir.

(İ.S.T. s.11) **Ẓamir-i Şaḥsi:** Zāt gösteren zamirlerdir. Onlar da üçdür. Birincisi zamir-i mütekellimdir ki müfredinde ben, cem‘inde biz ve bizler”dir. İkincisi zamir-i muḥāṭabtır ki müfredinde sen, cem‘inde siz ve sizler”dir. Üçüncüsü zamir-i ğa’ibtir ki müfredinde o, cem‘inde onlar”dır.

(K.L.T. s.389) **Ẓamir-i Şaḥsi:** Zāt yerini tutānlardır.

(K.O. s.51) **Ẓamir-i Şaḥsi:** Ẓamir-i şaḥsi zāt gösteren zamirlerdir.

(M.O.S. s.12) **Ẓamir-i Şaḥsi:** Yālñız insan isimleriniñ ve zātlarınıñ yerini tutānlardır ki (ben,sen, o, biz, siz, onlar) sözlerinden ‘ibāret olub bunların üç evvelkisi müfred ve diğır üçü cem‘dir ki mütekellim, muḥāṭab, ğa’ib olmaları aşğıdaki şurededir.

(S.O. s.46) **Ẓamir-i Şaḥsi:** Bir zāt-ı mu‘ayyeni irāe ve iş‘ār iden zamirlerdir.

(T.C.K.O. s.53) **Ẓamir-i Şaḥsi:** İsmiñ yerini tutān zamirdir.

(T.S.N. s.104) **Ẓamā'ir-i Şahşiyye:** Ẓamā'ir-i şahşiye, şahşa delâlet şuretiyle isimleriñ yerini tutârlar.

Ẓamir-i Şahsi-i Mürekkeb (Dönüşlülük Zamiri)

(M.O.S. s.18) **İsm-i Tecrid:** Başka bir şey'e karışmaksızın bir şahşa delâlet iden (kendi, kendü) lafızlarından 'ibâretdir.

(N.U.S.T. s.32) **Ẓamir-i Şahsi-i Mürekkeb:** Bu zamir “kendi” kelimesiyle zamir-i izâfî-i basitden mürekkeb olub, taşrifî dañi zamir-i basitin kavâ'idine tâbi' dir.

Ẓamir-i Temellük(İlgi Zamiri)

Bk. Ẓamir-i Vaşfi

Ẓamir-i Vaşfi (Aitlik Eki)

(H.Z.U. s.25) **Ẓamir-i Temellük:** Ẓamir-i temellük râci oldığı şey'in biriniñ taşarrufu veyâ ta'alluku altında bulunduğın beyân ider.

(İ.S.M.M.Y.S.O. s.61) **Ẓamir-i Vaşfi:** “ki” lafzıdır. Bu lafız ekşeriyâ zarflara ilhâk idilir.

(İ.S.T. s.18) **Ẓamir-i Vaşfi:** Şıfat ma'nâsına gelen zamirlerdir ve bu da ki lafzı olup zamir-i şahsilerin yâhud isimleriñ ahirlerine ziyâde kılinır: benimki, seninki, onunki, bizimki, sizinki, onlarınki gibi.

(K.L.T. s.392) **Ẓamir-i Vaşfi**: Zarfıara lâhık olarak şıfat maḳāmına ḳā’im olān “ki” lafzından ‘ibāretdir.

(M.O.S. s.17) **Ẓamir-i Vaşfi**: Şıfat ma’ nāsına gelen (-ki) harfinden ‘ibāret olub temellük ifāde idendir ki aşıağıda olān mişaller gibi bulunur.

(T.C.K.O. s.60) **Ẓamir-i Vaşfi**: Ki harfidir ki zarflara lâhık olarak şıfat maḳāmına ḳā’im olur.

Ẓarf (Zarf- Belirteç)

(H.Z.U. s.64) **Ta’ dil-i Fi’ l**: Ta’ dil-i fi’ l bir fi’ liñ veyā bir şıfatıñ ma’ nāsını ta’ dil ve tesviye iden ve aşıla değişmeyen kelimelerdir.

(N.U.S.T. s.105) **Ḳayd**: Ḳayd bir fi’ lin, bir şıfatın veyā bir cümle ve kelāmın bir cihetini tavşif ve ta’ yin iden kelime ğayr-ı munsariftir.

(T.S.N. s.323) **Ẓarf**: Ẓarf, mütemmim edātiyle birlikde ḳullānılmıř isme mu’ ādil bir kelimedir ki, şıfatıñ, fi’ lin yāḥud kendi cinsinden bir kelimeniñ ma’ nāsını ta’ dile ḥizmet ider.

Ẓarf-ı İstifhāmiyye (Soru Zarfları)

(N.U.S.T. s.110) **Ḳuyud-i İstifhāmiyye**: Ḳuyud-i istifhāmiyye mi, ya, ā, ha, ne, hele hele, niçin, acaba gibi istifhām beyān iden kelimelerdir.

Żarf-ı Mekān (Yer Zarfı)

(K.O. s.141) **Żarf-ı Mekān:** Maħal gösteren żarflardır.

(N.U.S.T. s.108) **Żarf-ı Mekān:** Żarf-ı mekān ora, bura, nere, içeri, dışarı, ileri, geri, karşı, üzeri, yukarı, aşağı, beri, öte, yakın, uzak gibi mekān beyān iden kelimelerdir ki ekşeriyā ħuruf-ı ilşāķla beraber kullanılır.

Żarf-ı Zamān (Zaman Zarfı)

(K.O. s.141) **Żarf-ı Zamān:** Vaķit gösteren żarflardır.

Żarf-ı Miķdāriyye (Miktar Zarfı)

(N.U.S.T. s.108-109) **ķuyud-i Miķdāriyye:** ķuyud-i miķdāriyye miķdar beyān iden “ķadar, az, ķok, hayli, cüz’i bunca, epiyi, bütün, büsbütün, faķať, ancak, yālñız, artık, gibi kelimelerdir ki isim veyā şıfat gibi kullanıldıklarında, kinaye veyā şıfat sınıfına daķıl olur.

Żarf-ı Selbiyye (Olumsuzluk Zarfları)

(N.U.S.T. s.110) **ķuyud-i Selbiyye:** ķuyud-i Selbiyye daķı kelāmın mefhumunu selb-ü inkār iden kelimeler ve terkiplerdir: Hayır, yok, asla, hiç, ibda, değil gibi.

Žarf -1 Tasdikkiye (Onay İfade Eden Zarflar)

(N.U.S.T. s.109-110) **Žuyud-i Tasdikkiye:** Žuyud-i tasdikkiye kelâmın taşdik ve isbatına yarayan kelimeler ve terkibler...

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türk gramerciliği Kaşgarlı Mahmut’la başlamış; ancak kendisinden sonra uzunca bir süre gramer öğretimi içeriğine sahip çok fazla eser yazılmamıştır. Bu nedenle, Türk gramerciliğinin başlangıcı olarak Tanzimat Dönemi kabul edebiliriz. Bu dönemin gramer kitaplarında yöntem olarak genellikle Arap gramerciliğinin etkisi görülmektedir. İslam dininin kabulünden sonraki süreçte hızla Arapçanın etkisine giren Türk dilinde, bir süre sonra gramer kuralları da o dile göre şekil almaya başlamış, yazılan kitaplar da bu kuralları öğretmeye yönelik olmuştur. Batı dünyasının her alanda Osmanlı’yı etkilemeye başlaması dil çalışmalarını da o yöne doğru çevirmiş, dönemin etkili dillerinden olan Fransızcanın gramercilik anlayışı dilimizde etkisini göstermeye başlamıştır. Dönem öncesi göz ardı edilerek ehemmiyet verilmeyen dil eğitime de yine bu dönemle başlanılmış, ana dil eğitime ait dersler okul ders programlarında yer almıştır.

Çalışmamız, Türkçenin temel sorunlarından olan “terim meselesi”nin geçmişini, yapılan çalışmaları ve bunların sonuçlarını, süreçte alınan mesafeyi göstermesi; bu veriler doğrultusunda yapılacak olan çalışmalara yol gösterici olması açısından dikkate değerdir.

Türkçenin dil bilgisi terminolojisinin oluşumundaki tarihî süreç incelenerek, çalışma alanımızda yer alan kitaplardaki terimlerin tanımları verilmiştir. Birçok çalışmada olduğu gibi tek eser üzerinde durulmamış, döneme ait eserlerin çoğu bir arada gösterilmiştir. 285 adet terim, tanımlarıyla beraber listelenmiştir. Tespit edilen terimlerin tanımları alt alta verilerek kullanım ya da tanım farklılıklarının dikkate sunulması, yapılacak olan terim çalışmalarında kolaylık sağlayacaktır.

Çalışmamızda varmış olduğumuz değerlendirmeler şunlardır:

İncelediğimiz eserlerdeki gramer terimlerine bakıldığında, belirgin bir terim birliğinden söz etmek mümkündür. Eserlerin birbirinden etkilenecek yazılmış olması, gramerciliğin yeni yeni bir bilim alanı olarak değerlendirilerek henüz tahribata uğramamış olması, bu birlikteliğin nedeni olarak düşünülebilir.

Eserler, yöntem açısından dilin kurallarının tespit edilmesini amaçlamamaktadır. Kitaplarda, “Osmanlı Türkçesi” ya da “Osmanlıca” olarak tabir edilen dilin öğretimi hedeflenmiştir. Zira kitapların hemen hemen hepsi, dönemdeki

bir eğitim kurumunda ders kitabı vazifesi görmesi için yazılmıştır. Bunu göz önünde bulunduran dönem aydınlarının, okulların seviyelerine göre kolaydan zora doğru bir konu yerleştirmesi yaptıkları tespit edilmiştir. İdadiler ve rüşdiyeler için yazılmış eserlerin üsluplarında, öğretilmesi planlanan konuların sayısında ve içeriğinde farklılıklar olduğu belirlenmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yürütülen Türkçeleştirme çabalarının bir neticesi olarak, Arapça ve Farsçadan dilimize geçmiş olan kelimeler atılarak yerlerine Türkçe kökenli kelimeler getirilmiştir. Bu uygulamanın terim çalışmalarına da yansıması nedeniyle; çalışma alanımızdaki kitaplarda yer alan terimlerin çoğu, günümüz ana dil eğitim-öğretimi alanında farklı olarak adlandırılmaktadır. Buna rağmen “cümle, edat, fiil, harf, hece, isim, mastar, kelime, sıfat, zamir, zarf” terimleri ise bugünkü terminolojiye aynen geçmiş, tam bir kurala bağlanmamış olması sebebiyle Türkçeleştirilmiş hâlleriyle beraber kullanılmaktadır. Cümle-i ismiyye, zamir-i şahsi vb. gibi Arap ve Fars dili kurallarına uygun tamlamalarla yapılan terimler ise, Türkçenin dil bilgisi kurallarına göre düzenlenerek bugünkü terminolojideki yerini almıştır.

Tanzimat Dönemi’nde başlayan gamercilik, Arapçanın etkisi altında gelişmiştir. Dönemin başında yazılmış olan eserlerde Türkçe, Arapçanın kurallarına uydurulmaya çalışılmıştır. Kitaplarda Türkçe, Arapça ve Farsça dil özellikleri birlikte verilmiştir. Kelimelerin tasnifi hususunda birliktelik olduğu görülmektedir. Eserlerin yazarlarının şahsî düşüncüleri ve dili kendi yorumlayışlarına göre gruplandırma yaptıkları dikkate değer tespitler arasındadır.

Bir kuralın, birden fazla terimle gösterilmesi sorununa bu dönemde eserlerinde de rastlanmaktadır. “İsm-i cins” / “ism-i ‘ām”, “kināye” / “zāmir”, “cezir” / mādde’i aşliyye”, “zāmir-i temellük”/ “zāmir-i vaşfi”, “zāmir-i ibhām” / “zāmir-i mübheme”, “usul-i tankit” / “tenkit”, “tasğir” / “edāt-ı tasğir”, “şığa’i vücübiyye” / “fi’l-i vücübiye”, “şığa-i muḳārebe” / “fi’l-i muḳārebe”, “şıfāt-ı şşāret” / “ism-i işāret”, “revābı” / “rābıṭa”, “rābıṭa’i sebebiyye” / “şığa-i şıla” , “mütemmim” / “mef’ul”, “müsnedün-ileyh” / “fā’il”, “müsned” / “mef’ul”, “müstakbel” / “istikbāl”, “maşdar-ı ta’cil” / “maşdar-ı isti’cāl”, “maşdar-ı istiṭāa’t”

/ “maşdar-ı iktidari”, “kayd” / “ta‘ dil-i fi‘l” / “zarf”, “ism-i mâddi” / “ism-i muṭlak”, “ism-i ḥâş” / “ism-i ‘alem”, “ḥuruf-ı munfaşıla” / “ḥarf-i infişâl”, “ḥuruf-ı muttaşıla” / “ḥarf-i ittisal”, “fi‘l-i vaşfiyye” / “şıyğa-i sıla”, “fi‘l-i istikrâri” / “fi‘l-i istimrâri”, “edât-ı rabṭ” / “râbiṭa”, “edât” / “edevât”, “adad-ı tabi‘i” / “adâd-ı aşliyye”, “adâd-ı rütbiyye” / “adâd-ı vaşfiyye”, “adâd-ı cezriyye” / “adâd-ı kesriyye”, çalışmamızda tespit ettiğimiz terim farklılıklarıdır.

Bazı terimlerde ise, aynı terimle farklı kavram ve konuların anlatıldığı tespit edilmiştir. “İsm-i Mevsul” terimi “*Nev-Usûl Sarf-ı Türkî*”de “ki” bağlacı olarak tanımlanmışken, “*Mükemmel Osmanlı Sarfı*”nda “o, bu, şu” işaret sıfatları olarak açıklanmıştır.

Çalışma alanımızın tarihsel olarak sonlarına rastlayan dönemde yazılmış olan, Hüseyin Cahit’in 1908 yılında kaleme almış olduğu eseri “*Türkçe Sarf ve Nahiv*”de, zarfların ilk kez bir kelime türü olarak kabul ettiği ve kelime tasnifinde yer verdiği belirlenmiştir.

Kitapların bazıları sadece konu anlatmayı hedef olarak belirlemişse de ilgilendiğimiz dönemin sonlarına doğru yazılan eserlerde bol örneklemelere ve çalışmalara yer verildiği görülmüştür. Bu gramercilik anlayışının gelişmeye başladığının göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Adaklı, E. “Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Efendi(1802-1864)’nin Mikyasu’l-Lisan Kıstasu’l-Beyan Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme”, *Turkish Studies*, V.6/3 Summer,2011,s.2017-2024.
- Ağar, E,M. “Türkçe Öğretiminin Tarihçesi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* (ISSN:1303- 5134), C.1, S.1, 2002-2004. 1-10.
- Akar,A. *Türk Dili Tarihi*, ÖtükenNeşriyat, İstanbul, 2005.
- Akyüz, Y. *Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler*, Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu’ndan Ayırbaşım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.501-513.
- Akyüz, Y. “Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler”, *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2011, s 9-22.
- Altın,H. “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnaesive Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri”,*İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13:1,2008,s.271-283.
- Arı,G. “Türkiye’de Ana Dili Öğretim Programları”, Kuramdan Uygulamaya Türkçe Öğretimi, Yıldız, C. (ed.), II. Baskı, Pegem Akademi yayınları, Ankara, 2008.
- Atalay, B. *Divanü Lûgati’t-Türk Tercümesi* I.Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1985.
- Banarlı, Nihad,S. *Türkçenin Sırları*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2007.
- Baranoğlu, Ş. (2005)“Türkçede Ad Verme ve Tanımlama”, *Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, cilt V, sayı 1, İzmir.
- Barın, E. ve Demir, C. *Türk Dil Bilgisi 1, Ses Bilgisi*. Öncü Kitap, Ankara, 2006.
- Başkan,Ö. “Terimlerde Özdeşleşme Sorunu”,
http://www.tdk.gov.tr/images/css/TDA/1973_1974/1973_1974_8_Baskan.pdf

- Boz,E, ve Gülsevin,G. (Ed.)*Türkçenin Çağdaş Sorunları*,2. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara,2006.
- Böler,T. *Mehmed Râşid'in Rehnümâ-yı Lisân-ı Türkî'si Tanzimat öncesi ve Sonrası Türk Gramerciliğiyle İlgili Kavramlar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.
- Cevad, M. *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilat ve İcrââtı , 19. Asır Osmanlı Maarif Tarihi*. (Hzr. Taceddin Kayaoğlu), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001.
- Çelebi, Durmuş, M. “Türkiye’de Ana Dili Eğitimi ve Yabancı Dil Öğretimi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 21, 2006, s.285-307.
- Çıkmaz, S. ve Mesut, R. “Anatomi Terimlerine Önerilmiş Türkçe Karşılıklardaki Yabancı Kökenli Terimlerin Analizi+”, *İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 15 (3), 2008, s.175-179.
- Çiçek,A. “Türkçe Terim Kavramı Üzerine Bir İnceleme”, *Erzincan eğitim fakültesi dergisi*, C.11,S.1, 2009,s.53-62.
- Deligönül, M. “Türkçede Terim Üzerine”,*Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*,C: XLV, S: 367, 1982, s.23-28.
- Demir,C. ve Yapıcı,M. “Ana Dili Olarak Türkçenin Öğretimi Ve Sorunları”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IX, S.2, 2007,s.177-192.
- Demirel, D. *Osmanlı Devleti'nde Sultaniler ve İdadiler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2007.
- Demirkol, S. *İlköğretim 6,7 ve 8.Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Dilbilgisi Terimleri Üzerine Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitim Ana Bilim Dalı, Elazığ, 2007.
- Dolunay,Salih, K. “Ana Dili ve Ana dil Terimleri”, *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1(1),2013, s.32-37.
- Erbay, F. “Türkçe Sözlük’ün İlk ve Son Baskısındaki Batı Kökenli Kelimelere Dair”,

- SÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S: 11, s. 129-136.
- Ercilasun, A. *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.
- Erdoğan, S. *Ses Eğitimi'nde Terminoloji ve Temel Kavramlar Bazında Öğrenci Yeterliliklerinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2008.
- Ergin, N. O. *Türk Maarif Tarihi*, Eser Kültür Yayınları, İstanbul, 1977.
- Ergün, M. ve Duman, T. “19. Yüzyılda Osmanlı Askerî Okullarının Ders Programları ve Ders Kitapları”, 1996,
<http://www.egitim.aku.edu.tr/dersprog2.pdf>
- Erözden, A. “Türkçe Dilbilim Terimleri Üzerine Sayıl Çözümler”, XX. *Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, İstanbul 2006, s.63-75.
- Eser, G. “Türkiye’de Modern Bilimlerin Eğitiminde Mekteb-i Harbiye Örneği”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.13, S.2, 2012.
- Gelişli, Y. *Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)*. Türkler. Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 15, s. 35-43, Ankara, 2006.
- Göğüş, B. “Ana Dili Olarak Türkçenin Öğretimine Tarihsel Bir Bakış”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, 1971.
- Gökalp, Z. *Türkçülüğün Esasları* (Baskıya hazırlayan: Mehmet Kaplan), Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul, 1976.
- Gökçe, H. *Selim Sabit (1829-1910) Mi'yârü'l-Kelam (Metin-İnceleme-Sözlük)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2006.
- Göktolga, O. “Bilim Terimlerinin Türkçeleştirilmesi”, *Abant İzzet aysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(8), 2004.
- Görkem, İ. “Halk Şairlerinde Türkçe Sevgisi”, *Türk Yurdu / Türkçe'ye Saygı Özel Sayısı*, C. XXI, nr. 162-163, 2001, s.155-161.

- Gülensoy, T. *Türkçe El Kitabı*, Akçağ yayınları, Ankara, 2010.
- Gündoğan, Ali O. “Bilim Dili Olarak Türkçe”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1997, s.7–12.
- Güzel, A.(2010). *İki Dilli Türk Çocuklarına Türkçe Öğretimi (Almanya Örneği)*, Öncü Kitap, Ankara.
- Hamit,F. *Şemseddin Sami ve Nev-usûl Sarf-ı Türkî*, TDK Yayınları, Ankara,2009.
- Hatiboğlu, V. “Atatürk ve Terim Devrimi”, *Dil Yazıları I*, TTK Basımevi, Ankara, 1988.
- Hayta,N. “XX.Yüzyıl Başlarında Dârülmuallimîn”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.29, no.5, s.1013-1022, 2009.
- Işıksalan,N. “İdadilerde Türkçe-Edebiyat Öğretimi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.8,1997.
- İlhan,E. “Mikyasu’l-Lisân Kıtasu’l-Beyan’daki Dil Bilgisi Terimleri”, *Turkish Studies*, V.2/2 Spring, 2007,s.192-216.
- İşcan,A. “İşlevsel Dil Bilgisinin Türkçe Öğretimindeki Yeri”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.1, 2007,s.253-258.
- Kaplan,M. *Kültür ve Dil*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2005.
- Karabacak,E. *Ahmet Cevdet Paşa Tertîb-i Cedîd Kavâid-i Osmâniyye*, TDK Yayınları, Ankara,2007.
- Karabacak,E. “Ahmet Cevdet Paşa’nın Dil bilgisi Kitapları Üzerine”, *Turkish Studies*, v.7/2, Spring,2012, 613-620.
- Karahan,L . ve Ergönenç, D. *Hüseyin Cahit Türkçe Sarf ve Nahiv*, TDK Yayınları, Ankara, 2000.
- Karahan,L . ve Gürsoy,Ü. *Tâhir Ken’ân Kavâid-i Lisân-ı Türkî*, TDK Yayınları, Ankara, 2004.
- Karaman, Burcu, İ. “Terim Oluşturma Yöntemleri”,*Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten – II*, Ulusal Hakemli Dergi, Şükrü Halûk Akalın (ed.), s. 45-58.

- Karataş, S. *Batılılaşma Döneminde Ders Program Değişimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2002.
- Kazazoğlu, G. *Dilbilgisi Terimleri Sözlüklerinin Karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2009.
- Kına, M. *Tanzimat Döneminde Eğitimde Çağdaşlaşma Hamlesi ve Öğretmen Yetiştirme Sistemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2006.
- Koç, R. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkçenin Öğretiminde Gelişmeler Ve Aşamalar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2006.
- Koç, R. "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi Aydınlarının Türk Dilinin Eğitime ve Yapısına Bakışları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.33, Erzurum, 2007, s.11-25.
- Kodaman, B. *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980.
- Korkmaz, Z. *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara, 1992.
- Korkmaz, Z. "Bilim Dili ve Türkçe", *Türk Dili*, S: 595, 2001, s.7-19.
- Korkmaz, Z. vd. : *Türk Dili Ve Kompozisyon*, Ekin Yayınları, Bursa, 2009.
- Köktekin, K. "Tanzimat Döneminde Yazılan Türk Gramerleri ve Abdullah Ramiz Paşa'nın "Lisan-ı Osmaniye'nin Kavâidini Hâvi Emsile-i Türkiyedir" Adlı Eseri (Metin-İnceleme)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1990.
- Kültürel, Z. "Dil Bilgisi Terimleri Sözlükleri Ve Terimlerin Kullanımında Görülen Aksaklıklar", *Turkish Studies*, Volume 4/8 Fall 2009, s. 383-394.
- Levend, Âgâh, S. *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 2. basım, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1960.
- Özbay, M. *Türkçe Özel Öğretim Yöntemleri II*, Öncü Kitap, Ankara, 2007.

- Özbay, M ve Melanlıoğlu, D. *Kelime Öğretiminde Örneklemenin Önemi ve Divanü Lügati't-Türk*. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. C. 5. S. 10. 49-58, 2008.
- Özçam,Ç. “Türkiye Türkçesi İle İlgili Gramer Çalışmaları – Bibliyografya Denemesi-“, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.110,1997, s. 121-162..
- Özdemir, E. “Ana Dili Olarak Türkçe Öğretimi”, *Türk Dili, Dil Öğretimi Özel Sayısı*, 1983,18-30.
- Özkan, M . *Faruk K. Timurtaş Diller ve Türkçemiz*, Alfa Basım, Yayım ve Dağıtım, İstanbul,1996.
- Özkan,N. *Ahmet Cevdet Paşa Medhal-i Kavâ'id*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,2000.
- Özkan,N. *Ahmet Cevdet Paşa- Fuat Paşa Kavâ'id-i Osmaniyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,2000.
- Pilav, S. “Terim Sorunu Ve Eğitim Öğretimde Terimlerin Yeri Ve Önemi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C.16, No.1, 2008, s.267-276.
- Sağlam,Musa,Y. “Türkçedeki Terim Sorunsalı”, *Türkbilig*, S.14,2007, s.168-176.
- Salman,R. *Selim Sabit'in Sarf-ı Osmanî Adlı Eserinin Çeviriyazısı-Terimler-Lügatçe-Metin*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2008.
- Saritosun,N. “Türkiye Türkçesinde Bilim Dili ve Terim Sorunu”, *Bilim ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Nadiye SARITOSUN vd, İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları,S.1568, İstanbul, 1995.
- Sır, A. “Türkçede Batı Kaynaklı Kelimeler ve Unsurlar Sorunu”, *International Journal of Social Science*, V.6, I.8, 2013, s.969-982.
- Sinanoğlu,O. *Bir Nev-york Rüyası “Bye-Bye” Türkçe*, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Şahin,A. vd.*Türkçe Öğretimi*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.

- Şanal, M. "Tanzimat Ve Meşrutiyet Dönemlerinin Pedagojik Formasyon Anlayışı", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2003, s.197-207.
- Tamkoç, F. *Manastırlı Mehmet Rıfat Mükemmel Osmanlı Sarfı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu, 2008.
- Tarıkdaroglu, A. *1928 Sonrası Türk Dil Bilgisi Kitaplarında Terimler Sorunu ve Çözüm Yolları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1994.
- Taştan, O. *Şeyh Vasfi'nin Nahv-ı Osmanî Adlı Eserinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2009.
- Toparlı, R. *İkinci Seneye Mahsus Mufasssal Yeni Sarf-ı Osmanî*, TDK Yayınları, Ankara, 2003.
- Toparlı, R ve Ilgın, A. *Mehmet Sadık Üss-i Lisân-ı Türkî*, TDK Yayınları, Ankara, 2006.
- Toparlı, R ve Yücel, D. *Süleyman Hüsnü Paşa İlm-i Sarf-ı Türkî*, TDK, Ankara, 2006.
- Topçuoğlu, H. "Cumhuriyet Öncesinde Yazılmış Ders Kitaplarında Dil ve Edebiyat Öğretimine İlişkin Görüşler ve Uygulamalar", *TÜBAR*, Bahar, XIII, 2003, s.373-406.
- Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara, 2005.
- Uçan, A. "Türkiye'de Öğretmenliğin Meslekleşmesi", 2008, http://www.meb.gov.tr/belirliGunler/24kasim2011/ogretmenlik/ogretmenlik_meslegi.htm.
- Ürekli, F. "Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, N.3, 2002, s.382-406.
- Üstten Uslu, A. ve Uzun, Y. "Türk Eğitim Sisteminde Türkçenin Yeri ve Önemi", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.30, S.3, 2010, s.939-954.
- Vardar, B. *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Abc Kitabevi, İstanbul, 1998.

- Vargelen, H. “Bilim Dili Olarak Türkçe”, *Gazi Üniversitesi Türkçe Araştırmaları Akademik Öğrenci Dergisi*, Yıl:2, Sayı:2, 2012, s.88-94.
- Varol, G. *Yükseköğretim Programlarına Yansımaları Açısından Grafik Tasarımın Günümüzdeki Terminoloji Sorunu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun, 2013.
- Vural, H ve Böler, T. Ahmet Vefik Paşa’nın Türk Diline Katkıları, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 46. 1-24. 2011.
- Yakıcı, A. vd. *Üniversiteler İçin Türk Dili Ve Kompozisyon Bilgileri*, Bilge Yayınları, Ankara, 2004.
- Yalçın, A. *Türkçe Öğretim Yöntemleri Yeni Yaklaşımlar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002.
- Yamaner, Hale, N. *Türk Halk Oyunlarında Terminoloji Sorunu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006.
- Yavuz, K. *Garib-Nâme*, I/1, I/2, TDK Yayınları, Ankara, 2000.
- Yavuz, S. ve Gürlek, M. “ İlköğretim-Ortaöğretim ve Yükseköğretimde Türk Dili Alanındaki Terim Farklılıkları I- Ses Bilgisi”, *Turkish Studies*, Volume 7/4, 2012, s.3235-3252.
- Yılmaz Barak, B. *Cümle Bilgisi Konusundaki Terim, Tanım ve Tasnif Farklılıklarının Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2008.
- Yumru, D. “ Terim Üretme(me) Sorunu”, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.03, N.39, 2010, 10-19.
- Tarıkdaroglu, A. *1928 Sonrası Türk Dil Bilgisi Kitaplarında Terimler Sorunu ve Çözüm Yolları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1994.
- Zülfikar, H. *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

<http://osym.gov.tr/dosya/1-60296/h/2010ygsturkcetest.pdf>

<http://osym.gov.tr/dosya/1-60611/h/2011ygssorulari.pdf>

<http://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2012/OSYS/2012YGSSorular.pdf>

<http://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2013/OSYS/24.03.2013%20YGS.pdf>